

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ERMENİLERİN DİLİNDEN TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ;
DEVLETE SADAKAT GÖSTEREN ERMENİLER (1878-1908)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rümeysa ÜLKÜ

Temmuz-2019

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ERMENİLERİN DİLİNDEN TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ;
DEVLETE SADAKAT GÖSTEREN ERMENİLER (1878-1908)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÜMEYSA ÜLKÜ

DANIŞMAN
PROF. DR. RECEP KARACAKAYA

Temmuz-2019

İMZA SAYFASI

Ermenilerin Dilinden Türk-Ermeni
İlişkileri: Devlete Sadakat Gösteren
Ermeniler (1878-1918) başlıklı
Rumanya Ülkesi tarafından hazırlanan
bu yüksek lisans/doktora tezi,Tarih..... Anabilim/bilim Dalında
hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ İMZA Tez Danışmanı: [Ünvanı, Adı SOYADI] Kurumu:

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA - i.mü.

Üyeler: [Ünvanı, Adı ve Soyadı] Kurumu:

Prof. Dr. Adem ÖLMEZ - i.mü.

[Ünvanı, Adı ve Soyadı] Kurumu:

Dr. Öğretim Üyesi Murat Aydoğdu , i.ü.

Tez Savunma Tarihi: 26.07.2019

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza Öğrencinin adı soyadı

Rımaşa Ülke
Rlls

Danışmanlığımı yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Danışmanın Ünvanı Adı Soyadı

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA
Recep

ÖNSÖZ

Türk-Ermeni ilişkileri, Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile başlamış ve günümüze kadar aralıksız devam etmiştir. Türklerin tabiiyeti altında yüzyıllardır çeşitli imtiyazlara sahip olarak refah içinde yaşayan Ermeniler, devlet kademesinde yüksek mevkilere kadar çıkabilmiş, “millet-i sâdıka” diye anılmışlardır. Türk yönetimi altında, imparatorluğun her bölgesinde asayiş içinde yaşamışlardır. Dini açıdan tamamen serbest, ekonomik açıdan ise Müslümanlardan daha rahat bir hayat sürmüşlerdir.

Ermeni ileri gelenleri, zaman zaman memnuniyetlerinin göstergesi olarak, çeşitli dönemlerde Osmanlı Devleti'ne teşekkürnameler sunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumlarda, özellikle savaş zamanlarında devlete bağlılıklarını bildiren teşekkür belgelerini kaleme almışlardır. Deprem, yangın, kıtlık gibi felaketlerden sonra devlet tarafından yapılan yardımlar için de teşekkürlerini ve sadakatlerini dile getiren belgeleri yazmaktan geri durmamışlardır.

Ayrıca, bu genel teşekkür belgeleri dışında, özellikle Ermenilerin isyan girişimlerine başladıkları 1890'lı yıllardan itibaren, komiteci Ermenilerden rahatsızlık duyan sadık Ermeni milletin, isyanların bastırılmasından duydukları memnuniyetlerini dile getirdiği, isyanlar sonrası devletin kendilerine yardımlarını ve emniyet ve güvenliklerinin sağlanması konusunda yapılanları takdir ettikleri teşekkür belgeleri vardır.

Ermeni milleti temsilcilerinin ve özellikle Ermeni toplumunda saygınlığı olan önemli bir kesimin sunduğu bu teşekkür belgeleri, Ermeni toplumunun büyük bir kısmının Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını, sadakatlerini en zor zamanlarında bile terk etmediklerini göstermektedir.

Fakat, bir kısım Ermeni tarihçiler ve onların destekçileri, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere

karşı, II. Abdülhamid döneminden itibaren katliamlar yaptığını iddia etmektedirler. Oysa durum onların iddia ettikleri gibi değildir. Taşnak ve Hınçak komiteleri, bağımsız bir Ermeni Devleti kurabilmek için çalışmışlar, birçok provokatif eylemler yaparak kendi milletlerini kışkırtmışlar, özellikle çıkardıkları isyanlar sonucunda birçok Ermeninin ölümüne sebep olmuşlardır. Ermeni komiteleri birçok yerde kendilerinin başlattığı bu isyanları Müslüman-Hıristiyan çatışması ve Ermenilerin din değiştirmeye zorlanması, din değiştirmeyenlerin katledilmesi şeklinde dünya kamuoyuna duyurmuşlardır. Bu olaylar sırasında, Ermeniler tamamen suçsuz, Müslümanlar ise Ermenileri sırf Hıristiyan oldukları için katleden, mallarını talan eden katiller olarak gösterilmiştir.

Komiteci Ermenilerin çıkarmaya çalıştığı isyanlara Ermeni toplumunun büyük bir kısmının prim vermediği, tehdit, baskı, öldürme hadiseleri karşısında bile sadakatlerinden vazgeçemedikleri müşahede edilmektedir.

Bazı Ermeni tarihçiler tarafından iddia edilen ve sürekli olarak gündemde tutulan, II. Abdülhamid döneminde Ermenilere planlı bir şekilde katliam yapıldığı iddiaları, Ermeni toplumunun çeşitli kesimleri tarafından verilen ve durumlarından memnun olduklarını gösteren teşekkür ve sadakat belgeleriyle tekzip edilmektedir. Ülkenin her bölgesinden ve her kesiminden gelen bu teşekkür belgeleri, Osmanlı Devleti tabiiyeti altında yaşayan Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nden ve yönetiminden memnun olduklarını göstermektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Ermeni isyanlarının çıktığı ve yaygınlaştığı dönemlerde Ermeni toplumunun sundukları sadakat ve teşekkür belgelerini inceleyerek, bunların yazılma sebeplerini ortaya koyarak, iki toplum arasındaki ilişkilerin gerçek durumunu, bizzat Ermeni toplumunun ileri gelenlerinin ifadeleriyle anlamaya çalışmaktır.

Çalışmanın kaynakları Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleridir. Özellikle Hariciye Nezareti ve Yıldız Arşivi belgeleri bu çalışmanın temel kaynakları olacaktır.

Konuyla ilgili daha önce yapılmış bir çalışma yoktur, sadece Prof. Dr. Besim Özcan'ın "Osmanlı Devleti ve Ermeni Teşekkürnameleri" isimli makalesi vardır.

Tez, girişin dışında toplam 3 bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde genel

hatlarıyla Türk-Ermeni ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. Tezin birinci bölümünde Ermeni isyanları başlamadan önce yazılan teşekkür ve sadakat belgeleri incelenmiştir. Bu dönemde Türk-Ermeni ilişkilerinin iyi olduğunu, henüz Ermeni olayları başlamadan önce de bir çok teşekkür ve sadakat belgesi yazıldığını görmekteyiz. İkinci bölümde ise Ermenilerin ekonomik sıkıntılar, sosyal ve dini olaylar sebebiyle gönderdiği teşekkür belgeleri incelenmiştir. Ermeni din adamlarının teşekkürlerine yer verilmiş, teşekkür ve sadakat belgesi gönderen din adamlarının ve devlet memurlarının tehdit edilmelerine de ayrıca değinilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Ermeni olaylarının çıktığı yıllarda yazılan, Ermenilerin kendi milletinden olan isyancılardan duyduğu rahatsızlığı dile getirdikleri ve bu sebeple devlete bağlılıklarını bildirdikleri sadakat belgeleri yer almaktadır. Ermeni isyancılarının çıkardığı olaylardan dolayı devletin asayişini kısa sürede sağlaması ile birlikte emniyette ve huzur içinde oldukları için teşekkür etmişlerdir.

Tez konumun belirlenmesi olmak üzere, tezimin her aşamasında yardım ve desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam, danışmanım Prof. Dr. Recep Karacakaya'ya ve her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkürü borç bilirim.

Rümeysa ÜLKÜ

Temmuz 2019

İÇİNDEKİLER

İmza Sayfası.....	
Bildirim.....	
Önsöz.....	i
İçindekiler.....	iv
Kısaltmalar.....	viii
Özet.....	x
Abstract.....	xi
Giriş	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ERMENİ OLAYLARI BAŞLAMADAN ÖNCE YAZILAN TEŞEKKÜR BELGELERİ	21
1.1. Siyasi Olaylar Sebebiyle Yazılan Teşekkür Belgeleri.....	22
1.1.1. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi Sonrası Yazılan Teşekkür Belgeleri.....	22
1.1.2. 1853-1856 Kırım Harbi'nde Ermenilerin Sadakati.....	24
1.1.3. Islahat Fermanı'nın İlanından Dolayı Yazılan Teşekkür Belgeleri.....	28
1.1.4. Kanun-ı Esasi'nin İlanı Sebebiyle Yazılan Teşekkür Belgeleri.....	29
1.2. 1878-1890 Yılları Arasında Ermenilerin Sadakati.....	33
1.2.1. Ermeni Milletinin Padişaha Karşı Sadakatten Ayrıldığına Dair Çıkan Haberler Üzerine Sadakatlerini Bildirir Arzları.....	33

1.2.2. Erzincan ve Havalisindeki Halkın Rahatının Sağlandığından Dolayı Ermeni Patrikliğinin Teşekkürü..... 34

1.2.3. Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeni Devlet Adamlarının Sadakat Ve Teşekkürleri..... 35

İKİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK SIKINTILAR, SOSYAL VE DİNİ OLAYLAR SEBEBİYLE YAZILAN TEŞEKKÜR BELGELERİ..... 37

2.1. Sosyal Olaylar Sebebiyle Yazılan Teşekkür Belgeleri 37

2.1.1. Deprem Sebebiyle Zarara Uğrayan Ermenilerin Teşekkürleri.....38

2.1.2. Kıtlık Sebebiyle Zarara Uğrayan Ermenilerin Teşekkürleri.....40

2.1.3. Yangın Sebebiyle Zarara Uğrayan Ermenilerin Teşekkürleri.....40

2.2. Devletin Yaptığı Maddi Yardımlar Sebebiyle Yazılan Teşekkür Belgeleri..... 43

2.3. Dini Olaylar Sebebiyle Yazılan Ermeni Teşekkürleri..... 45

2.3.1. Mezhepleri ile İlgili Verilen İmtiyazlardan Dolayı Ermenilerin Teşekkürleri..... 45

2.3.2. Ermeni Din Adamlarının Devlete Sadakati ve Teşekkürleri.....48

2.3.2.1. Ermeni Komiteçilerince Sadakat Bildiren Din Adamlarının Tehdit Edilmeleri..... 54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ERMENİ OLAYLARININ ÇIKTIĞI YILLARDA YAZILAN TEŞEKKÜR BELGELERİ58

3.1. Ermeni Olayları..... 58

3.2. Vilayetlerdeki Ermeni Olayları Ve Bu Vilayetlerdeki Ermenilerden Gelen Teşekkür Ve Sadakat Belgeleri59

3.2.1. Adana Vilayeti Olayları ve Ermeni Teşekkürleri59

3.2.2. Ankara Vilayeti.....	61
3.2.2.1. Kayseri ve Yozgat Olayları Sebebiyle Gönderilen Ermeni Teşekkürleri.....	61
3.2.2.2. Çorum Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri.....	63
3.2.3. Bitlis Vilayeti	63
3.2.3.1. Talori Olayları (Birinci Sason İsyanı) ve Ermeni Teşekkürleri	63
3.2.3.2. Bitlis Olayları ve Ermeni Teşekkürleri	65
3.2.3.3. Bulanık Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri	67
3.2.3.4. Malazgirt Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri	68
3.2.3.5. Gevar Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri	68
3.2.4. Diyarbakır Vilayeti Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	69
3.2.5. Edirne Vilayeti Ermenilerinin Teşekkürleri.....	70
3.2.6. Erzurum Vilayeti.....	71
3.2.6.1. Erzurum Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	71
3.2.6.2. Kuruçay Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri	72
3.2.6.3. Diyadin Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri.....	72
3.2.7. Halep Vilayeti.....	73
3.2.7.1. Zeytun Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	73
3.2.7.2. Maraş Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	74
3.2.7.3. Antep Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	75

3.2.8. İstanbul Vilayeti.....	76
3.2.8.1. Kumkapı Olayı ve Ermeni Teşekkürleri.....	76
3.2.8.2. Osmanlı Bankası Baskını ve Ermeni Teşekkürleri.....	79
3.2.9. Konya Vilayeti.....	81
3.2.9.1. Akşehir Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri.....	81
3.2.10. Mamuretülaziz Vilayeti.....	82
3.2.10.1. Harput Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	82
3.2.10.2. Arapkir Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	82
3.2.10.3. Eğin Kazası Ermeni Teşekkürleri.....	83
3.2.11. Sivas Vilayeti.....	84
3.2.11.1. Sivas Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	84
3.2.11.2. Darende Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri.....	87
3.2.11.3. Amasya Sancağı Ermenilerinin Teşekkürleri.....	87
3.2.12. Trabzon Vilayeti.....	88
3.2.12.1. Trabzon Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	88
3.2.13. Van Vilayeti Olayları ve Ermeni Teşekkürleri.....	89
Sonuç.....	93
Kaynakça.....	98
Ekler.....	105
Özgeçmiş.....	112

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.k.: Adı geçen katalog

A.DVN: Divan Kalemî Evrakı

A.MKT.MHM: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı

A.MKT.UM: Sadaret Umum Vilayet Evrakı

BEO: Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı

B.O.A: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

c.: Cilt

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

DH.TMIK.M: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat

DH.TMIK.S: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu

Haz.: Hazırlayan

HR.SFR.1: Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti

HR.SFR.3: Hariciye Şifreli Londra Sefareti

HR.SYS: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemî

HR.TH: Hariciye Nezareti Tahriratı Hariciye Odası

İ.AS: İrade Askeri

İ.HUS: İrade Hususi

İ.HR: İrade Hariciye

İ.MSM: İrade Mesail-i Mühimme

s: Sayfa

S: Sayı

Y.A.HUS: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A.RES: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

Y.EE: Yıldız Esas Evrakı

Y.MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y.PRK.ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

Y.PRK.AZJ: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller

Y.PRK.AZN: Yıldız Perakende, Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı Kataloğu

Y.PRK. BŞK: Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı

Y.PRK.DH: Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.HR: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.ŞH: Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı

Y.PRK.UM: Yıldız Perakende Umum Vilayetler

Y.PRK.ZB: Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı

ÖZET

Ermenilerin Dilinden Türk-Ermeni İlişkileri; Devlete Sadakat Gösteren Ermeniler (1878-1908)

Ülkü, Rümeysa

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Recep Karacakaya

Temmuz, 2019. 127 Sayfa.

Ermeni komitelerinin bağımsız bir devlet kurmak amacıyla özellikle 1890'lı yıllardan itibaren isyanlar çıkarması, Anadolu'da birçok Türk ve Ermeni'nin ölümüne sebep olmuştur. Ermeni ihtilalcilerinin sebep olduğu olaylardan dolayı Ermeni toplumunun ileri gelenleri, birçok defalar üzüntülerini bildiren telgraflar kaleme almışlar, devletin kendilerine yaptığı yardımlardan dolayı teşekkürlerini iletmişlerdir. İsyan çıkaranların kendi milletine, cemaatlerine ait olmadığını ve bu yapılanların kendi fikirlerine aykırı olduğunu, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin çoğunun isyan hareketlerine girişmediğini beyan etmişlerdir. Teşekkür belgelerinin toplumun her kesiminden ve olayların çıktığı her bölgeden gelmesi, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmının durumlarından memnun olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ermeniler, Teşekkür Belgeleri, 19. Yüzyıl.

ABSTRACT

Turkish-Armenian Relations According To The Armenians; Armenians Who Show The Loyalty To The State (1878-1908)

Ülkü, Rümeysa

Master Thesis, Department Of History

Supervisor: Prof. Dr. Recep Karacakaya

July, 2019. 127 Pages.

The rebellions of Armenian committees in order to establish an independent state, especially since the 1890s, caused the deaths of many Turks and Armenians in Anatolia. Due to the events caused by the Armenian revolutionaries, the notables of the Armenian community wrote telegrams that expressed their sorrow many times and conveyed their thanks to the state for their help. They stated that the rebels did not belong to their own nation and congregations and that they were contrary to their own ideas, and that most Armenians living in the Ottoman territory had not engaged in mischief movements. The fact that the documents of gratitude came from all parts of the society and from every region is an indication that Armenians living in the Ottoman borders were satisfied with the state.

Key Words: Ottoman Empire, Armenians, Letter of Thanks, 19th Century.

GİRİŞ

Osmanlı idaresi altında bulunan Ermeniler 19. yüzyıla kadar müreffeh ve huzurlu bir toplum olarak yaşamışlar, dini ve sosyal işlerine karışılmayan Ermeniler devlet tarafından “Millet-i Sadıka” olarak adlandırılmışlardır. Ermenilerin, devlete sadakatleri, Türkçeyi iyi konuşmaları ve Türk adetlerini iyi bilip benimsemeleri devlet kademesinde çeşitli mevkilere çıkmalarında etkilidir.¹

Türklerle Ermenilerin ilk temasları II. yüzyılın sonlarına doğru Hazarlarla başlamış, bu geçici münasebetler Hunlar ve Göktürkler zamanında da devam etmiştir. Selçuklular ile artan ilişkiler yeni bir şekil almaya başlamış ve Ermeniler böylece Türk hâkimiyetine girmişlerdir.²

1015-1021 yılları arasında, Selçuklu sultanı Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya yaptığı ilk keşif seferi esnasında Ermeniler ve Gürcüler Bizans'la ciddi bir anlaşmazlık içindeydiler.³

Selçuklulardan önce Ermeniler, Bizans İmparatorluğuna tabi (vasal) olarak Doğu-Karadeniz kıyıları, Gürcistan ve Armenia ile Vaspurakan adı verilen Van Gölü havzasında küçük siyasi teşekküller halinde hayatlarını sürmekteydiler. Bizans İmparatorları, mezhep ayrılığı dışında, bağımsız bir devlet olmak amacıyla isyanlara kalkışan Ermenilere karşı askeri harekâta bulunmuşlar ve Ermenilerin krallıklarının bulunduğu Vaspurakan ve Armenia halkını Orta Anadolu ve Kilikya'ya sürerek tarihteki

¹ Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005), s. 77-78.

² Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, (Ankara: Ocak Yayınları, 1997), s. 76-82.

³ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), s. 39.

ilk Ermeni tehcirini yapmıştır. Selçuklular, bu tehcir sebebiyle Anadolu'ya girdiklerinde Ermenilerle karşılaşmamıştır.⁴

Siyasal birlikten yoksun olarak, Bizans'ın baskısı altında yalnızca Bizans yurttaşı olarak Orta Anadolu ve Kilikya'da yaşayan Ermeniler, Selçukluları adeta bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Bunun sebebi dini inanç ve faaliyetlerine Selçukluların müdahalede bulunmamasıdır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Türkiye Selçukluları dönemlerinde, Ermeni krallık ve prenslikleri iç yönetimlerinde tamamen bağımsız olarak, diğer Selçuklu vasalları gibi hayatlarını sürdürmüşlerdir. Vasal statülerine rağmen bağımsızlığa varan geniş bir hürriyet hakkı ve müsamaha içinde yaşamışlardır.⁵

Selçuklu hâkimiyetinden sonra Osmanlı İmparatorluğu zamanında da Ermenilerin büyük çoğunluğu Türk hâkimiyeti altında yaşamayı tercih etmiştir. Selçuklularda gördüğü dini ve siyasi müsamahayı Osmanlı Devleti'nde de gören Ermenilerle bu dönemde ilk temaslar Osman Gazi zamanına kadar inmektedir. Ermenilerin Kütahya'da bulunan dini merkezleri 1324 yılında Bursa'ya nakledilmiştir. Bursa'da bulunan patriklik Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle birlikte 1461 yılında İstanbul'a taşınmıştır. Böylece İstanbul Ermeni Patriği Hovakim bütün Türkiye Ermenilerinin patriği olmuştur. Patrik Hovakim'den sonra İstanbul'a gelen Ermeniler Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Narlıkapı, Edirnekapı ve Balatkapısı civarına yerleşmişlerdir. 1474'te Kefe'yi alan Osmanlı ordusu, buradan da İstanbul'a birçok Ermeni getirmiştir. 1479'da ise Karaman Ermenilerini İstanbul'a getirterek Samatya tarafına yerleştirmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında ise Çaldıran zaferinin beraberinde Tebriz'den birçok Ermeni sanatçısı İstanbul'a getirilmiştir.⁶

Osmanlı sınırlarında geniş bir hürriyet içinde olan Ermeniler kiliseleri, kurdukları okulları ve diğer sosyal teşkilâtlarıyla serbestçe faaliyet göstermişler, böylece devlet kademesinde

⁴ Sevim, *a.g.e.*, s. 40.

⁵ Sevim, *a.g.e.*, s. 41.

⁶ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), s. 149.

yüksek mevkilere kadar çıkabilmişlerdir.⁷

Osmanlı Devleti'nde en önemli makamlara kadar gelen Ermeniler, nazırlıktan, vekilliğe, bürokratlardan büyükelçiliğe kadar devletin çeşitli kademelerinde görev almışlardır.⁸

Nüfus oranlarına uygun düşecek şekilde ekonomik faaliyetlere serbestçe katılan Ermeniler özellikle Akdeniz ve Doğu ticaretinde önemli yer tutmuşlardır. Sivas, Tokat, Ankara, Kayseri, Bursa ve Anadolu'nun içlerinde ticaretle uğraşmışlardır. Sivas ve Tokat'ta tarımla ilgilenen Ermeniler, Ankara'da koyun, keçi yünü, Bursa'da ipek ve tütün, Kayseri'de ise pastırma ve tütün ticareti ile ilgilenmişlerdir. Ermeniler askerlik vazifesinden muaf oldukları için ticari hayatta önemli mevkilere gelebilmişlerdir. Böylece toplum içinde ön plana geçmişler ve zengin olmuşlardır.

Zaman zaman kendi aralarında iç çekişmeleri olan Ermeniler, birbirlerini Osmanlı Devleti'ne şikâyet ederek, yönetimin kendi lehlerine müdahale etmesi için uğraşmışlardır. Çoğunlukla inanç ve menfaat sebebiyle mezhep değiştirme konusunda içlerinde sorunlar yaşamış⁹, sorunun bir an evvel çözülmesi için Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmişlerdir. Osmanlı Devleti, din adamlarının seçimi ve tayininin usullere uygun yapılması konusunda dikkat etmiştir. Patriğe ve kiliseye verilen imtiyaz ve muafiyetlere tamamen uyulmuş, özellikle din değiştirenler üzerinde herhangi bir tazyikte

⁷ Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, (İstanbul: Gültepe Yayınları, 1983), s. 49-54.

⁸ Ermeniler; Meclis başkan vekilliği, 5 bakan, 22 Paşa, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 konsolos, 12 Öğretim üyesi, 8 doktor general, 42 yüksek dereceli memur şef ile ülkeye hizmet etmişlerdir. Bkz. Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2007).

⁹ 7 Eylül 1846 tarihli İzmir İngiliz Konsoloslugu'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen belgede, Katolik iken Protestan olan bir Ermeninin eski mezhebinden gördüğü zulme karşı korunma talebi yer almaktadır. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Haz. Başbakanlık Arşivi Araştırma Kurulu, c. I., (İstanbul:1987), Belge No: 23. Ayrıca bkz. 22 Şubat 1847 tarihli diğer belge ise, İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş olup, Protestanlığa dönen Ermenilerin diğer mezhepten olan soydaşlarınca rahatsız edilmemeleri için Osmanlı Hükümeti'nin aldığı önlemler dolayısıyla büyükelçiliğin memnuniyetinin bildirilmesinden bahsedilmektedir. *a.g.k.*, c. I., (İstanbul:1987), Belge No: 24.

bulunulmaması için, dini serbestinin devam etmesi noktasına özellikle önem vermiştir.¹⁰

Ermeni Milleti Nizamnamesi 1860 yılında hazırlanmış, hükümet tarafından ise 29 Mart 1862 yılında onaylanmıştır. Bu nizamnameye göre Osmanlı Ermenileri İstanbul'da faaliyet gösterebilecek, yüz kırk üyeden oluşan meclis tarafından yönetilecektir. Yirmi üye İstanbul'daki Ermeni din adamlarından, kırk üye İstanbul dışından, kalan seksen üye ise yine İstanbul'daki Ermenilerden olacaktı. Daha önce mevcut olan dini ve siyasi meclislerine dokunulmamıştır ancak on dört üyeli dini meclis ve yirmi üyeli siyasi meclise yüz kırk kişilik milli meclisi seçme yetkisi verilmiştir.¹¹

Ermenilerin kendi iç çekişmelerinden doğan sorunların çözümü için de Osmanlı Devleti'ne sıklıkla başvurulduğu teşekkür belgelerinde görülmektedir.¹² Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaasına karşı her zaman eşit¹³ muamele ettiğini ve tarafsız davrandığını bilen Ermeniler, Osmanlı Devleti'nden yardım istemekten çekinmemişlerdir. Devletin adil ve tarafsız tutumu¹⁴ için de defalarca teşekkürlerini dile

¹⁰ Recep Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005), s. 14.

¹¹ Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), s. 43-50.

¹² Bkz. Uzun süreden beri Ermeni Katolik milletinin kendi aralarında devam eden anlaşmazlığın giderilmesi sebebiyle padişaha teşekkür edilmesi, BOA, Y.PRK.AZN, 3/9.

¹³ 8 Haziran 1859 tarihli Hariciye Nezareti'nden Ankara Valiliği ve Amasya Mutasarrıfı'na gönderilen belgede, Patrik ve Cemaat meclisinin müşterek dilekçelerinde Çorum'da Müslümanların Ermenileri küçük gördüğü ve kilise inşaatına mani olmak istedikleri bilgisi yer almaktadır. Bu duruma cevap olarak hiçbir sınıfın diğerinin ayin ve mabet inşaatına karışamayacağı, bu gibi uygunsuz hareketlerde bulunanların adalete teslimi ve bu gibi hallerin tekrarına mani olacak önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. *a.g.k., c. I., Belge No: 136.*

¹⁴ 4 Nisan 1856 tarihli Hariciye Nezareti'nden İzmir Valiliği'ne gönderilen belgede, Denizli Sarayköy kasabasında bulunan Hıristiyanların ayin yaptıkları sırada, kaza müdürü ayinde zamansız tahta çalındığını ileri sürmüştür. Bu sebeple rahibi huzuruna çağırıp, dövdüğü ileri sürülmektedir. Osmanlı uyruklarının ayin ve mezheplerini serbestçe yaparak hiçbir şekilde kırılmalarına sebep olunmayıp, huzur ve rahatlarının sağlanmasının Osmanlı Devleti'nin tereddütsüz arzusu olduğu belirtilmiştir. Kaza kaymakamı bu uygunsuz hareketi sebebiyle kınanmış ve mahkemeye verilmiştir. *a.g.k., c. I., Belge No: 65.*

getirmişlerdir.¹⁵

Ermeni Meselesini Ortaya Çıkaran Sebepler

Misyoner Faaliyetleri

Fransa, İngiltere, Rusya gibi büyük devletlerin misyonerleri 18. ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nde bulunan Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenmek amacıyla Anadolu'da teşkilatlanmaya başlamışlardır. Başta Ermeniler olmak üzere Anadolu'da bulunan gayrimüslimleri İngilizler Protestan, Ruslar Ortodoks, Fransızlar da Katolik mezhebine çekmek istemişlerdir.¹⁶

Türk hâkimiyetindeki Hıristiyan azınlıkları özellikle de Ermenileri öne sürerek çalışmalar yapan bu ülkeler, yaptıkları çalışmalarla iki şeyi amaçlamaktaydılar. Birincisi, Ermenileri kendi mezheplerine kazandırmak, ikincisi ise Türklere karşı onları ayaklandırmaktı. İlk hedeflerinde başarılı olamayan misyonerler, ikinci hedeflerinde başarılı olmuşlardır Ermenilerin bir kısmı Türklerin sayesinde elde ettikleri mevki, makam, servet ve imkânları, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan bayrağı açarak kullanmışlardır.¹⁷

Avrupalı devletler tarafından Hıristiyanlığın her mezhebinin politik amaçla korunduğu Osmanlı Devleti'nde, Ermeniler Hıristiyanlığı bir araç olarak kullanmışlardır. Durum böyle olunca da misyonerlerin istismarına uğramışlar ve bu misyonerlerin çoğu iç ve dış basının adeta birer muhbiri ve Ermenilerin politik temsilcileri gibi davranmışlardır. Osmanlı Devleti'nde olan olayları asılsız ve gerçek olmayan iddialarıyla birlikte yabancı kamuoyuna aktararak, Türklere aleyhine kışkırtmışlardır.¹⁸

¹⁵ Bkz. Ermeni Katolik patriğinin, padişahın dini işlerde tanıdığı serbestlikten dolayı tebriki, BOA, Y.PRK.AZN, 16/6.

¹⁶ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, (Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, 1990), s. 28.

¹⁷ Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁸ *a.g.k.*, c. 13., s. XXIII-XXIX.

Amerikan ve İngiliz misyonerleri tarafından açılan Protestan okulları, Ermeniler arasında yerleşen isyan fikirlerinin birinci sebebidir. Patrikhaneye bağlı cemaat okullarında ve misyonerlerin açmış olduğu bu okullarda yetişen Ermeniler burada Fransız devrimi ile beraber gelen Milliyetçilik ilkesi ile tanışmışlardır. Ermenistan coğrafyası, edebiyatı ve tarihi ile ilgili dersler alan Ermeni gençleri, milli bilinçlerini bu kurumlarda kazanmışlardır. Türk düşmanlığının işlendiği derslerde Ermenistan için ayaklanmadan başka yol olmadığı ifade edilmiştir.¹⁹

Misyonerler daha çok Ermenilerin oturdukları bölgelerde teşkilatlanmış ve faaliyet göstermişlerdir.²⁰ Önce Katolikler daha sonra ise İngilizler Ermeni kiliselerini ihya edip, okullar açma faaliyetlerini İstanbul, İzmir, Ankara, Kayseri, Antep, Arapkir, Harput ve Erzurum'da yürütmüşlerdir. Amerikalılar ise Kayseri, Antep, Diyarbakır, Bursa, Maraş, Sivas, Tokat, Trabzon, Erzurum ve Harput Ermeni kiliselerinin ıslahı için çalışmışlardır.²¹

Katolik ve Protestanların 19. Yüzyılda yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri Osmanlı ülkesinde yaşayan Hristiyan azınlığın koruyucusu rolüne soyunulduğu bir sorun haline dönüşmüştür. Misyonerlerin eğitim verdiği okullar, bir süre sonra ihtilalci fikirlerin propagandasının yapıldığı yerler haline gelmiştir. 1895'e gelindiğinde Anadolu'da 423 misyoner okulunda 20 binden fazla öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu da geleneksel Ermeni Cemaatinin, Protestan misyonerler aracılığıyla dönüşüm geçirdiğini göstermesi açısından önemli olmaktadır.²²

Ermeni meselesinin doğrudan olmasa bile dolaylı olarak meydana çıkmasına zemin hazırlayan misyoner faaliyetleri sonucu bazı Ermeniler, ayrılıkçı fikirlere sahip olmakla beraber, birçok isyana da öncülük etmişlerdir. İsyanlara katılmayan sadık tebaa ise bu fikirlerin kendi milletine ait olmadığını, yüzyıllardır birlikte kardeş gibi yaşadıklarını,

¹⁹ Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 2004), s. 112-113.

²⁰ Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 29.

²¹ Aynı eser, s. 96.

²² Yahya Bağçeci, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/4, (Summer 2008), s. 174-182.

devletin verdiği imtiyazlardan memnun olduklarını her fırsatta dile getirerek, devlete sadakatten ayrılmayacaklarını belirterek, teŖekkürlerini sunmuşlardır.

Ermeni Kilisesi

Başta Ermeni tarihçileri olmak üzere, birçok Batılı yazarın da belirttiği gibi, Ermeni Patrikhane ve kiliseleri, Ermenilerin bir cemaat olarak yaşamalarını sağlayan, dini olduğu kadar gündelik hayatlarını da düzenleyen bir müessese olmuştur. Ermenileri birleştiren, birçok tehlikeden korumasının yanı sıra bazen de kışkırtmaları ve silahlandırmalarıyla onları tehlikeye atan bir kurum olmuştur.²³

Misyonerlerin batılı kiliseler aracılığıyla 18. yüzyıldan itibaren Ermenileri kendi mezheplerine çekmeye çalışmaları ile birlikte, milli konularda dini konularla birlikte Ermeni kiliselerinde gündeme gelmeye başlamıştır.²⁴

Ermeni kilisesinde en üst dini makam Eçmiyazin Katogikosluğu ve en büyük dini lider de bu makamda bulunan katogikostur. Tarihî süreçte Ermeni kilisesinin dinî ve siyâsî faaliyetlerini genel manada bu katogikosluk yönlendirmiştir.²⁵

Patriklik makamı Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler için hem dünyevi hem de uhrevi yetkilere sahip olması bakımından en üst makamdır. Ancak Katolik ve Protestanlığın yayılma alanı bulması ile birlikte Patrik'in Ermeniler üzerindeki etkisinde azalma olmuştur. Özellikle Ruslar Eçmiyazin Katogikosluğu'nu bir araç olarak kullanmaktan kaçınmamış, Osmanlı Ermenileri üzerinde etkisini artırmak amacıyla Eçmiyazin'i kontrol altında tutmuş, bütün dünya Ermenilerinin ruhani merkezi olduğunu kabul ettirmeye çalışmıştır. Böylece bütün Ermenileri Eçmiyazin vasıtasıyla yönlendirmeyi

²³ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), s. 30.

²⁴ Süslü, *a.g.e.*, s. 34.

²⁵ Güllü, *a.g.e.*, s. 56.

amaçlamışlardır.²⁶

Büyük Devletlerin Politikaları

Rusya

Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilindeki Ermenileri tahrik eden Rusya, bunu yapmasına rağmen Ermenileri muhtar bir topluluk halinde görmek istemiyor, bunun kendi hâkimiyeti altında bulunan Ermeniler için kötü örnek olabileceğini düşünüyordu. Berlin Antlaşması'ndan sonra bir Ermeni heyetinin Rus Çarına ıslahat için aracılık etmesini istediğinde Çarın verdiği cevap; "Sizin işleriniz beni alakadar etmez. İngiltere menfaatlerinizi müdafaa²⁷ etmeyi üzerine almıştır. İngiliz hükümetine müracaat ediniz" demiştir.²⁸

Güneye yayılmak isteyen Rusya bağımsız Ermenistan'ın kendisine tehlike oluşturacağını bildiğinden, Ermenilerin sürekli olarak huzursuzluk içinde yaşamalarını sağlayacak bir politika takip etmiştir. Böylece Ermeniler bir gün Rusya'dan yardım isteyecek duruma düşeceklerdi.²⁹

Kafkasya'daki Ermenilerin milliyetçilik duygularının gelişmesine sebep olan kişi II. Aleksander'dır. 1881'de ölümü ile birlikte yerine geçen oğlu III. Aleksander koyu bir baskı politikası izleyerek, Ruslaştırma siyasetini uygulamıştır. Kafkas Ermenileri

²⁶ Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 18.

²⁷ Viyana İngiliz Büyükelçisi Hariciye Nezareti'ne gönderdiği raporda; "Avusturya Dışişleri Bakanı'nın reformlar konusunda söylediği şu sözlere yer vermekteydi, "İngiltere Hükümeti'nin Sultan nezdinde yapacağı baskıya katılmıyoruz, bunun politik bir yararı olmayacağı gibi sultanı gücendirmekten başka bir işe de yaramaz, Ermenistan denilen yerin bir parçasının Rusya'da diğer bir parçasının İran'da olduğuna işaretle, neden bu hükümetler de Türkiye gibi reform yapmaya davet edilmiyorlar? Oralar da yaşayan Ermenilerin de Türkiyedekiler kadar reforma ihtiyaçları var, Sultanın da bunu belirtmeye hakkı var." ifadelerini kullanmıştır. *a.g.k.*, c. 5., s. XI.

²⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 133.

²⁹ Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 19.

üzerinde baskı kuran III. Aleksander, Ermenilerin milli duygularını ezmiştir.³⁰

Tahta geçtikten sonra sıkı bir Rus milliyetçiliği politikası izleyen III. Aleksander Rusya'nın geleneksel Doğu Hıristiyanlarını himaye etme siyasetini terk ederek, İngilizleri Yakın Doğu'dan çıkartmak amacıyla Türklerle uzlaşmak gerektiğini düşünüyordu. Bu uzlaşmanın şartlarından biri de Ermenilerden yüz çevirmektir.³¹ Rusya'nın Uzak Doğu ile ilgilenirken kendini meşgul edecek hiçbir olayla ilgilenmek istememesi ile Osmanlı Devleti belli bir süre de olsa nefes almıştır.³²

Takip ettiği politikalardan başta İngiltere olmak üzere diğer batılı devletlerin yararlandığını gören Rusya, İngiltere'nin oyununa tekrar gelmek istemiyordu. Çünkü İngiltere, Rusya'nın Orta Doğu'ya doğru sarkmasını engellemeye çalışmaktaydı.³³

Rusya'nın politika değişikliğine gitmesiyle birlikte Ermeniler zor durumda kalmış, bağımsız bir Ermenistan için teşkilatlanmalarını Anadolu'da yapmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti sınırları içinde Ermeni teşkilatı kurmaya çalışmaları ile birlikte Osmanlı vilayetlerinde Ermeni faaliyetleri artmıştır.³⁴

Rusların bu politikası³⁵ 1905 yılına kadar devam etmiştir. Avrupa işleriyle yeniden

³⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), c. 1, kısım 1, s. 67.

³¹ Uras, *a.g.e.*, s. 368.

³² Bayur, *a.g.e.*, s. 71-73.

³³ Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 20.

³⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 137.

³⁵ Öte yandan Rusya'nın savaş tazminatı ödemesini garanti altına almak için Erzurum vilayetinin gelirine el konulması ya da Doğu bölgesinden bir parçanın Rusya'ya ilhakı yolunda Türk basınında haberler çıkmıştır. 12 Aralık 1881 tarihli Ruslara muhalif olan Massis gazetesinin Levant Herald'dan alınan makalesinde özetle şöyle denilmektedir: '*Rusya'da yaşayan Ermenilerin refah seviyesi Türkiye'dekilere nazaran daha iyi görünüyorsa da bu Rusların uyguladıkları Ruslaştırma politikası karşısında cazibesini kaybetmektedir. Türkiye, azınlıklar için bir anavattandır ve burada azınlıklar gördükleri hoşgörüden memnundurlar. Onlar bu sayede kendilerini koruyabilmektedirler. Ermenistan'ın önemli bir parçası Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldıkça o, Kafkas Ermenileri ve Rus Ermenilerinin Ruslaştırılması için Ruslar'ın yürüttüğü Makyavalits politikaya karşı yaşayan bir protesto teşkil edecektir. Tiflis'teki Rus görevlileri, Ermenilerin sayıca artmalarını ve sınır vilayetlerinde kuvvetlenmelerini istemediler. Rusya son ilhak ettiği vilayetlerde Ermeni*

meşgul olmaya başlayan Rusya, Çar II. Nikola'nın yakın dostu olan ve Kafkasya'daki Tuğgenerallerinden Kont Vorontsof Daşkof'un tavsiyeleri üzerine Ermeniler ile yeniden ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Daha önce uyguladığı politika sebebiyle el koyduğu malları kiliseye iade etmiş, kapattığı Ermeni okullarını da yeniden açmıştır.³⁶

İngiltere

Ortadoğu'da yayılmacı bir politika izleyen İngiltere, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında ve milletlerarası bir sorun haline gelmesinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmek politikasını 1791'den beri uygulayan İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra politika değişikliğine gitmiştir. Geleneksel politikası olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden görünüş itibariyle ayrılmamakla birlikte, kendileri için lüzumlu olan topraklara sahip olmak veya bunlar üzerinde İngiltere'nin etkisini artırma politikasına başlamıştır.³⁷

Osmanlı Devleti'nin Avrupa dışında kalan topraklarının bütünlüğü için kendi stratejisiyle uyumlu olacak şekilde reformlar yapmayı düşünen İngiltere, eğer bu reformlar başarılı olmazsa, Rusya'nın da emellerine karşı olacak, gözetimi altında tampon bir Ermenistan yaratmayı düşünmekteydi.³⁸

Hedefi Osmanlı Devleti'ne Doğu Anadolu'da ıslahat yaptırmak olan İngiltere bu amacını da Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine ve Kıbrıs Mukavelenamesi'ne dayandırıyor. Böylelikle bölgeyi Ruslara kaptırmamış olacak, aynı zamanda da karışıklıklar çıkarsa ve

göçmeni kabul etmediği gibi Türkiye'de yerleşmek isteyenlere her türlü kolaylığı göstermektedir. Milli emellerle uğraşacakları düşünülen Gregoryen Ermenileri Ruslar atarken, Türkiye Ermenistanı'nda yaşayan Romen Katolik Ermenilerle Rumlara kollarını açmaktadır. Halen Doğu vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin bugünkü durumlarında yapılması gerekli köklü bir değişiklik için Rusların yardımcı olabileceklerinden bir umut yoktur. '' a.g.k., c. 5., s. XVII-XVIII.

³⁶ Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 20.

³⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 130.

³⁸ Bayur, *a.g.e.*, s. 17.

muhtar bir Ermenistan kurulursa bunu Ermenilere karşı kullanarak, kendilerinin başarılı olduğunu göstermeyi hedeflemişlerdir.

Ermenilere karşı kesin bir tavır almaktan çekinen İngiltere, her zaman onlara karşı müsamahalı davranmış çünkü onları ileride kullanabileceğinin hesaplarını yapmış ayrıca kendisini Hıristiyanların koruyucusu olarak göstererek bu durumu içte ve dışta politik çıkarları için kullanmıştır. Hatta Berlin Kongresi'nden sonra iktidar muhafazakâr ve liberaller arasında el değiştirmiş ancak bu politikaları değiştirmeyerek devam etmiştir.³⁹

Fransa

Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerle ilk ilgilenen devlettir. Orta Doğu ve Akdeniz'de denge sağlamak için Anadolu topraklarında iktisadi nüfuz alanları kurmak isteyen Fransa, Ermenileri uzun yıllar kontrolü altında tutmaya çalışmıştır.⁴⁰

Fransa'nın Ermenilerle ilgilenme sebepleri arasında, Ermeni kilisesinin Ortodoks kilisesi kadar güçlü olmaması gösterilebilir. Çünkü Ermeniler Osmanlı Devleti'nde dağınık olarak yaşıyorlardı.⁴¹ Fransa, Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için, Ermeniler arasında Katolik propagandası yapmıştır.⁴²

Fransa Ermenileri Katolikleştirmek amacındaydı çünkü böylece Osmanlı Devleti içinde kendine bağlı bir iç müttefik meydana gelmiş olacaktı. Bunun sonucunda da 19. yüzyılda

³⁹ Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 21. Ayrıca İngiltere'deki Ermeni faaliyetleri için bkz. Recep Karacakaya, "İngiltere'de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Önlemler (1878-1900)", *Ermeni Araştırmaları*, (Ankara: 2003), S: 11.

⁴⁰ Uras, *a.g.e.*, s. LXXIII. Fransa'nın Ermenilere yönelik politikası için ayrıca bkz. Yusuf Sarınoy, "Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918)", *Ermeni Araştırmaları*, 1, (Ankara: 2002).

⁴¹ Recep Karacakaya, "Belgelerle Türk-Fransız-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1878-1914)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV (2004), s. 182.

⁴² Gürbüz Evren, "Fransa'nın Ermeni Politikası: Kilikya'dan Marsilya'ya", *Uluslararası Türk-Ermeni Sempozyumu*, Bildiriler, (İstanbul: 2001), s. 273.

diğer Avrupalı devletlerle arasında artan rekabette Ermenilerden faydalanacaktı. Eğer hedefine ulaşırsa ileride Boğazlar ve Akdeniz üzerinde daha fazla söz sahibi olmayı istemekteydi.⁴³

Anadolu'nun işgali sırasında, özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra gelişen Fransız-Ermeni ilişkileriyle birlikte, Fransız işgal kuvvetleri Ermenilerden destek alarak Anadolu'yu işgal etmiştir. Fransızlar, Ermenileri müttefikler arasındaki görüşme ve konferanslarda desteklemişlerdir. Fransız-Ermeni ilişkileri Sevr Antlaşması ve Türk Kurtuluş Savaşı ile azalmıştır.⁴⁴

Amerika

Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ilişkiler 19. yüzyıl başlarında başlamıştır. Bu ilişkiler genel olarak siyasi değil ekonomik, dini ve ticari ilişkiler olmuştur. Anadolu ve Orta Doğu'nun zenginlikleri Amerika devletinin de dikkatini çekmiş, Osmanlı ile ilk ilişkileri ticari alanda olmuş ve iki taraf arasında çeşitli ticari anlaşmalar yapılmıştır.⁴⁵ Osmanlı Devleti'ne ait olan Anadolu ve Ortadoğu topraklarının zengin oluşu Amerika'nın dikkatini çekmiş ve bu bölgelerde bir çıkar unsuru oluşturmaya başlamasına sebep olmuştur. Ermeniler üzerinde misyoner örgütleri, okulları ve hastaneleriyle etkili olmaya çalışmışlardır. Hatta Osmanlı Devleti içerisinde bulunan Ermenilerin Amerika'ya göç etmesinin tek sebebinin Protestan misyonerler olduğu bilinmektedir.⁴⁶

Ermeniler Amerika'ya göç edince burada Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmaya zemin bulmuştur. Buradaki Ermeniler maddi anlamda imkân yaratmaya çalışmış, Ermeni örgütler için bomba eğitimi verilmesini sağlamıştır. Bu sayede Amerika içerisinde önemli

⁴³ Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2001), s. 57-58.

⁴⁴ Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 22.; Uras, *a.g.e.*, s. LXXXIII.

⁴⁵ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), s. 1-2.

⁴⁶ Ömer Karayumak, *Ermeniler Ermeni İsyancıları Ermeni Katliamları*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2007), s. 111.

mevkilere ulaşan Ermeniler, ‘‘Ermeniler katlediliyor’’ propagandasını Amerika’ya inandırıp onları yanlarına çekme konusunda başarılı olmuşlardır.⁴⁷

Amerika Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşmalarla, çıkarlarını nasıl yöneteceğini görmüş ve Ermenilerin bu ilişkilerde önemli bir unsur olarak fark etmiştir. Fransa, İngiltere ve Rusya’nın Ermeniler üzerinde din, kültür ve ekonomik açıdan çıkarları için hâkim olmaya çalıştıkları bir dönemde Amerika’da buna katılmıştır. Özellikle de 1860–1870 yılları arasında açmaya başladıkları misyoner örgütleri, okulları, yetimhane, hastane gibi kuruluşları ile Ermeniler üzerinde etkili olmaya başlamışlardır.⁴⁸

Ermeni Meselesinin Milletlerarası Politikanın Gündemine Girmesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte Ermeni meselesi milletlerarası politikanın gündemine girmiştir. Slavları himaye etmek bahanesiyle Rusya 24 Nisan 1877’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiştir. Ayastefanos’da sulh görüşmeleri devam ederken, Patrik Nerses ve bazı Ermeni ileri gelenleri, Rus murahhas heyeti başkanı, Çar’ın kardeşi Grandük Nikola ile görüşerek, antlaşma metnine Ermenilerle ilgili bir madde koydurma fikrinde anlaşmışlardır.⁴⁹ Patrik Nerses bu maddelerin görüşüleceğini bildiğinden nabız yoklamak için Osmanlı sadrazamı ve hariciye Nazırı Saffet Paşa ile görüşmüş ve Avrupa’daki Osmanlı Hıristiyan vilayetlerine tanınan otonomi haklarının Doğu Ermeni vilayetlerine de verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye dışında müstakil bir Ermenistan istemediklerini, Türkleri Ruslara tercih ettiklerini ifade etmiştir.⁵⁰

⁴⁷ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları 1896-1916*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994), s. 134.

⁴⁸ Metin Hülagü, ‘‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye’’, *Journal of Islamic Research*, 2007 20(4), s. 432-433.

⁴⁹ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984), s. 3.

⁵⁰ *a.g.k.*, c. 3., Belge No:4. Ayrıca bkz. Anadolu’nun teftişi esnasında Ermenilerin her yerde azınlıkta oldukları ve otonomi sistemi tesisinin mümkün olmadığını görüldüğü, BOA, Y.PRK.AZN, 1/29.

3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalanmış ve Ermenilerle ilgili bir madde eklenmiştir. 16. maddeye göre, ‘‘Babialı Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları zaman yitirmeden gerçekleştirmeyi ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı üzerine alır.’’⁵¹

Antlaşmaya eklenen 16. madde ile Ermeni meselesi uluslararası politikanın gündemine taşınmıştır. Antlaşma metninde yer alan Kars, Ardahan ve Batum’un Rusya’ya bırakılması fikri ile İngiltere’nin çıkarları ters düşünce, İngiltere Ayastefanos antlaşmasını değiştirmek ve kendi çıkarlarına uygun hale getirmek için Rusya ile gizli görüşmelere girmiştir. Aralarında İngiltere’nin istekleri doğrultusunda antlaşma imzalanırken, Ermeniler de iddialarını ve isteklerini bir belge ile dile getirerek, bunu Berlin Kongresi’ne katılan üyelere iletmişlerdir.⁵²

Ermeniler başlangıçta iyi karşılanmış ancak kongrede İngiltere’nin ağır basması yüzünden Ermenilerin isteklerine sahip çıkılmamış ve İngiliz, Rus ve Osmanlı delegeleri arasında özel görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin sonucunda Ayastefanos Antlaşması’nın 16. maddesi fazla değişikliğe uğramadan Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi olarak kayıtlara geçmiştir.⁵³

Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi ise aynen şu şekildedir:

‘‘ *Ermeni sakin olan vilayet hakkında ahkâm-ı adliye*

Babialı ahalisi Ermeni bulunan vilayatta ihtiyacat-ı mahalliyenin icab ettiği ıslahatı bila-tehir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeği taahhüd eylemiştir. Ve bu babda ittihaz olunacak tedbiri ara sıra devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarünileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret

⁵¹ Bilal Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986), s. 22.

⁵² Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 23-24.

⁵³ Cevdet Küçük, *a.g.e.*, s. 14.

eyleyeceklerdir.’’⁵⁴

Böylece Ermeniler Avrupa’yı kendi varlıklarından haberdar etmiş, Hristiyan kamuoyunun maddi ve manevi desteğini kazanmıştır. Amaçları doğrultusunda istedikleri, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde, kendi lehlerine baskı yapması ve müdahale etmesidir. Bunun sonucunda da reform yapma bahanesiyle muhtar bir Ermenistan veya müstakil bir Ermenistan Devleti kurulması öngörülüyordu. Ancak İngiliz ve Fransız diplomatları ve bazı devlet adamları⁵⁵ zaman zaman Ermenilere nüfuslarının azlığını ima ederek, 252.000 metre karelik Vilâyât-ı Sitte’de, Müslümanların çoğunlukta olduklarını hatırlatıyorlardı.⁵⁶ Ermeniler bölge nüfusunun ancak 1/3 veya 1/4’ni teşkil ediyorlardı. Bu sebeple 1878 Berlin Antlaşması’ndan sonra Ermenilerin yeni stratejiler belirlemeleri gerekmişti. Öncelikli hedefleri arasında Anadolu’da, özellikle de Vilâyât-ı Sitte’de, paramiliter komiteler, silahlı çeteler kurmak oldu. Bu komitelerin ve silahlı çetelerin oluşumu ile de planlanan; terör, sabotaj, suikast, şiddet ve dikkat çekici eylemlerle bölgenin istikrarı ve halkın huzurunu bozmaktı. Böylece Müslüman halk ya bölgeden kaçırılacak ya da halk tahrik edilerek ses getiren büyük olay ve katliamlara yol açılacaktı. Dahası Ermeniler lehine taraftarlar kazanılacak ve Batı kamuoyu Türkler aleyhine kışkırtılmış olacaktı. En büyük idealleri ise şayet bütün Ermenileri ikna edebilirlerse, Doğu Anadolu’nun genelinde büyük bir isyan çıkartmaktı. Ancak Ermeniler bu konuda

⁵⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, c. II., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), s. 87.

⁵⁵ Lord Carnovron’un ‘‘The Armenians’’ başlığı altında Times’da çıkan makalesini yermek amacıyla Trabzon İngiliz Eski Konsolosu Mr. Palgrave, Ermenilerin çoğunluğunu teşkil eden Ermenistan adlı bir bölgenin mevcut olmadığını söylemiştir. Bölgedeki genel nüfusun 1/5’i oranında dağınık Ermeni çiftçilerinin yaşadığını, bazı şehir merkezlerinde ise bu oranın 1/3 olduğunu belirtmektedir. *a.g.k.*, c. 3., Belge No:14.

⁵⁶ Ermeni Patriğinin şikâyetlerinin sürekli hale gelmesiyle birlikte, Alman Sefareti baş tercümanı ile İngiltere Sefareti baş tercümanı birlikte patriği ziyaret etmiştir. Bu görüşmenin raporunu da daha sonra İngiltere Büyükelçisine göndermişlerdir. İngiltere Büyükelçisi Layard ise 17 Şubat 1880’de İngiltere Hariciye Nazırı’na bir rapor gönderip, Doğu’da muhtar bir Ermeni vilayeti olamayacağını çünkü nüfus kompozisyonunun Rumeli gibi olmadığını belirtmiştir. *a.g.k.*, c. 4., s. XXIX.

başarılı olamadılar.⁵⁷

Çünkü Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin büyük bir çoğunluğu sadık Ermenilerden oluşmaktaydı. Bu sebeple de Ermeni ihtilalcilerin sebep olduğu olaylardan dolayı üzüntü duymuşlar ve Ermeni toplumunun ileri gelenleri, birçok defalar, üzüntülerini bildiren telgraflar kaleme almışlardır. Devletin kendilerine yaptığı yardımlardan dolayı teşekkür edip, sadakatlerini bildirmişlerdir. Ülkenin her bölgesinden ve her kesiminden gelen bu teşekkür belgeleri, Türklerin tabiiyeti altında yaşayan Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nden memnun olduklarını göstermektedir.

Ermeni Komitelerinin Kurulması

Avrupalı Devletler Balkan kavimlerinden sonra Ermenilerin de hamiliğini üstlenmişlerdir. Özellikle Rusya ve İngiltere'nin teşvik ve yardımlarıyla Ermeni idealleri ihtilalci bir karakter kazanmıştır.⁵⁸

Ermeni toplumundaki birlik ve beraberliği sağlamak ve Ermenilerin haklarını korumak gibi sebeplerle kurulan Ermeni örgütleri olduğu gibi, bazı Ermeni örgütlerinin kuruluş amaçlarının temelinde gençliğin silahlanmasını sağlamak ve silahlı isyanları organize etmek gibi sebepler de mevcut olmuştur.⁵⁹

1860'larda Ermeniler faaliyetlerine başlamış olsalar da 1880'lerin sonunda yaptıkları eylemlerle ses getirmişlerdir.⁶⁰ Berlin Antlaşması'ndan sonraki süreçte umduklarını bulamayan Ermeniler karışıklıklar ve isyanlar çıkararak Avrupa'nın dikkatini çekmek

⁵⁷ Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 21, (Mayıs 2010), s. 134-135.

⁵⁸ Erdal İter, "Türkiye'de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri ve Gerçekler (1890-1918)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 25, (Ağustos 1983), s. 5-6.

⁵⁹ Orhan Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak Ve Taşnaksütyun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 20, s. 309.

⁶⁰ Anahide Ter Mınassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, Çev. Mete Tunçay, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 19.

istemişler ve ihtilalci Ermeni komiteleri de 1880'li yılların başından itibaren bu amaçla kurulmuştur. En önemlileri ise Hınçak ve Taşnak komiteleri olmuştur.⁶¹ Hınçak ve Taşnak Komiteleri, Osmanlı Ermenilerinin, Osmanlı toplumundan ayrışmasında ve Osmanlı Devleti'ne karşı geniş çaplı isyan hareketlerine başlamalarında önemli rol oynamışlardır.⁶²

Hınçak Komitesi

Hınçak Komitesi, 1887 yılında Portakalyan ve gazetesi Armenia'nın desteğiyle İsviçre'de kurulmuştur. Hınçak; çan, çan sesi, çingirak manalarına gelmektedir. Armenia gazetesi yazarlarından Avedis Nazarbekyan ve eşiyle birlikte Kafkasyalı bir grup öğrenci tarafından kurulmuş olup, kurucularının hiçbirinin Osmanlı Devleti'ne ayak basmadığı bir komitedir. Karl Marx prensipleri doğrultusunda faaliyet göstermiştir. İdarecilerinin ve üyelerinin büyük bir kısmı Rusyalı Ermenilerdir.⁶³

Hem milliyetçi hem de Marksist bir hüviyet taşıyan Hınçak Komitesi programına göre Türkiye'deki Ermeniler ihtilal yoluyla bağımsızlıklarına kavuşturulacak daha sonra ise Rusya ve İran'a ulaşacak, beraberinde de federatif bir Ermenistan kurulmuş olacaktı. Hınçakların çalışmalarının merkezi İstanbul'dur. Rusya'da da Türkiye'de de orta ve üst tabaka Ermeniler arasında Hınçakların ekonomik ve sosyal görüşleri hiç itibar görmemiştir.⁶⁴

Hınçak Komitesi'nin siyasi programının dördüncü kısmında, Türkiye'nin doğusunda bir Ermeni devleti kurulabilmesi için yapacakları faaliyetler belirtilmiştir. Komite üyeleri propaganda, gerginlik yaratma, terör, teşkilatlanma ve işçi eylemleri ile hedefe varmayı

⁶¹ Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 25.

⁶² Anahide Ter Minassian, *a.g.e.*, s. 19.

⁶³ Süslü, *a.g.e.*, s. 53.

⁶⁴ Gürün, *a.g.e.*, s. 130-132.

amaçlamışlardır.⁶⁵

1891 yılında Londra’da Hınçak Komitesi’nin siyasi programı basılmıştır. Komitenin maksadı ise şu cümlelerle ifade edilmiştir: “Bu teşekkül, umum Ermenilere uzak gayeye doğru yol açacak, idealin tahakkukuna yarayacak, sosyalizme, bütün beşeriyetin müracaat edeceği sisteme kendilerini ulaştıracaktır.”⁶⁶

İhtilal eyleminin yapılış şekli Hınçak Komitesi’nin iç tüzüğünde belirtilmiş olmakla birlikte, özetle üzerinde durulduğu noktalar şunlardır: “*Vergi toplama zamanı ayaklanma için en uygun dönemdir. Ermeni ayaklanmasına yardım edebilecek olanları (Kürtler ve Çerkezler) kendilerine doğru çekmeli. Bazı önemli yerlere saldırarak hükümetin nüfuzu kırılmalı. Siyasi mahkûmları kurtarmak için hapisanelere saldırılmalı. Hükümetin memurları rehin alınmalı.*”⁶⁷

Böylece Hınçak Komitesi, 1890 yılında Türkiye’deki teşkilâtını, Rus Ermenilerinin⁶⁸ vasıtasıyla yapmıştır. Başta İstanbul olmak üzere birçok yerde kanlı olayların çıkmasına sebep olmuştur.

1897 yılında Hınçak Komitesi ikiye bölünmüştür. Bir bölümü Avetis Nazarbekyan’ın, bir bölümü de Arpiar Arpiaryan’ın liderliğinde iki ayrı grup olmuş ve bu iki grup arasında Mısır (Kahire), İngiltere (Londra), Rusya (Petersburg), Bulgaristan (Sofya) ve İran (Tahran)’da çatışmalar çıkmıştır. Çıkan çatışmalarda Ermeniler birbirini öldürmüştür. Hınçak Komitesi’nin eski önemini kaybetmesiyle birlikte yerini Taşnak Komitesi almıştır.⁶⁹

⁶⁵ Uras, *a.g.e.*, s. 437-438.

⁶⁶ Uras, *a.g.e.*, s. 443.

⁶⁷ *a.g.k.*, c. 7., s. XX.

⁶⁸ İstanbul’daki Robert Kolej’in müdürü Dr. Cyrus Hamlin, Boston’da çıkan 23 Aralık 1893 Congre-gationalist dergisindeki yazısında, Hınçak Komitesi için, “Bunun aslı Rusya’dır. Bunları, Rus altını ve zekâsı idare etmektedir.” demektedir. Uras, *a.g.e.*, s. 459.

⁶⁹ İlter, *a.g.e.*, s. 2.

Taşnak Komitesi

1890 yılında, “Troşak=Bayrak” adı altında ve daha sonra Taşnaksutyun adıyla bir cemiyet kuran ve Hınçaklar’ın memnun edemediği bazı Ermeniler tarafından kurulan bu komitenin 1892 yılına kadar belli bir programı olmamıştır. Çara muhalif olan Ruslar’ın Narodnaya Volya (Halkın İrâdesi) teşkilâtından 1892’deki ilk programlarını alan Taşnak Komitesi’nin kurucusu Kristapor Mikayelyan (1859-1905)’dir. Kristapor Mikayelyan bu program ile yetişmiş biridir.⁷⁰

Bir terör teşkilâtı olarak ortaya çıkan Taşnaklar kendilerine sosyalist-demokrat, sosyalist-ihtilâlcî, milliyetçi ve âdem-i merkezîyetçi vasıflarını vermişlerdir. Partilerinin bayrağına kin, intikam ve terör sembolü olarak bir de hançer eklemişlerdir. Partinin başarıya ulaşması için gerekli olan üç unsur Taşnaklar’ın sembolünü oluşturmaktadır. Kürek, işçileri; kalem, aydınları; hançer (kama) ise savaşçıları ve fedaileri sembolize etmektedir.⁷¹

İsyan yoluyla hedefe ulaşmak için ihtilalcî gruplar yetiştirmeyi amaç eden Taşnak Komitesi’nin programı ile teşkilatlanma yoluna gidilmiş ve doğu ve batı bürosu olarak iki büro kurmuşlardır. Doğu bürosu; Giresun, Harput, Diyarbakır hattının doğusu ile Kafkaslar, Rusya ve İran’ı kapsamıştır. Batı bürosu ise Giresun, Diyarbakır hattının batısı ile Balkanlar, Amerika, Mısır ve diğer yabancı ülkeleri içine almıştır.⁷²

İlk kuruluş amaçları Tiflis’teki Genç Ermenistan, Armenekanlar ve Hınçak gibi komiteleri birleştirmektir. Ayrıca Türkiye’ye geçen çetelere yardımda bulunmayı hedeflemekteydiler. İlk hareketleri Türkiye’ye çeteler sokmak, çete kurmak, çete başları yetiştirip onları silahlandırmak olmuştur.⁷³

⁷⁰ Uras, *a.g.e.*, s. 448, İter, *a.g.e.*, s. 2., Haluk Selvi, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, c. 2., s. 43.

⁷¹ İter, *a.g.e.*, s. 2.

⁷² Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 26.

⁷³ Uras, *a.g.e.*, s. 442.

Diğer hedefleri arasında ise halkı silahlandırmak için her yola başvurmanın yanı sıra, savaşmayı desteklemek, hükümet yetkililerini, muhbirleri, işbirlikçileri, hainleri ve istismarcıları yıldırım gibi hedeflerle birlikte, hükümet kurumlarını yağma ve yıkıma maruz bırakmayı amaçlamışlardır. Bozulmuş yöneticilerin, tüm istismarcıların, Ermeni ihbarcılarının ve tüm hainlerin öldürülmesini istemişlerdir. Sloganları ise “Türk’ü, Kürt’ü, sözünden dönenleri, hafiye ve hainleri her yerde ve her türlü şartlar altında vur, öldür, intikam al” parolası şeklinde olmuştur.⁷⁴

Taşnak Komitesi, ihtilâlcî Ermeni Komiteleri arasında en uzun ömürlüsü ve en önemlisidir. Ermenilerin hayatını ve kaderini en çok etkileyen komitedir. Bu komitenin hiç değişmeyen özelliği ise, gerek Ermeniler arasında ve gerekse bütün dünyada Türk düşmanlığı yaratmak ve Ermeni katliamı propagandası algısı yaratmak olmuştur.⁷⁵

⁷⁴ Haluk Selvi, a.g.m., s. 46-47.

⁷⁵ İlter, a.g.e., s. 2.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİ OLAYLARI BAŞLAMADAN ÖNCE YAZILAN

TEŞEKKÜR BELGELERİ

Bu bölümde Ermenilerin özellikle 1890'lı yılların öncesinde yazdıkları sadakat ve teşekkür belgeleri incelenecektir. Osmanlı Devleti'ne sadakate bağlı olan Ermeni din adamları, devlet kademesinde çalışan Ermeni görevliler ve Ermeni tebaası, Ermeni olayları başlamadan önce her fırsatta devlete teşekkür etmiş, saygı, sadakat ve bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumlarda özellikle savaş zamanlarında devlete olan desteğini bildiren telgraflar kaleme almışlardır. Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829) sonrası ve Kırım Savaşı (1853-1856) Ermeni milletinin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını göstermesi açısından güzel birer örnektir. Bazı dönemlerde sadakatten ayrıldıklarına yönelik haberler çıksa da bunların doğru olmadığını ifade ederek, sadakatlerini arz etmişlerdir. Avrupalı Devletlerin her fırsatta Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın özellikle de Ermenilerin zor durumda olduğunu bildiren yazılarına ve Osmanlı Devleti'ne yapılan baskılara rağmen, Ermeni halkı din adamlarıyla birlikte en güzel cevabı vermiş, buldukları yerlerde asayiş ve emniyetin yerinde olduğunu bildirmişlerdir.

1.1. Siyasi Olaylar Sebebiyle Yazılan Teşekkür Belgeleri

1.1.1. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi Sonrası Yazılan Teşekkür Belgeleri

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi Sonrası Rusya'nın teşvikiyle birçok Ermeni Rusya'ya göç etmiştir. Erivan, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerine yerleştirilen Ermeniler, Osmanlı Devleti'ndeki gibi rahat bir hayata kavuşamamışlardır. Yoksulluk ve çaresizlik içinde bırakılan halk, ağır vergiler altında ezilmenin yanı sıra askerlikle de yükümlü olmuşlardır.⁷⁶

Verilen imkânların hayat şartlarının çok altında olması sebebiyle Rusya'ya gittiklerine pişman olmuşlardır. Tehlikeli olmasına rağmen gizli yollardan eski yerlerine dönmek için uğraşmışlardır. Ermenilerin bir müddet sonra gittikleri yerden, huzur ve asayişin olmaması sebebiyle, gruplar halinde geri dönmek istemeleri, II. Mahmud devrinin en buhranlı günlerinde, devletin içinde bulunduğu en zor zamanda bile eski yerlerine dönmek için can atmaları, tebaası tarafından tercih edilen devlet-millet bütünleşmesinin güzel bir örneği olmakla birlikte, dağılmasını bekleyenler için yıkıcı bir tablo olmuştur.⁷⁷

Erzurum Valisi Ali Şefik Paşa 30 Haziran 1830 tarihli bir kaimesinde⁷⁸ bu geriye dönüşten bahsetmektedir. Pişman olan Ermenilerin bir kısmının henüz Kars'a bile varmadan göç yolundayken dönmek istediğini, yine aynı yıl içinde yüz kadar hanenin Erzurum'a geri döndüğünü, bir kısmının da geri dönmek için fırsat aradığını belirtmiştir.⁷⁹

⁷⁶ Gürün, *a.g.e.*, s. 57. Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, (Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992), s. 704.

⁷⁷ Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 403.

⁷⁸ Uzun bir kâğıda yazılmış ferman, buyruk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2001), s. 482.

⁷⁹ BOA, Hatt-ı Hümayun, Nr. 43212-A. 'den naklen Besim Özcan, "Osmanlı Devleti ve Ermeni Teşekkürnameleri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 4., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), s. 139.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Ermenilerin geri dönme arzularının devam ettiği görülmektedir. 1853 yılı içinde Erzurum Eyaletinde yaşayan Ermeniler ile Rumlar tarafından bir arıza⁸⁰ yazılmıştır. Arıza'nın yazılış amacı, Rusya'daki şartların kötülüğünden dolayı gidenlerin geriye dönüşünün sağlanmasıdır. Ayrıca Osmanlı idaresi altında sahip oldukları imkânlardan, asayiş ve rahatlıktan dolayı teşekkür etmek maksadıyla yazılmıştır. Erzurum'daki Ermeni nüfusun Rum ve Katoliklerden daha fazla olmasından dolayı, Ermeni murahhasası bu iki cemaatin işlerine de bakmaktaydı. Bu sebeple de Katolikler de Ermeni murahhasası başkanlığında yazılarını yazmış ve aralarında herhangi bir husumet olmadığını, huzur içinde yaşadıklarını belirtmişlerdir.⁸¹

Metnin altında Katolik milleti murahhasası ile Katolik milleti Erzurum muhbirinin imzalarıyla birlikte, bazı mühürlerin Osmanlıca bazılarının ise Ermenice olduğu toplam seksen beş mühür yer almaktadır.⁸²

Bir başka arızada ise Erzurum Ermeni muhbirinin yanı sıra, birçok mahalle muhbiri mühürleriyle beraber toplam üç yüz seksen mühür yer almaktadır. Erzurum'da yaşayan Hıristiyan toplumunun huzur içinde yaşadığı belirtilerek, çoluk-çocuk, mal ve mülklerinin devletin muhafazasında olduğundan bahisle teşekkür etmişlerdir. Kendilerinin Rusya tarafına yönelmeyerek, padişahın emrinde bulduklarını ve bulunmaya devam edeceklerini de belirtmişlerdir.⁸³

Ermenilerin dönüşlerine izin verilmesi kararı, 13 Ağustos 1853'te çıkan irade ile açıklanarak, padişah izin vermesi ile birlikte Ermeni, Katolik ve az sayıdaki Rum milletinin kayıtları kendi defterlerine yapılmak suretiyle Erzurum'a yerleştirilmiştir. Ermenilerden beş yüz yetmiş kişi kaydedilirken, Rum Patrikhanesi'ne on Rum

⁸⁰ Alttan üste bir rica maksadıyla yazılan yazı. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 38.

⁸¹ Osmanlı Devleti, tebaasını cezbetmekteydi çünkü devletin temel prensipleri arasında fukara ve düşkünlere yardım, koruma ve himaye etme yer almaktaydı. Beydilli, *a.g.e.*, s. 404.

⁸² BOA, İrâde-Meclis-i Vâlâ (İ. MV), Nr. 11099, Leffi (L) : 2. 'den naklen Özcan, *a.g.e.*, s. 421.

⁸³ BOA, İ. MV, Nr. 11099. L. 4. 'den naklen Özcan, *a.g.e.*, s. 422.

kaydedilmiştir.⁸⁴ Yine dönüş yapan Katolik Ermeniler ise iki yüz yirmi sekiz hane olup, altı yüz yirmi iki nüfusa sahiptir.⁸⁵

Rusya'nın vaatlerine aldanarak göç eden halkın, gerek göç yolunda gerekse gittikten sonra bile geri dönmek istedikleri, gittikleri yerlerde Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları haklara sahip olamadıkları ve rahat edemedikleri gönderdikleri arızalarda yer almaktadır. Gittiklerine pişman olduktan sonra vatanlarına geri dönmek için devletten ricalarda bulunmuşlardır.

Kafkaslara göç eden, göç etmeye zorlanan Ermeniler, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ruslar tarafından kandırılmış olsalar da, Türk egemenliğinde faydalandıkları geniş haklar sebebiyle, her fırsatta Osmanlı İmparatorluğu'na dönmek istemişlerdir.⁸⁶

1.1.2. 1853-1856 Kırım Harbi'nde Ermenilerin Sadakati

Fransa'nın Osmanlı Devleti'nde bulunan Katolikler de, Rusya'nın ise Ortodokslar da etkili olmak istemesi sonucunda, Osmanlı Devleti üzerinde hatta Doğu da kimin daha etkili olacağı mücadelesi böylece başlamıştır. Bu 'Kutsal Yerler Meselesi' sonucunda Fransa Osmanlı Devleti ile 1852'de görüşmelere yapmış ve kapitülasyonlar elde etmiştir. Rusya ve Ortodokslar için aynı şeyi yapmayı reddeden Osmanlı Devleti'nin Ortodoks

⁸⁴ BOA, Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT), Nr. 82/93. 'den naklen Özcan, *a.g.e.*, s. 423.

⁸⁵ BOA, HR. MKT, Nr. 89/95. 'den naklen Özcan, *a.g.e.*, s. 423.

⁸⁶ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, c. 1, (İstanbul: Papirüs Yayınları, 1997), s. 57-58. Ayrıca bkz. 1877'de Mebusan Meclisi'nde Erzurum mebusu seçilen bir Ermeni yaptığı konuşmada, 1829 yılında Rusya'nın zorla göç ettirmesinden bahsetmektedir: "*Ermenilerin beş yüz seneyi aşan Osmanlı Devleti vatandaşlığında gördükleri güven ve düzen ve himayeyi burada anlatmaktan âcizim. Ben dahi Erzurum mebusuyum. Kırk sekiz sene önce Rusya'nın kandırması ile Erzurum'dan göç eden 100.000 nüfusla birlikte idik. Ancak Rusya'nın gayesini anlayarak Osmanlı topraklarına döndük*". Ermeni mebusun bu açıklaması kısa ama öz olmakla birlikte bütün olayı açıklamaya yetecek boyuttadır. Dönemin yaşanan önemli bir hadisesini kendi ailesi ve diğer Ermenilerin açısından yorumlayarak, kendi dillerinden pişmanlıklarını bir kez daha dile getirmiştir. Konukçu, *a.g.e.*, s. 704.; Özcan, *a.g.e.*, s. 424.

halkının çoğunlukta olduğu Eflak ve Boğdan'ı Rusya işgal etmesiyle, Osmanlı Devleti 1853 yılında Rusya'ya savaş ilan etmiştir.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile anlaşmazlık yaşadığı bir dönemde, bağlı oldukları devlete teşekkür etmek amacıyla, milletçe her türlü hizmete hazır olduklarını belirten bir ariza Ermeni milleti tarafından Babıali'ye sunulmuştur. Ermeni patriği Agop, Kudüs-i şerif Ermeni patrik vekili rahip Karabet, Dersaadet patrik vekili rahip Enderyas'ın imzaları yer almaktadır. Ayrıca çeşitli yerlerde görev yapan on altı rahip, yirmi altı papaz, Babıali tercüme odasından on dört kişi ve çeşitli mesleklerden de otuz yedi kişinin imzası bulunmaktadır. Toplam doksan altı kişinin imzası bulunan bu arizayı bizzat Ermeni Patriği ve Ermeni halkının ileri gelenleri Babıali'ye getirip, Hariciye Nezareti'ne teslim etmiştir.⁸⁸ Ariza şu şekilde başlamaktadır: *“İstanbul'un fethinden beri Saltanat-ı seniyyenin şefkatli gölgesinde umumiyetle milletçe mazhar olageldiğimiz çeşitli lütûf ve ikramların, şefkat ve yüksek nimetlerin teşekkürünü ifâya hiçbir surette muktedir değiliz. Bilhassa padişah hazretlerinin adaletli idaresi altında gün be gün nâil olmakta olduğumuz son derece huzur, rahat, emniyet ve bunca ihsân ve nimetin tarif ve beyânından dahi âcizâne dillerimiz külliye âciz ve noksandır. Bu etrafi kaplayan şümullü lütûfların, söz ile ve yapılması mümkün olan teşekkürlerini haddimiz olmyarak ifâ etmiş olmak, sadakatin gereği bir vazife ve borçtur. Bu sebeple huzur ve selâmet dolu olan Devlet-i Aliyye'nin uğrunda fedakârlık ve sadakat yolunu milletçe seçmiş ve rehberimiz olan Saltanat-ı Seniyye'nin hâlinin ve geleceğinin iyi ve mutlu olması dileklerimiz gece gündüz Cenab-ı hakdan temenni için dahi âcizâne vakitlerimizi tamamen bu işe vakfetmiş bulunmaktayız. Bununla beraber Cenab-ı hak, padişahımızın şefkat ve gölgesini, kıyamete kadar cümlemize emniyet ve eman gölgeliği eylesin. Ve her bir âdil niyet ve*

⁸⁷ Kezban Acar, “Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi”, *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 88., s. 114-115. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, (Ankara: BOA Yayınları, 2006); Besim Özcan, “Kırım Savaşı (1853-1856)”, *Osmanlı*, c. II., (Ankara: 1999).

⁸⁸ BOA, İ. HR, Nr. 5001. ‘den naklen Özcan, *a.g.e.*, s. 427.

hareketini türlü feyizler ve muvaffakiyetlerle, sonsuz hayır ve sevinçlerle neticelendirsin. Âmin”. ⁸⁹

Arızanın devamında ise kendilerinin mukaddes haklarını muhafaza eden devlete karşı fedakârlık ve kulluk vazifesini yerine getirmenin herkes için mecburi olduğunu söylemişlerdir. Ermeni milletinin de gereken sadakati yerine getirmesinin bir boyun borcu olduğu belirtilerek, bu hususta teşekkür ve iftihar olarak hizmet ve sadakatlerini yerine getirme amacıyla ve arzusunda olduklarını beyan etmişlerdir.

Arızanın son kısmında ise; *“Bu sebeple tebaasını besleyen padişahımızın yüksek müsaadelerince lâyük ve münasib buyurulursa Anadolu ve Rumeli’de padişahımızın askerlerinin geçecekleri yol üzerinde bulunan milletimizin ellerinden geldiği kadar mümkün olan hizmette bulunmaları, sadakatlerini güzel icrâ eylemeleri hususunun milletimize bildirilmesi ve tavsiye olunması keyfiyeti hepimize yeni bir iftihar vesilesi olacaktır. Burada dahi âcizane bütün milletimiz itaatkârlık merkezi, sadakatte sabit ve bu hususta hazır bulunmaktayız. Bu sebeple ol bâbda işbu âcizane niyaz ve dilekçemiz hakkında yüksek kabul ve bu vesile ile milletçe cümlemizin yeni baştan iftihar etmesi ve bu hususta ferman buyurulması maksadıyla haddimiz olmayarak âcizane kulluk mahzarımızın takdimine cesaret olundu”* ⁹⁰ denilmektedir.

7 Kasım 1853 tarihinde ise Katolik Ermeniler, Katolik milleti patriği Nikogos ile birlikte 31 kişinin imzasını taşıyan bir arızayı Hariciye Nezareti’ne sunmuşlardır. Osmanlı Devleti’nin kendilerine sağladığı büyük lütuf ve yardımlarının binde birinin bile şükür ve medh borcunu yerine getirmenin imkânsız olduğu söylemektedirler. Rahat ve emniyette oldukları için teşekkür etmişler, vatandaşlık görevleri olarak, aynı zamanda dinleri ve mezheplerinin de gereği, itaatkârlık, sadakat, fedakârlık ve kulluktan kıl ucu kadar ayrılmayacaklarını belirtmişlerdir. Padişah ve devletin geleceği için gece gündüz dua etmekte olduklarını iletmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin haklarını korumak için harp

⁸⁹ Özcan, *a.g.e.*, s. 428.

⁹⁰ Özcan, *a.g.e.*, s. 429.

açılmasına karar verdiğini öğrendiklerini, bundan dolayı padişahın askerlerinin galip gelmesi için dua edeceklerini söylemişlerdir.

“Hiçbirimizin elimizden gelen fedakârlığı yapmakta zerre kadar tereddüt etmeyeceğimizden ve kulluk hizmetinde bulunacağımızdan hiç şüphe yoktur” ifadelerine yer verilmiştir.⁹¹

Londra’da yaşamış olan Ermeni prensi Leo, Osmanlı Devleti’nde yaşayan Ermenilere dağıtılması için Temmuz 1853’te bir bildiri yayınlamıştır. “Kuzeyin zalimi” diye tarif ettiği Rus çarına karşı, Ermenilerin sultanlarının yanında kanlarının son damlasına kadar savaşmalarını tavsiye etmiştir. Bildiri metni şöyledir: “Sevgili kardeşlerim, sadık vatandaşlarım. İsteddiğimiz ve yürekte arzumuz, kanınızın son damlasına kadar, ülkenizi ve sultanınızı kuzeyin zalimine karşı savunmanızdır. Hatırlayın kardeşlerim, Osmanlı ülkesinde Rus kamçısı yoktur, burun deliklerinizi yırtmazlar, kadınlarınız gizlice ya da halkın gözleri önünde kamçılanmaz. Sultanın hükümdarlığı altında insanlık vardır. Buna karşılık, kuzeyin o zalimin hükümdarlığı altında ise sadece gaddarlık vardır. Bu nedenle kendinizi tanrının gösterdiği yola sokun ve ülkenizin özgürlüğü ve şimdiki hükümdarınız için kahramanca savaşın. Zafer yolunda kılavuzunuz yüce tanrı olsun. Benim için tek mutluluk, sizin aranızda, sizin ülkenize ve dininize zulmedene karşı savaşmaktır. Tanrının sultanın kalbine, benim istediğimi onaylaması ilhamını vermesini dilerim. Çünkü Onun hükümdarlığı altında dinimiz saf biçimde kalırken, kuzeyin zaliminin hükümdarlığı altında değiştirilecektir. Kardeşlerim, en azından hatırlayın ki, şu anda sizlere seslenen kişinin damarlarında dolaşan kan, yirmi kralın kanıdır, o kan kahramanların ve imanımızı savunanların kanıdır ve biz size dinimizi ve onun saf biçimini, kanımızın son damlasına kadar savunalım diyoruz”.⁹²

⁹¹ BOA, İ. HR, Nr. 5084. ‘den naklen Özcan, a.g.e., s. 430.

⁹² New-York Daily Tribune, Nr. 3809, 1 Temmuz 1853’den naklen Özcan, a.g.e., s. 429-430.

1.1.3. Islahat Fermanı'nın İlanından Dolayı Yazılan Teşekkür Belgeleri

Islahat, Osmanlı tarihinde gerileme döneminde başlatılan ve 19. yüzyılın başlarından itibaren de daha çok Batı örnek alınarak yapılan yenilenme ve ilerleme amaçlanan hareketlerdir. Ayrıca, toplumun aksayan ve bozulan kısımlarının düzeltilmesi anlamına da gelmektedir.⁹³

1856 Islahat Fermanı'nın ana teması ise Müslim ve Gayrimüslim tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik verilen hükümler olmuştur. 19. yüzyıl diplomatlarının notlarına bakıldığında eşitliğin Avrupalı devletler tarafından telkin edildiği görülmektedir ancak o dönem için bütün gayrimüslimlere eşitlik verilmesi kendi ülkelerinde bile görülmemiştir.⁹⁴

Kırım Savaşı'nın son yıllarında hazırlanan Islahat Fermanı, Bab-ı Ali'de bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaatlerin önde gelenlerinin önünde okunarak ilan edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılması kararlaştırılan yeni bir düzeni ve bu düzenin prensiplerini içine alan Islahat Fermanı ile bütün tebaanın can, mal, ırz ve namusu devlet korumasında olmakla birlikte bütün tebaa kanun ve devlet önünde eşittir.⁹⁵

Padişahın emriyle çıkan Islahat Fermanı'nın bütün tebaa için uygun olmasını buyurması sebebiyle, padişahın iyilikleri ve yardımlarından dolayı Rum ve Ermeni patrikleri, Bulgar eksarhı, Protestan milleti vekili ve hahambaşılık tarafından teşekkürlerini sunmak amacıyla teşekkür belgesi gönderilmiştir. Hariciye Nezareti'ne gönderilen bu teşekkür belgesinde kendilerinden tebaa-yı sadıka olarak bahseden Ermeniler, Islahat Fermanı'ndan her sınıf ve tebaanın hukukunu sağladığından bahsetmiş, emniyet ve asayiş içinde bulduklarını ve padişahın iyiliklerine nail olmalarından dolayı mutluluklarını

⁹³ Tuncer Baykara, “Nizam, Tanzimat ve Medeniyet Kavramları Üzerine”, *Tanzimat'ın 15. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, (Ankara: Milli Kütüphane Yayınları, 1991), s. 4.

⁹⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 93.

⁹⁵ Enver Ziya Karal, “Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856”, *Osmanlı Tarihi*, c. 5., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970), s. 248-252.

dile getirip padişaha teşekkürlerini iletmişlerdir. Ermeni milletinin dışında Islahat Fermanı ile ilgili aynı duyguları paylaşan Rum ve Ermeni patrikleriyle, Bulgar eksarhı, Protestan milleti vekili ve Hahambaşılık tarafından da teşekkür belgeleri gönderildiği görülmektedir.⁹⁶

Islahat Fermanı'na dair Hatt-ı Hümayunu'nun Manisa ve civarında ilan edilmesiyle birlikte, Ermeni, Yahudi ve Rum milleti teşekkürlerini içeren arizalar takdim etmişlerdir. Padişahın ve devletin iletme devamı için dualarda bulunmuşlardır.⁹⁷

1.1.4. Kanun-ı Esasi'nin İlanı Sebebiyle Yazılan Teşekkür Belgeleri

Meşrutiyet fikrinin ilk defa ortaya çıkması Tanzimat'la birlikte olmuş, ülkenin kurtuluşunu meşruti bir rejimde gören Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi Genç Osmanlıların çabalarıyla Kanun-ı Esasi ilan edilmiştir.⁹⁸

Ermeni Milleti Sis Patriği tarafından 10 Ocak 1877 tarihinde yazılan teşekkür belgesinde, Sultan II. Abdülhamid'in, Kanun-ı Esasi'yi ilan eden Hatt-ı Hümayunu'nun⁹⁹ bütün

⁹⁶ BOA, İ.HR, 269/16214.

⁹⁷ 17 Nisan 1856 tarihli belge, BOA, A.MKT.UM, 233/11.

⁹⁸ Ahmet Oğuz, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2010), s. 67-69.

⁹⁹ Sultan II. Abdülhamid'in, Kanun-ı Esasi'yi ilan eden Hatt-ı Hümayunu:

Vezir-i Ma'ali-semirim Midhat Paşa,

Devlet-i aliyyemizin bir zamanlardan beri kuvvetine arız olan tedenniyat, gava'il-i hariciyyeden ziyade, dâhilen idare-i umurda tarik-i müstakimden inhiraf olunmasından ve tebaanın hükümeti metbualarından emniyetlerine kefalet edecek esbabın ma'il-i inhitat olmasından neşet etmekle valid-i macidim merhum Abdülmecid Han, mukaddeme-i ıslahat ve ahkâm-ı mukaddese-i şer'i şerife muvafık olarak umumun emniyet-i can ve mal ve ırz ve namusunu mu'lin olmak üzere Tanzimat Hattı'nı ilan etmiş idi. İşte bugüne kadar daire-i emniyette olarak yaşadığımız ve ol emniyete istinaden ber-vech-i serbesti teati edilen efkar u ara'nın semeresi olmak üzere, bugün iş bu Kanun-ı Esasi'yi vaz'u ilana muvaffakiyyetimiz Tanzimat-ı mezkurenin asar-ı hayriyesi cümlesinden olmakla merhum-ı müşarüniylehin namını ve muvaffakiyyetlerini iş bu yevm-i mes'udda bilhassa irad ve kendilerini "muhyi devlet" unvanıyla yâd

Osmanlı tebaasının devamlı olarak refaha ermesi, saadet ve şahsi hürriyetlerini elde etmesini amaçladığı belirtilmektedir.

ederim. Tanzimat'ın evan-ı tesisi, zamanımızın istidad ve ilcaatına muvafık olsa idi, şimdi neşrettiğimiz Kanun-ı Esasi'yi ahkâmını, merhum-ı müşarunileyhin ol vakit te'sis ü icra etmiş olacağına şübhe kılınmaz. Lakin Cenab-ı Hak milletimizin tamami-i saadet haline zamin olan böyle bir netice-i mes'udeyi ahd'i saltanatımıza ta'lik etmiş olduğundan, buna delaletten dolayı, Cenab-ı Hakk'a azim hamd u teşekkürler ederim. Devlet-i Aliyyemizin ahval-i dâhiliyyesince bi't-tab' vakı' olan tagayyürat ve münasebat-ı hariciyyesince husule gelen tevessü'at cihetiyle şekl-i idare-i hükümetin kifayetsizliği bedahet derecesine vardığından ve bizim aksa-yı maksadımız mülk-ü milletimizin servet-i tabi'iyeye ve kabiliyyet-i fitriyesinden şimdiye kadar hakkıyla istifadeye mümana'at edeb esbabın izalesiyle sunuf-ı tebaanın tarik-ı terakkıyyatta müttehiden ve müte'avinen ilerlemeleri kazıyye-i hayriyyesinden ibaret bulunduğundan; bu maksada vüsul için, hükümetçe bir kaide-i salime vü muntazamanın ittihazı iktiza edip bu dahi kuvve-i hükümetin meşru'u makbul olan hukukunun muhafazasıyla, gayr-ı meşru harekât yani ferd-i vahidin veya efrad-ı kalilenin tahakküm-i müstebidanesinden neşet edecek hati'at ve sui istimalatın men'ü mahvına ve heyetimizi terki eden akvam-ı muhtelifenin bir heyet-i ictimaiyye-i medeniyyeye layık olan hak ve menfaat ki cümlesinin nimet-i hürriyyet ve adalet ve müsavattan bila-istisna müstefid olmalarıdır. İş bu fevaidin temin ü takririne, mütevakkıf olup bu asılların mayuhtac ileyhi ise, kavanin ve mesalih-i umumiyyenin kaide-i meşrua-i meşveret ü meşrutıyyete merbutıyyeti emr-i sabitü'l-hayrı olduğundan bir meclis-i umuminin lüzum-ı teşkili, ilan-ı cülusumuza dair olan hattımızda beyan kılınmış idi. Ol babda tanzimi iktiza eden Kanun-ı Esasi, mütehayyizan-ı vüzera ve südur-ı ulema ile sair rical ve memurin-i devlet-i aliyyemizden mürekkeb ve tayin edilen bir cemiyet-i mahsusa da bil-müzakere tertib olunup Meclis-i Vükelamızda dahi etrafiyla tedkik ve tasdik kılınmış olmakla ve mevaddı mündericesi hilafet-i kübrayı İslamiyye ve saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye'nin hukukuna ve Osmanlıların hürriyet ve müsavatına ve vükela ve memurinin mesuliyyet ve salahıyyetine ve Meclis-i Umuminin hakk-ı vukufuna ve mahakimin istiklal-i kamiline ve muvazene-i maliyyenin sıhhatine ve idare-i vilayatça hukuk-ı merkeziyyeti muhafaa ile beraber tevsi-i mezuniyyet usulünün ittihazına müteallik olup bunlar ise ahkam-ı şer-i şerife ve mülkü milletin bugünkü kabiliyyet ve ihtiyacatına mutabık ve ehassı amalimiz olan saadet ve terakkıyat-ı amme fikr-i hayrına müsaid-ü muvafık bulunmakla avn-i Hakk'a ve imdad-ı ruhaniyyet-i cenab-ı peygamberiye istinaden iş bu Kanun-ı Esasi'yi kabul ve tasdik ile tarafınıza gönderdim. İlla maaşallah Teala memalik-i Osmaniyye'nin her cihetinde düsturul amel olmak üzere ilanıyla bugünden itibaren icray-ı ahkamına mübaşeret ve derununda muharrer-ü mukarrer olan kavanin-ü nizamatin bir an evvel tanzim-ü itmamı zımında tedabir-i seria vü müessireye mübaderet eylemeniz katiyyen matlubumuzdur. Cenab-ı Hak mülk-ü milletimizin saadet haline çalışanların mesaisini mazhar-ı tevfiik buyura. Fi 7 Zilhicce sene 1293. BOA, Y.EE, 71/38.

Yeni kanunun, yani Kanun-ı Esasi'nin düzenlenmesi ve tamamlanmasıyla birlikte uygulamaya konmasının gerekli oluşunu ifade eden Ermeni milleti, Meşrutiyetle idare usulünün Avrupa Devletleri'nde meydana gelmesinin etkilenme ve zorlamayla olduğunun, Osmanlı Devleti'nde ise durumun böyle olmadığını, bunların kabul edilmesinin kendiliğinden oluştuğunu dile getirmişlerdir.

Sadık tebaa Ermeni milleti, adı geçen yeni düzenin eksiksiz bir şekilde uygulanacağına, ihmal olmayacağına dair tereddütleri olmadığını belirtmişlerdir. Kanun-ı Esasi'nin Osmanlı Devleti tebaasında bulunan çeşitli milletler ile diğer iyi münasebetteki vatandaşlar tarafından şüphesiz iyi olarak karşılanacağını söylemişlerdir.

Yüce gönüllü ve cömert padişahın iyiliklerinin gölgesinde vatanın yeni baştan hayat bulduğunu belirtmiş, kendi durumlarının iyileştirileceği noktasında ümitli olduklarını dile getirmişlerdir. “Bu durumda kalbimizi ele geçiren sevinç ve cömertliği layıkıyla ifade edecek kelime bulmak imkânsızdır” diyerek hislerini dile getirmeye çalışmışlardır.

Bu olay sebebiyle padişahı güzel sözleriyle tekrar yâd etmek istediklerini belirtmişlerdir. Beş yüz senedir sadakatle Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını, devlet için canlarını feda etmeye hazır olduklarını, hatta bağına basıp kendi canları gibi korumak istediklerini ifade etmişlerdir.

Kendi milli menfaatlerinin devletin menfaatleriyle aynı ve bağlı olduğunu eskiden beri bildiklerini belirten Ermeni milleti, şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine sadakatte bulunmuş ve çeşitli hizmetler yapmış olduklarını vurgulamışlardır.

Kanun-ı Esasi'de her sınıf tebaa için kanun bulunduğu, bu tebaaların hukukta eşit olduğunun yer aldığı özellikle izah edilmiştir. Bu sebeple bir kez daha şevke gelip, ümitlendiklerini söylemişlerdir. Ermeni milleti yazının sonunda düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: “Bundan böyle dahi mülk ve vatanın ma'mûriyet ve terakkiyât ve muhafazası uğrunda ez cân u dil ifâ-yı ferâiz-i sadâkat ve lâzıme-i hidemâtta hazır ve âmâde bulunacağımızı kemâl-i iftihar ve mübâhetle arz ve beyân eder ve bilcümle teba'a-i Osmâniyenin hürriyet-i şahsiye ve refah ve sa'âdet-i hale mazhar olmak nimet-i

celîlesinden tena‘um ve müstefid olmaları ve imtiyâzât ve muâfiyât-ı milliyeinin muhafaza ve istimrârı hakkında bî-diriğ ve mebzûl buyurulan müsa‘adât ve inâyât-ı celîle-i cenâb-ı pâdişâhîden dolayı Ermenî milleti kullarının şükrâniyet ve mehmedetin atebe-i ma‘âlî mertebe-i hazreti şehensâhiye arz ve takdîmine müsa‘ade-i seniyye-i cenâb-ı sadâretpenâhîleri erzân ve şâyân ile bu yüzden dahi milletçe cümlemizi mesrûr ve handân buyurulmasını istirhâm eyleriz ol babda ve her halde emr ve fermân hazreti men lehü’l-emrindir.’’¹⁰⁰

Yine aynı döneme denk gelen bir başka belge de ise, kışkırtma olmayan şehir kasaba ve köylerde Ermenilerle Türklerin dostça yaşadığının görülmekte olduğu, Giresun ve çevresinde oturan Müslüman ve Hıristiyan milletin can, mal ve ırz bakımından emniyetlerinin eksiksiz sağlandığı, asayiş bozan bir durumun görülmediği belirtilmiştir. Aksi bir durum görülmemesine rağmen bazı kötü niyetli olan kişilerin durumun aksini iddia ettiğini, hatta Giresun çevresinde emniyet olmadığından dolayı Hıristiyan halkın Trabzon ve Giresun şehirlerine eski topraklarını terk ederek geldiği gibi söylentiler yayıldığını dile getirmişlerdir. Giresun kazası dâhilinde şimdiye kadar asayiş bozan bir durum olmadığından bahseden Giresun halkı, bir kardeş gibi geçindiklerini, padişahın ömrüne ve sağlığına dua ettiklerini söylemişlerdir. Buldukları kazanın böyle bir olayla anılmasından üzüntü duyan Müslüman ve Hıristiyan halktan müderris Osman, Ermeni murahhasa vekili Ohannes, metropolit Rum vekili papa, birçok tüccar ve halktan kişiler padişaha teşekkür ederek bu belgeyi göndermiştir.¹⁰¹

¹⁰⁰ BOA, Y.EE, 67/30. Ayrıca bkz. Ek-1’deki görsel: 1876’da La Turki Matbaası’nda basılmış, Ermeni harfli Türkçe Kanun-ı Esasi’nin ilk sayfasıdır. Kevork Pamukciyan, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, Haz. Osman Köker, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002), s. XXVI.

¹⁰¹ 12 Kasım 1876 tarihli belge, BOA, HR.SYS, 82/10.

1.2. 1878-1890 Yılları Arasında Ermenilerin Sadakati

1.2.1. Ermeni Milletinin Padişaha Karşı Sadakatten Ayrıldığına Dair Çıkan Haberler Üzerine Sadakatlerini Bildirir Arzları

Ermeni Milleti Sis Patriği tarafından 23 Nisan 1881 tarihinde gönderilen belgede, taşra da yerleşik bulunan Ermeni milletinin sadakat ve itaatten ayrıldığına, hükümet aleyhinde gizli bir niyette bulunmak amacıyla isyan etmek gibi düşüncelerde bulduklarına dair bir müddettir taşralardan patrikhaneye haberler geldiği belirtilmiştir. Bunun üzerine sadık Ermeni milleti bütün bunların yalan ve iftiradan ibaret olduğunu belirtmek amacıyla bir yazı gönderir. Ermenilerin “Millet-i Sadıka” unvanını korumak için her zaman çaba gösterdiklerini, bunun aksini iddia eden haberler veya olaylar karşısında tepkilerini göstermekten çekinmediklerini, bu tepkinin sonucunda da hem bağlılıklarını ifade ettiklerini hem de saygı, sadakat ve teşekkürlerini dile getirerek padişaha ve devlete dualarda bulduklarını söylemişlerdir. Van, Erzurum, Erzincan ve Mamüretülaziz ve Arapkir’den sadakat bildiren mektuplar geldiğini, gelen bu mektuplarda yalan ve iftiraların hala devam ettiği, hatta her tarafa yayıldığı bildirilmektedir.

Mektuplarda, Ermenilerin yüzlerce senelerden beri izinli buldukları her bir muamele ve icraatına kötü niyet ve husumetle bakılarak türlü manalar verilmekte olduğu, bu durumun belki de Müslüman halkın sadık ve itaatte kalan Ermenilere kötü gözle bakmasına sebep olacağı belirtilmektedir.

Ermeni milletinin beş yüz seneden beri ispat ettiği ve gösterdiği sadakat ifadesini kirletemeyeceklerinin aşikâr olduğu, ancak bu durum sebebiyle fakir ve aciz Ermenilerin hor görüldüğü ve rencide edildiği ifade edilmiştir. Üstelik bu tarz söylemlerin Müslüman ile Hıristiyan ahali arasında nifak tohumları ektiğini, devlet ve milleti zarara soktuğunu söyleyen Ermeniler, kendi sadakatleri aleyhinde ortaya atılan iftiraları asla kabul edemeyeceklerini açıkça dile getirmişlerdir.

“Saltanat-ı seniyyelerinin Katolik unvânını hâiz olan bilcümle teba‘a-i sâdika-i şâhâneleri du‘â-yı hazreti pâdişâhiye müdâvim buldukları halde” diye başlayan, sadakat ve dua metinlerini içeren arizada, Osmanlı Devleti tarafından lutf ve ihsan buyurulan patriklik makamı için yenilenen berattan dolayı şükranlarını göstermek istediklerini belirtmişlerdir. Sultan Abdülhamid’in gücünün artması dua için dua ettiklerini belirterek, padişahın rızası uğrunda canlarını feda etmekten başka yolları olmadığını söylemişlerdir.¹⁰²

1.2.2. Erzincan ve Havalisindeki Halkın Rahatının Sağlandığından Dolayı Ermeni Patrikliğinin Teşekkürü

Zaman zaman da Anadolu’daki Ermeniler kendilerinin hayır ve rahatını sağlayan yerel yöneticilerle ilgili teşekkür telgrafları göndermişlerdir. 25 Temmuz 1886 tarihli bir belgede, Dördüncü Ordu Müşiri Nafiz Paşa’nın Erzincan ve havalisindeki Ermenilerin rahatını temin yolundaki mesaisinden dolayı teşekkürünü içeren mahzar¹⁰³ ile Ermeni patrikliğinin tezkeresi yer almaktadır. Erzincan Ermeni Milleti Meclisi’nden gönderilen teşekkür belgesinde, Nafiz Paşa’nın orduda görev aldığı günden beri devamlı ve gayretli çalışmasından dolayı memlekette emniyet ve asayişin sağlandığı, kasaba dâhilinde çeşmeler inşa ettirdiği, Ermeni milletinin ihtiyaç duyduğu mahallerde hayrat olarak bunlardan yapıldığı, ayrıca yine memleketin ihtiyaç duyduğu şekilde binaların yenilendiği ve civardaki mahalle ahalsinin istifade edebileceği bir hamam inşa edildiği, her türlü maddi manevi hayrının ve faydasının dokunduğu, ağaçlar diktirdiği ve emsali az görünen hayırları sebebiyle kendisine teşekkür ettiklerini belirtmişlerdir.

Erzincan Ermenilerinin yazdığı ve patrikhanenin sunduğu mahzarda, sadece iki milletin arasında oluşan duygudan, yani Müslüman ve Ermeni vatandaşların birbirlerine gönülden sadık olmasından ve aralarından güven oluştuğundan söz edilmektedir. Arizalarının

¹⁰² BOA, Y.PRK.AZN, 1/43.

¹⁰³ Birkaç kişi tarafından imzalanmış olan dilekçe. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 572.

sonunda padişaha dualar ederek, bütün bu yapılanlar için genel bir teşekkür etmek istediklerini söylemişlerdir.¹⁰⁴

1.2.3. Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeni Devlet Adamlarının Sadakat Ve Teşekkürleri

Osmanlı Devleti, Müslüman tebaa gibi gayrimüslim tebaasına da devlet hizmetinde bulunmaları için görevler vermiştir. Devlet hizmetinde Ermeniler kadar görev alan başka gayrimüslim tebaa bulunmamaktadır.

II. Abdülhamid döneminde ve sonrasında ise Osmanlı Devleti'nde Ermeni dış işleri görevlileri ve bakanları yer almıştır. Bazı Ermeni aileleri ise Osmanlıdaki devlet adamlarına danışmanlık yapmıştır.¹⁰⁵

Agop, İbrahim ve Artin Paşalar, Vahan Efendi ve Sarkiz Bey ve Maksurzade Simon Bey başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nde görev yapan Ermeni devlet adamları sadakat ve bağlılıklarını takdim etmek için 26 Ağustos 1889 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'e bir arıza göndermiştir.

Sadık Ermeni cemaatinin selamet ve menfaatini zarara sokan bir fikre hizmet ederek, öteden beri sadakati devam eden Ermeni milletiyle Osmanlı Devleti'nin sadakat bağına bozmak amacıyla bazı kişilerin ortaya çıktığını, bu kişilerin sadık Ermenileri kandırmak amacıyla yaptıkları teşebbüslerden dolayı üzüntü duyduklarını belirtmişlerdir. Ermeni cemaatine ait olmayan bu kişilerin cemaat adına hareket ettiklerinin görüldüğü, ancak bu kişilerin cemaat adına hareket etmeye hiçbir yetkilerinin olmadığı özellikle ifade edilmiştir. Sadık Ermeni milletinin onların kötü fikirlerine asla iştirak etmediklerinden dolayı ortaklaşa bir arıza düzenlediklerini söylemişlerdir.

¹⁰⁴ BOA, Y.MTV, 23/60.

¹⁰⁵ Detaylı bilgi için bkz. Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2007).

Ermeni tebaasının Osmanlı Devleti'ne karşı asırlar boyunca sadakat ve sevgisine zerre kadar kusur gelmemiş olduğundan, tamamen içlerinin rahat olması gerektiğini ve şu günlerde bazı kişiler tarafından kötülük ve fenalık olması amacıyla yapılan bir takım neşriyat ve zararlı hareketlerinin sadık Ermenilerin sadakat hissiyatına zarar veremeyeceğinden şüphe etmediklerini belirtmişlerdir.

Cemaat fertlerinden bazılarında sadakate yakışmayacak şekildeki yanlış düşüncelere itaat etmek isteyenlere tesir edecek nasihatlerin yapılmasına, mesleklerine uymayanların iadelerine çalışılmasının da padişah tarafından beklendiğini dile getirmişlerdir.¹⁰⁶

23 Haziran 1895 tarihinde, Ermeni cemaatinden birçok memur, sadakat ve bağlılıklarını iki yüz altmış bir imzalı bir belge ile bildirmişlerdir. Bu belgede, bazı kişilerin Ermeni cemaatinin sadık tebaasının ve devletin devamının menfaat ve selametine aykırı şekilde olan bir fikre hizmet ederek, sadakate bağlı olan Ermenilere zarar vermek maksadıyla zararlı neşriyat yapmakta olduklarını ve gayrimeşru işlere cüret ettiklerini üzüntüyle gördüklerini dile getirmişlerdir. Cemaat adına hareket etmeye hiç bir sıfat ve yetkileri olmayan bu kişilerin başında belli başlı bir kişinin de bulunmamasına bakılırsa, zaten sadık Ermeni tebaasına ait kişiler olmadığının görüleceği ifade edilmiştir. Beş yüz senedir Osmanlı Devleti'nde dil, din ve ırklarını muhafaza ettiklerini ayrıca refah ve saadet içinde yaşadıklarından dolayı teşekkür etmeyi vazife bildiklerini söylemişlerdir. Padişahın maddi manevi her türlü yardımlarını gördüklerini belirtmişler, meşru olmayan fikirlere iştirak etmeleri şöyle dursun bunu hatır ve hayallerine bile getiremeyeceklerini, muhabbet ve sadakatlerinin asırlarca devam etmesini dilemişlerdir.¹⁰⁷

¹⁰⁶ BOA, Y.PRK.BŞK, 16/59.

¹⁰⁷ BOA, Y.PRK.AZJ, 31/51.

İKİNCİ BÖLÜM:

EKONOMİK SIKINTILAR, SOSYAL VE DİNİ OLAYLAR SEBEBİYLE YAZILAN TEŞEKKÜR BELGELERİ

2.1. Sosyal Olaylar Sebebiyle Yazılan Teşekkür Belgeleri

Osmanlı Devleti'nin deprem, yangın ve kıtlık zamanlarında yaptığı yardımlar sebebiyle zor durumlarından kurtulan Ermeniler, yapılan yardımlar için teşekkür etmişler, devlete sadakatle bağlı olduklarını bir kez daha yinelemişlerdir.¹⁰⁸

Ermeni kiliseleri zaman zaman ihtiyaçlarını karşılayamamalarından dolayı Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Osmanlı Devleti de tebaasının yanında olduğunu bir kez daha göstererek, onlara maddi yardımda bulunmaktan geri durmamıştır. Bu durumdan

¹⁰⁸ Sadece deprem, yangın, kıtlık değil farklı birçok olay sebebiyle teşekkür belgeleri bulunmaktadır. Protestan ruhani reisi ve Ermeni milleti Vekili Karabet'in de aralarında bulunduğu isimlerin Maraş Mutasarrıflığı'na gönderdiği teşekkür metni, öncelikle padişaha dua ile başlamaktadır. 20 Nisan 1895 tarihli belgede, Hasan Paşa'nın bölgelerinde görev aldığından beri asayişin sağlanıp, durumlarının daha da düzeldiğini, bu sefer de bölgelerinde çeşitli hastalıklara sahip olan halkın sağlık taramasından geçirildiğini, doktor ve ilaç desteği verildiğini, ahalinin de bu durum karşısındaki teşekkür ve padişaha duaları yer almaktadır. Sağlık taraması yapılması sebebiyle Ermenilerin teşekkürleri için bkz., BOA, Y.PRK.AZN, 11/58.

hoşnut olan Ermeni milleti yapılan her türlü maddi ve manevi yardımlar için teşekkür etmiştir.

2.1.1. Deprem Sebebiyle Zarara Uğrayan Ermenilerin Teşekkürleri

Rusya ile savaşın devam ettiği 1855 yılı içinde ilki 2 Mart, ikincisi 12 Nisan'da Bursa'da depremler ve buna bağlı olarak da yangınlar meydana gelmiştir. Tarihi eserlerin yanı sıra birçok ev ve dükkân gibi binalar zarar görmüş, ayrıca birçok insan da yaralanmış ve ölmüştür.¹⁰⁹

Devlet doğal afetler esnasında da vatandaşlar arasında ayırım yapmadan maddi destekte bulunmuştur. Müfettişler görevlendirilmiş, zarar ziyan belirlenmiştir. Diğer gayrimüslim cemaatlere olduğu gibi Ermeni milletine de otuz bir bin sekiz yüz kuruş yardımda bulunmuştur.¹¹⁰

Vahram Başpiskopos Manguni şu önemli tespiti yapmaktadır; “İşbu felâket haberine muttali olan yerli Hükümet, mühim ihtiyaçları derhal temin ettiği gibi, merkezî Osmanlı Hükümeti de, halkın merhametli pederi olan, haşmetlû Sultan Mecid'in emri üzerine, kazazedelerin yardımına yetişmeğe gecikmedi. Derhal çadırlar, para, ilâç ve sair ihtiyaç maddeleri göndererek, hiçbir ayırım veya ihmalcilik yapmadan, bütün milletlerin muhtaç ailelerine dağıttı ve Bursalıları teselli etmeye gayret sarf etti. Korku içinde olanları ve göç etmek isteyenleri, ücretsiz İstanbul'a nakletmek için, iki gemi tahsis etti. Birçok kimseler de civar şehirlere, Bandırma'ya, İstanbul'a ve sair yerlere hicret ettiler”.¹¹¹

Depremden zarar gören Ermenilere yapılan yardımlardan dolayı Ermeni temsilcileri tarafından sunulan mahzarda başta Ermeni milleti murahhasası (piskopos) olmak üzere yirmi bir mahalle muhtarı, yedi papaz ve dokuz kocabaş olmak üzere otuz sekiz şahsın mührü bulunmakta olup muhtevası şöyledir; “*Ma'ruz-ı kullarıdır ki; Rabbimiz Teâlâ*

¹⁰⁹ Özcan, *a.g.e.*, s. 432.

¹¹⁰ Aynı eser, s. 432.

¹¹¹ Aynı eser, s. 432-433.

hazretleri bir daha göstermesin. Bu kere dahi vuku bulan zelzeleden ve akabinde zuhur eden harikden dolayı memleketimiz ahalisinin giriftar oldukları hasar ve sefâletleri kudretlü, adaletlü veliyyün-ni'metimiz veliyyün-ni'met-i cihân padişahımız efendimiz hazretlerinin bütün cihan hakkında mebzûl ve raygân olan inâyet ve merhametlerini ahâli-i merkume haklarında dahi diriğ buyurmayarak bu defa sa'âdetlü Mithat Efendi bendeleri me'muriyetiyle beldemiz kazalarına ihsân-ı şâhâne buyurulmuş ve bu ihsân-ı padişahîden hiçbir millet mahrum bırakılmayarak Ermeniyan milletimiz kullarına dahi bervech-i bâlâ otuz bir bin sekiz yüz kuruş tarh ve tevzi' kılınmış olmasıyla meblağ-ı mezkûr milletce ihtiyâcât-ı sahîhası tahkik kılınanlara birer birer taksim ve teslim kılınarak haklarımızda bu suretle erzân ve şâyân buyurulan lütf-i celîl-i hazret-i padişahî me'mur-ı muma ileyh tarafından icra olunan teselliyet ve takarrubatla bu âciz ve bîçare kullarının tefakkud-ı ahvâl-i perişan-ı iştimâlleri emrinde hürmeten bîdiriğ buyurulan müsaade-i celile-i cenâb-ı şehriyarî ... cümlemizi yeniden hayat vermişcesine ma'mur ve mesrur etmiştir. Heman cenab-ı rabbi için ömr ü ikbâl-ı hazret-i şâhâneyi ... mütezâyid ve efzîn ve vükelâ-yı devlet-i aliyye ve alel-husus vekil-i mutlak-ı tacdarîlerîn böyle daha nice nice hidemât-ı mergûbe ve memdûha ibrâzına muvaffak ve makrun buyurmak da'vât-ı müstecâbesi cümleten berâverde-i ziyan kılınmakda olduğu beyânîyle takdîm-ı teşekkürnâmeye ibtidar kılındı. Ol babda ve her halde emr ü fermân hazret-i men lehül-emrindir.”¹¹²

21 Temmuz 1870 tarihindeki bir diğerk belgede ise, Ermeni milletinin Beyoğlu depreminde zarar görenlerine yapılan yardımdan dolayı patriğin padişaha teşekkürleri yer almaktadır. Yaşadıkları bu doğal afet sebebiyle gördükleri yardım, iyilik ve lütufları için teşekkür etmiş, Beyoğlu depremi sebebiyle sefalet içinde oldukları anda barınma ve beslenme gibi doğal ihtiyaçlarının karşılandığını belirtmişlerdir. Kendilerine merhamet edilip, Ermeni milletinin her türlü kayırıldığını söylemektedirler. Ayrıca devletin onlara büyüklük gösterip onları ağırladığı için sadakat ve teşekkürlerini Ermeni milleti patriği aracılığı ile bildirmişlerdir.¹¹³

¹¹² BOA, İ. MV, Nr. 14251 leffi. 'den naklen Özcan, a.g.e., s. 433-434.

¹¹³ BOA, İ.HR, 245/14537.

1894 yılında İstanbul'da meydana gelen depremden sonra yapılan yardımlar sebebiyle yazılan belgede, Kumkapı ve civarındaki Ermenilerin depremden zarar görmesi sebebiyle dağıtılan ekmek için Ermeni patriği ve kilise idaresi tarafından teşekkür edildiği ve bunun gazetelerle de ilan ettirildiği bilgisi yer almaktadır.¹¹⁴

2.1.2. Kıtık Sebebiyle Zarara Uğrayan Ermenilerin Teşekkürleri

Her fırsatta teşekkürlerinin dile getiren Ermeni Milleti, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne 20 Temmuz 1887 tarihinde bir takrir göndermiştir. Gönderilen takirde Anadolu'nun bazı yerlerinde görülen kıtlık üzerine ahaliye yapılan yardım ve iyilikler için Ermenilerin teşekkürleri yer almaktadır. Ermeni patrikliği tarafından gönderilmiş olan teşekkür belgesinde yardımların devam etmesi istenmiştir.

Adana, Ankara ve Konya vilayetlerinde yaşanan bu durum sonrası devletin yardımları ile refah ve saadete eriştiklerini söylemişlerdir. İhtiyaçların tedarik edilip düzenlendiğini, bunun için padişah tarafından emir buyrulduğu için her gün teşekkür ettiklerini ve sadakatlerinin bildirdiklerini dile getirmişlerdir. Yapılan yardımlar sayesinde sefaletlerinin artık son bulduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁵

2.1.3. Yangın Sebebiyle Zarara Uğrayan Ermenilerin Teşekkürleri

Boyacı Karyesi Rum ve Ermeni ileri gelenleri çıkan yangının söndürülmesindeki gayretlerinden dolayı teşekkürlerini sunmuşlardır. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen teşekkür belgesinde, Boyacı karyesinde bulunan ekmekçi fırından kaza ile meydana gelen yangının, havanın şiddeti ve suyun az oluşu sebebiyle yardıma müdahaleye açık

¹¹⁴ BOA, Y.A.HUS., 310/83. 1892 tarihli bir başka belgede ise; Sadrazam Cevat Paşa'dan Mabeyn Başkıtabeti'ne yazılan tezkirede; Yedikule Ermeni Hastanesi'ne her gün iki yüz okka ekmek ve otuz okka etin verilmesinin emredilmesi sebebiyle Tekirdağ Ermeni cemaatinin padişaha teşekkürleri yer almaktadır. *a.g.k.*, c. 11, Belge No: 65.

¹¹⁵ BOA, Y.MTV, 27/23.

olmayışı, bu sebeple de bazı kişilerin zarar göreceği görünmekte iken, Ahmet Celaleddin Paşa'nın olay yerine derhal teşrif ettiğini söylemektedirler. Olay yerine memurlar ve askerler gönderildiğini ve olay bitene kadar yerlerinden ayrılmadıklarını belirtmişlerdir. Bu yüzden hiçbir mahallelinin zarar görmediğini, şimdiye kadar devletin birçok iyiliklerini görmüş olduklarını ancak bu vukua gelen hadise nedeniyle can ve mal endişesi taşıdıkları anda yardım eli uzatıldığını dile getirmişlerdir. Baltalimanı, Mirgün, Yeniköy ve Boyacı karyesi askeri, zabıta binbaşlarıyla bağlı bulunan askerlerin gayret ve yardımlarından ötürü teşekkür etmiş, memnuniyetlerini bir kez daha dile getirmişlerdir.¹¹⁶

Beşiktaş Ermeni Milleti Kilisesi Cemiyeti azalarından; Serepiskopos Horen, Haçık Harasbancıyan, Maksut Hudaverdiyan, Tomas Burdamyan, Dertad Dadyan ve Kasbar Hudaverdiyan'ın mühürlerinin bulunduğu belgede, Beşiktaş'taki yangında zarar gören Ermenilere yapılan yardımdan dolayı padişaha teşekkürlerini bildirmesi ve padişaha ettikleri dualar yer almaktadır.

“Dünyada ‘fazilet’ demek insanda şeref ve güzel ahlak olarak anlaşılıyor ise de kendi inancımızda en büyük fazilet kişinin bu zor dünyada canını ve malını muhafaza etmesi ve saadetine sebep olup nimeti verene karşı her an ubudiyet, sadâkat ve teşekkürü devam etmesidir” diyerek hislerini belirttikten sonra şu şekilde devam etmişlerdir: “Aynı bu kabîlden olarak devlet-i aliyye-i ebediyyü'd-devrânın ibtidâ-yı te'sisinden bu ana kadar mürûr eden altı buçuk asır zarfında memâlik-i mahrûsede mutavattın umûm Ermeniyân haklarında cemî' selâtîn-i Osmâniye taraflarından merhameten ibrâz buyurulan hüsn-i himâyet ve sıyânet ale'l-husus Osmanlı Devleti'nin en büyük padişahı olan şevketmeâb efendimiz Sultan Gazi Abdülhamid Han Sânî Efendimiz Hazretlerinin devr-i hümayunlarında nâil olduğu teveccühât ve ta'attufât bî-had ve gâyât Ermenî millet-i sâdıkasının ehl-i vahîdân ve ehl-i insaf olan her bir ferdinin her gün her saat hâtır-ı nişânı olup bu bâbda hisseyledikleri şükrân ve ubûdiyeti ibrâz için halen ve kâlen hiçbir fırsatı fevt etmedikleri gibi bu defa dahi (hemen mevlam bilcümle memâlik-i şâhâneyi masûn buyursun) semtimiz dâhilinde vuku bulan harîk-i kebîrin şiddet-i mümkinine meydan

¹¹⁶ 5 Ağustos 1879 tarihli belge, BOA, Y.PRK.DH, 1/20.

verilmeksizin serî'an emr-i itfâsına bezl-i kemâl-i gayret edilmek üzere veliyyü'n-ni'am efendimiz taraflarından ekâbir-i bendegân-ı hümâyunlarının merhameten i'zâmına inâyet buyurularak ma'azallâhu te'âlâ cümlemizi küle yatıracak bir hal kesb etmiş olan ol harîk-i dehşet engize mahzâ eser-i muvaffakiyet-i celîle-i cenâb-ı cihanbânî olmak üzere serî'an nihayet verilmesi ve bu âfetten mal ve minalleri kül perişan ve evlad ve aileleri üpüryan olan bir hayli millettaşlarımızın derhal akârât-ı hümâyuna yerleştirilerek ve me'kulât ve melbûsât gibi havâ'ic-i zarûriyeleri ve ayrıca dahi iâne-i nakdiye verilerek böylece merâhim-i mâlânihâye ibrâz buyurulması cümlemizi deryâ-yı hayrete gark etmiş olmakla işte bu nimt-i celîlenin hakk-ı şükrânını eda için bugün bu saatte burada toplanmamız mahzâ mâlik olduğumuz nimetşinaslık fazileti ve mahzûziyet velînimeti celb etmek arzusu icabından olmakla öyle ise efendiler ellerimizi cânib-i âsumâna kaldırarak diyelim ki Cenâbı rabbülâlemîn peder-i mişfikimiz sevkili ve şevketli pâdişâhımız büyük Abdülhamid Han Sânî Efendimiz Hazretlerini dünya durdukça taht-ı saltanat-ı seniyyelerinde kemâl-i şevketle ve âfiyetle dâr ve ber karâr eylesin. Bu millet-i sâdıkamızı teveccüh-i şâhânelerinden asla ayırmasın. Merhamet-i seniyyelerini daima üzerimizde bâkî eylesin amin. Eğerçi harîk-i vâkı'adan dolayı kilisemiz dahi âfetzede ve bir hayli rahnedâr olmuş ise de bunun dahi pâdişâh-ı diyânet-tebâh efendimiz hazretlerinin sâye-i merhamet ve âtîfetlerinde karîben emr-i tecdîdine nâil olacağımızı kaviyyen ümit ederiz. Padişahım çok yaşa''¹¹⁷

21 Haziran 1891 tarihli başka bir belgede ise, Beşiktaş yangının da kendilerine yapılan yardımlar sebebiyle, Beşiktaş'ta Ermeni Kilisesi karşısındaki bahçede rahipler ve civardaki Ermeni ahali toplanarak, padişah için Türkçe bir dua okuyup, şiirler söylemişlerdir.¹¹⁸

¹¹⁷ BOA, Y.PRK.AZN, 3/24.

¹¹⁸ BOA, Y.PRK.ŞH, 3/80.

1 Ocak 1895 tarihli belgede ise, Kumkapı'da çıkan yangını söndürme çalışmalarından dolayı Ermeni Patrikhanesi kilisesi idare meclisinin ve Kumkapı ahalisinin teşekkürleri bulunmaktadır.¹¹⁹

2.2. Devletin Yaptığı Maddi Yardımlar Sebebiyle Yazılan Teşekkür Belgeleri

Ermeni Patrikhanesi, Patrikhane Sandığı'nın içine düştüğü zor durumdan dolayı, Padişah'tan yardım istemiş, bu istek üzerine Padişah Patrikhane Sandığı'na bin lira bağışlamıştır. Bunun üzerine Patrik Horen Efendi, resmi bir yazı ile padişaha teşekkür etmiştir. İstanbul ve İstanbul'a bağlı yerlerin Ermeni Patriği Horen teşekkür belgesinin devamında özetle şu sözleri dile getirmektedir: “Bu halkın kendisine tabi olduğu muazzam Padişahımızın yüce hediyesi, Padişahlar padişahı efendimiz hazretlerinin Ermeni sadık tebaaları hakkında layık buyrula gelen yüce iyilik gayeleri ve merhamet ve korumaları yüce alametlerinden bulunmuş olmakla, şimdiye kadar bol bol buyrulup, teşekkür ve övülmesinden milletçe her yönden aciz bulunduğumuz bunca iyilikler ve Allah'ın gölgesi Padişah hazretlerinin merhametine yeni ve ulu bir ilave olan bu yüce iyilik, umum Ermenilerin ve Patrikhane memurları ve kâtip kullarının kalpten bağlılık ifadelerini sevinç ve şerefînin engin denizinde boğmuş ve bu münasebetle dahi ömrünüzün ve talihinizin ve haşmetinizin ve Padişahlık kudretinizin uzun olması hayırlı duaları, minnettarlık sözleriyle Yüce Rabb'in makamına ulaştırılmış olduğunu arz ve beyan eder ve Ermeni sadık milleti, teşekkür ve övgülerinin ve minnettarlık hislerinin cihanın önderi olan Padişah sarayına arz ve takdimine yüksek Bakanlıklarının aracılık ve yol göstermesi için elinden geleni buyurması niyazına cüret olundu. Bu hususta emir ve her koşulda emir ve ferman buyruk sahibinindir.”¹²⁰

Ermeni tebaasına karşı şefkatle yaklaşan Osmanlı Devlete onların problemlerini her zaman ve her konuda çözmeye çalışmıştır. Nitekim 10 Mart 1889 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, Kudüs Maryakup Manastırı'nın borcunun ödenmesi için patriğin

¹¹⁹ BOA, Y.PRK.ZB, 14/87.

¹²⁰ 10 Şubat 1889 tarihli belge, BOA, Y.A.HUS, 222/30.

başvurması üzerine, Sadrazam Kamil Paşa'dan Mabeyn Başkitabeti'ne bir yazı yazılarak, Kudüs Maryakup Manastırı borcunun ödenmesi için bağış yolu ile ancak beş bin lira toplanabildiği, geri kalanının Maliye Nezareti'nce ödenmesi istenmiştir.¹²¹

13 Aralık 1894 tarihli Adliye ve Mezahib Nezareti'nce takdim edilen arizada, Ermeni cemaatine ait kilise ve mekteplerin tamir ve onarımları için verilen yedi yüz elli lira yardımdan dolayı Ermeni patrikliğinin teşekkürü yer almaktadır.¹²²

Ermeni Milleti Katolik patriği Azaryan, Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin borçları sebebiyle zor durumda olduğunu belirtmiş, Osmanlı Devleti de yüz bin kuruş maddi yardım yapmıştır. 14 Kasım 1895 tarihinde gönderdiği mektupta patrik şu ifadelere yer vermektedir: *‘Dâ‘î-i esdak-ı vesîm-i şâhâneleri zâten Katolik mezhebinin akâ‘id-i esâsiyyesi muktezâsınca cemâ‘at-i çâkerânemin metbû‘-ı mu‘azzamları devlet-i ebed-müddet-i Osmâniyye hakkında müteretteb zimmet-i ubûdiyyetleri olan vazîfe-i mukaddese-i sadâkat ve tâbi‘iyyeti patrikliğe târîh-i nasb ve ta‘yîninden berü telkîn ve nasihatdan bir an hâlî kalmamış olduğum gibi hayâtımın son dakikasına kadar muhâfazasıyla mükellef olduğum şu şîrâze-i istikâmet ve sadâkatin ma‘âzallâhu Te‘âlâ ne pâ-yi taht-ı saltanat-ı seniyyelerinde ve ne de memâlik-i mahrûsatü'l-mesâlik-i şehinşâhîlerinin bir kıt‘asında cemâ‘at-ı ubeydânemden bir ferd bir telini fekkedecek hareket-i nâ-marziyyede bulunmayarak isbât-ı sadâkat ve ubûdiyyet eylemiş olduğu nezd-i hikmet-pey-vest-i tâc-dâr-ı a‘zamîlerinde müsellemler bulunmaktadırlar. Cemâ‘at-ı çâkerânem ve dâ‘î-i kemterleri hakkında cülûs-ı meyâmin-me’nûs-ı hazret-i tâc-dâr-ı a‘zamîlerinden berü râygân ve sezâvâr buyurula gelen eltâf ü inâyât-ı lâ-yuhsâ ve nizâmât-ı mütevâliyenin binde birinin hakkı ile edâ-yı şükr ve mehmedetinden âciz*

¹²¹ a.g.k., c. 7., Belge No: 16.

¹²² BOA, Y.MTV, 110/108. 1892 tarihli bir diğer belge Sadrazam Cevat Paşa'dan Mabeyn Başkitabeti'ne gönderilmiştir. Rum ve Ermeni patrikhanelerine yılbaşı yortuları nedeniyle verilen paralar için patrikhanelerin Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderdiği teşekkür mektuplarının arz olduğu bilgisi yer almaktadır. a.g.k., c. 11., Belge No: 92.

bulunarak ancak rûz ü şeb ed'ıye-i mefrûzü't-te'diye-i cenâb-ı şehinşâhîleri muvâzabetine bezl-i vücûd edilmiştir.'¹²³

2.3. Dini Olaylar Sebebiyle Yazılan Ermeni Teşekkürleri

2.3.1. Mezhepleri ile İlgili Verilen İmtiyazlardan Dolayı Ermenilerin Teşekkürleri

Ermenilerden bazılarının inançları veya menfaatleri gereği mezhep değiştirmeleri yüzünden aralarında çıkan kavgalarda devletin tamamen tarafsız hareket ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu tür anlaşmazlıkların bir an evvel sonuçlanması için yardımcı olmaya çalıştığı belgelerle sabittir. Ayrıca din adamlarının seçim usullerinde, tayinlerinde verilmiş olan eski haklara riayet edilmesine dikkat edilmiştir. Din adamlarına ve kiliselere verilen hakların devamı konusunda oldukça titiz davranan Osmanlı Devleti, verdiği imtiyazlar sebebiyle gerileme devrinde bile gelişmiş hak ve adaletinden ödün vermeyerek din serbestisine verdiği önemi kanıtlamıştır. Din değiştirenler üzerinde bile herhangi bir zorlamada bulunmaması bu konuda gösterebileceğimiz örneklerdendir.

Her fırsatta teşekkür belgeleri yazmaya çekinmeyen Ermeni milleti, kendilerine verilen imtiyazlar ve iyi muameleler sebebiyle de birçok defalar telgraf göndermişlerdir.

19 Haziran 1847 tarihli tezkire de, Ermeni Patrikhanesi teşkiline müsaade-i seniyye buyrulan meclislerden dolayı takdim olunan teşekkürnameler ile aza-yı müntehibenin defteri arzına dair tezkire-i samiye yer almaktadır.

Ermeni Patrikhanesi teşkiline müsaade-i seniyye buyrulan meclislerden dolayı teşekkür belgesi takdim eden Ermeni milleti patriği, Osmanlı Devleti'nde bulunan her sınıf tebaa ve mahlûkatın bütün iş ve hususlarının elverişli ve düzenli olmaları sebebiyle, elde

¹²³ *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, (Ankara: BOA Yayınları, 2001), s. 66-67.

ettikleri için teşekkür ederek, eksiksiz bir şekilde isteklerini yapan iyilik sahibi bir hükümdarları olduğundan bahsederek yazısına başlar.

Patriği bulunduğu Osmanlı Devleti Ermenilerinin mezhep ve ırklarını koruma hususunda layıkıyla idare ettiğini belirterek, patriği bulunanların yanında nezaretinde bulunarak, düzenin durumu ve asayiş hali için eksiksiz ve adil bir şekilde olmasına sebep olmak için uğraştığını belirtmiştir.¹²⁴

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen Mukaddes Makamlar Meselesi'nde, Kudüs ve çevresinde bulunan Mübarek Makamların tasarrufu noktasında Katoliklerle Ortodokslar arasında problem yaşanmıştır. Bütün Hıristiyanlarca kutsal sayılan bu yerler için hakem rolü üstlenen Babıali de sorunu çözememiştir. Fransa Katolikleri, Rusya ise Ortodoksları destekleyince sorun daha da büyümüştür. Rusya meseleyi Ortodokslar lehine çözmek isteyip Osmanlı Devleti'nin başkentine elçi göndermiştir ancak bu elçinin uyumsuz ve diplomatik açıdan nezaket kurallarına uymayan davranışları nedeniyle mesele daha da karmaşık hale gelmiş ve iki devlet arasında yeni bir savaş çıkmasına ortam hazırlamıştır.¹²⁵

Rus elçisinin Ortodokslar lehine isteklerde bulunması sebebiyle, Osmanlı devleti bu istekleri etkisiz hale getirmek ve gayrimüslim haklarına riayet edildiğini göstermek maksadıyla Rus elçisinin Mayıs 1853'te ülkeden ayrılmasıyla birlikte Haziran ayı başında tüm milletlere bir ferman vermiştir. Böylece Ortodoks kilise ve papazlarına verilen imtiyazları onaylanmış ve benzer fermanlar Ermeni, Katolik, Protestan ve Yahudilerin dini başkanlarına da verilmiştir.¹²⁶

¹²⁴ BOA, İ.MSM, 33/939.

¹²⁵ B. Sıtkı Baykal, "Makamât-ı Mübareke Meselesi ve Babıâli", *Belleten XXIII/90*, Ankara 1959, s. 243.; Özcan, a.g.e., s. 425.

¹²⁶ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s. 52-53.; Özcan, a.g.e., s. 425.

İstanbul Ermeni Patriği Agop Piskopos'a Ermeni milletine bahşedilen imtiyazların devam ve istikrarına, Devlet-i Aliyye'ye sadakatlerinde devamlarına dair Sultan Abdülmecit tarafından verilen ferman sureti. BOA, Y. EE, 33/1.

Mezhepleri için imtiyazlar verilmesi, hak ve muafiyetlerinin belirlenmesi ve tüm tebaanın padişah tarafından koruma altında olduğunun tekrarlanması gayrimüslim milletleri memnun etmiştir. Memnuniyetlerinin göstergesi olarak Babıali'ye mazhar takdim ederek, teşekkür etmek istemişlerdir. Mardin sancağında yaşayan Ermeni Milleti¹²⁷, Trabzon'da yaşayan Katolik Ermeniler¹²⁸ ve Ankara yaşayan Katolik Ermeniler mahzar sunmuşlardır.

Ermeni Katolik Milleti Patriki Nikogos, Hariciye Nezareti'ne bir teşekkür belgesi sunmuştur. Bu teşekkür arzında İslam tebaa ile gayrimüslim tebaanın birbirleriyle iyi ilişkilerde buldukları, rahat ve emniyet içinde yaşadıklarından bahisle devletin kendilerine sağladığı imkânlardan söz etmişlerdir. Devletin gayrimüslim tebaanın mezhepleri için imtiyazlar vermesinden oldukça memnun olduklarını ifade etmişlerdir.¹²⁹

Ermenilerin Tebriz'de ikamet eden episkoposları vefat edince yerine Rusya'dan Revan'a katılan Eçmiyazin Katogikosluğu tarafından tayin olarak Tebriz'e ulaşan episkopos gelmiştir. Episkopos hakkında gösterilen hürmetten dolayı Tebriz Baş Şehbenderliği'nden Van Vilayeti valiliğine bir tahrirat gönderilmiştir. 13 Aralık 1883 tarihli teşekkür belgesi dönemin Van Vilayeti Valisi Ethem tarafından takdim edilmiştir. Episkoposa gösterilen saygıdan dolayı teşekkür etmelerinin yanı sıra, Osmanlı Devleti tarafından Ermenilere verilen refah ve saadetten dolayı da teşekkür etmişlerdir.¹³⁰

Uzun süreden beri Ermeni Katolik milletinin kendi aralarında devam eden anlaşmazlığının çözülmesi sebebiyle 19 Haziran 1884 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, Ermeni Katolik Patriği tarafından padişaha teşekkür edilmesi amacıyla bir konuşma

¹²⁷ BOA, İ. HR, Nr. 5147. 'den naklen, Özcan, *a.g.e.*, s. 426.

¹²⁸ BOA, İ. HR, Nr. 5106, L.2. 'den naklen, Özcan, *a.g.e.*, s. 426.

¹²⁹ BOA, İ. HR, Nr. 5161, L. 2. 'den naklen, Özcan, *a.g.e.*, s. 426.

¹³⁰ BOA, Y.A.HUS, 175/75.

yapılmıştır. Patrik konuşmasında aralarındaki problemi çözen padişaha teşekkürlerini sunmaktadır.¹³¹

2.3.2. Ermeni Din Adamlarının Devlete Sadakati ve Teşekkürleri

Ermenilerin teşekkür belgeleri içinde Ermeni din adamlarının teşekkürleri önemli yer tutmaktadır. Ermeniler geleneksel olarak kendi kiliselerine ve kendi cemaat liderlerine karşı büyük bir bağlılık, sevgi ve saygı duymaktaydılar.

Bazı patrikler ve kilise mensupları komitecilerin faaliyetlerine karşı tepki göstermişler, Ermeni cemaatinin büyük bir kısmının komitecilerin telkinlerine kapılarak, devlet

¹³¹ Konuşma metninin tamamı şöyledir: “Velînimet-i bî-minnetimiz metbû’-ı müfahham ve a’zamımız şevketli kudretli gâzi-i bî-meydânî “Abdülhamid Han Sâni” Efendimiz Hazretlerinin emniyet-i cihan-kıymet-i hümâyunları ve sevgili efrâd-ı cema’atimin makâsıd-ı âmâl-i mahsûsası sâikasıyla Ermeni Katolik patrikliği makâmına tayin buyurulduğum günden beri kâffe-i mesai ve ikdâmât-ı hâlisânemi her hal ve kârda yekvücut olan bir familyanın a’zâsı beynindeki ihtilâfât-ı ma’lûmenin ref’ ve izâlesine hasr ve vakf eylemiştim. Şu vazife-i i’tilâf-perverâneyi uhde-i musâdakatıma aldığım sırada hatt-ı hareket-i cema’at-i perverânemin cümlemizin hâm-i yegânesi olan zât-ı şevketsemât tâcdârînin taraf-ı mütecemmi’ü’l-mecd ve’ş-şeref-i şâhânelerinden lutfen rehîn-i takdîrât buyurulduğunu hisseylemekliğim bu pederinize karşı teşcî’ât bahş tesvîye-i umûr olmuştur. Âmme-i hüsn-i niyet erbâbının nâil-i mu’âvenet ve muzâhereti olan mesai-i dâ’iyânemin şimdi o pâdişâh-ı hakkâniyet iktinâhın sâye-i inâyet ve âtîfetinde sûret âver semerât ve ikdâmât-ı vâkı’anın râfî’-i ihtilâfât olduğunu ma’ruz iftiharada beyân ve tebşîr ederim. Bundan böyle cema’at-i dâ’iyânemin kâffe-i efrâd ve a’zâsı gayrı kâbil-i tefrîk olduğu halde izâfe-i inâyet-i hazreti cihandârî ile hâiz olduğumpariklik makâmına tabi bir aile-i muhtereme hükmünde bulunacaktır. Ma’nen mahsul-i fu’âdım yani her cihetle bâ’is-i şevk ve şâdî evlâdım mesâbesinde olan bilcümle efrâd-ı cema’atimin iki karındaşın itlâfî kabîlinden olarak bu netîce-i mes’ûde yek cihetden dolayı rehîn müsâr bî şümâr olacakları şüphesizdir. Husûle gelen şu netîce-i hasene zîr-i zıll-i refâhiyet müstantil teba’a perverîsinde âsûde nişîn emn ve emân olduğumuz velînimet-i âlf menkabet-i şehriyâr sâhib-i merhamet efendimiz hazretlerinin teveccühât-ı mefsetet gâyât-ı hümâyunlarında bir eser-i celîl-i amîmü’l-muhsinâtı olduğunda asla iştibâh yokdur. Binâenaleyh bu pâdişâh-ı âlem penâhın du’â-yı mefrûzu’l-edâ-yı şâhânelerini daiam vird-i zebân-ı müsâdakat beyân eylemek cümlemize mezheben farz olan bir vazîfe-i mukaddesedir. Bizden bî-zevâl-i ömr ve ikbâl şehenşâhîlerini efzûn zevât-ı mekârim sıfât tâcdârîlerini serîr-i şevket musîr şâhânelerinde ebed-nümûn buyursun âmin.” BOA, Y.PRK.AZN, 3/9.

aleyhine faaliyetlerde bulunmasını önlemişler, ayrıca devlet aleyhine faaliyette bulunan komitecileri hükümete ihbar etmişlerdir.

Özellikle Ermeni isyanları sırasında Ermeni din adamlarının isyancıları eleştirmeleri, yaptıkları işin doğru olmadığını beyan etmeleri, onları sadakate davet etmeleri Ermeni toplumunun büyük bir kısmının devletin yanında olmasını sağlamıştır.

Ermenilerin önemli din adamlarından ve İstanbul Patrikliği yapmış olan Nerses Varjabedyan, patriklik sürecinde birçok kez devletin yanında olmuş ve teşekkür belgesi sunmuş, sadakatini belirtmekten kaçınmamıştır. Ancak Varjabedyan'ın teşekkür belgelerini değerlendirirken, Ermeni meselesinin aslında bu dönemde uluslararası boyuta taşındığını ve patriğin ilk dönemdeki tavrının aksine değişen ve çelişkili tavırlarını da göz ardı etmemek gerekir.¹³²

Islahat Fermanı'nın ilanının 20. yılı sebebiyle Patrikhane cismani meclis üyeleri ile birlikte mahzar sunan Nerses Varjabedyan, Padişahın emriyle çıkan Islahat Fermanı'nın bütün tebaa için uygun olmasını buyurması sebebiyle, Sultan II. Abdülhamid'in iyilikleri ve yardımlarından dolayı Hariciye Nezareti aracılığıyla padişaha teşekkürlerini sunmuştur. Bu belgede kendilerinden tebaa-yı sadıka olarak bahseden Ermeniler, Islahat Fermanı'nın her sınıf ve tebaanın hukukunu sağladığından bahsetmiş, emniyet ve asayiş içinde bulduklarını ve padişahın iyiliklerine nail olmalarından dolayı mutluluklarını dile getirip padişaha teşekkürlerini iletmişlerdir. Ermeni milletinin dışında Islahat Fermanı ile ilgili aynı duyguları paylaşan Rum ve Ermeni patrikleriyle, Bulgar eksarhı, Protestan milleti vekili ve Hahambaşılık tarafından da teşekkür belgeleri gönderilmiştir.¹³³

Aynı yıl içinde (Sultan V. Murat'ın kısa süren saltanatı sırasında) Ermeni patriği Nerses Varjabedyan tüm Ermeni ahali ve din adamlarına hitaben bir tenbihname yayınlamıştır. Ermenilerin o güne kadar kendi din ve kültürünü Osmanlı Devleti sayesinde

¹³² Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi 1878-1923*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

¹³³ BOA, İ.HR, 269/16214.

koruyabildiğini ifade etmiştir. Zaman zaman Anadolu'da asayiş bozucu faaliyetlerle karşılaşılrsa da Ermenilerin Osmanlı himayesinde yaşamasının önemine değinmiş ve bu durumdan kendileri kadar Osmanlı Devleti'nin de rahatsız olduğunu vurgulamıştır. Tüm ahalinin uyum içinde yaşamasını ve devlete sadakatten ayrılmamasını tavsiye etmiştir. Devlete karşı her türlü hizmette Ermeni ahalinin hazır bulunmasını da istemiştir.¹³⁴

Patrik Varjabedian savaş öncesinde ve savaş sırasında da olumlu tutum ve tavırlarda olmuş, idare ile arasında samimi bir yakınlık oluşmuştur. "Sadıka-i saltanat-ı seniyyeden" bir ruhani olarak, Sultan II. Abdülhamid tarafından "Birinci Rütbeden Nişân-ı Âli-i Osmânî" ile taltif edilen Ermeni patriği Nerses Varjabedian, II. Abdülhamid ile bizzat görüşmüş ve Ermeni tebaasının sadakatine olan memnuniyetini iletmiştir.¹³⁵

Ermeni Patriği Nerses Varjabedian 26 Ekim 1884 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, cenazesi yabancı sefir ve memurların ve Ermeni ahali ile din adamlarının bulunduğu kalabalık bir tören ile yapılmıştır. Ayrıca Sadaret ve nezaretler adına bazı temsilciler de törene iştirak etmişlerdir. Bu cenaze töreni, hükümetle patrikhane arasında yeniden samimi ilişkilerin başlaması açısından önemlidir çünkü patriklik, tören sırasında hükümetin hem patriklik makamına hem de Ermeni milletine yönelik destek ve iltifatlarından dolayı cenaze sonrasında Sadaret'e teşekkürlerini ifade eden bir takrir sunmuştur.¹³⁶ Ayrıca Ermeni Patriği Nerses Varjabedian'ın düşüncelerine ait bilgiye de yer verilmiş, patriğin vefatından önce patrikhaneye bir istifa dilekçesi sunduğu ve burada padişahı ve hükümeti hayırla yad ettiği ifade edilmiştir.¹³⁷

Hariciye Nazırı Sait Paşa Sadrazam Kamil Paşa'ya telgraf göndermiş ve Ermeni patriği Aşıkyan'ın kendisini ziyaret ettiğini, padişaha teşekkürlerini sunmak istediğini belirtmiştir. Ermeni patriği, padişahın kendisi hakkındaki güzel fikirlerini duyduğunu ve bundan sonra da buna layık olmak için gayret sarf edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca,

¹³⁴ Güllü, *a.g.e.*, s. 60-61.

¹³⁵ Güllü, *a.g.e.*, s. 63-64.

¹³⁶ BOA, İ.DH, 933/73960.

¹³⁷ Güllü, *a.g.e.*, s. 94-95.

Osmanlı Devleti tarafından kendisinin ruhani hak ve görevlerine ait hususlarda eskiden olduğu gibi himaye göreceğinden ümitli olduğunu söyleyen Ermeni patriği aynı zamanda yabancı ülkelerde bulunan bazı Ermeni ihtilalcilerinin davranışlarına da değinmiştir. Ermenilerin ihtilalci fikir ve hareketlerinin sadık Ermeni milletince reddedildiğini ve bunu yapan kişilerden de nefret edildiğini söylemiştir. Bu tarz kişiler hakkında gereken tedbirlerin alınmasının lüzumuna değinen patrik, kendisinin de bu konuda sadakat ve bağlılığı gereğince, Ermeni isyancıları ile ilgili öğreneceği bilgileri Osmanlı Devleti'ne iletceğini ve Osmanlı Devleti'nden memnun olduğunu beyan etmiştir.¹³⁸

Akdamar Ermeni Katogikosu Haçator'un, katogikosluk görevinin on sekizinci yılı olması sebebiyle, 1300 senesinden beri katogikosluğa ait olan Akdamar manastırına adet olduğu üzere binlerce kişinin gelerek birlikte ayin yaptıklarını, bu sebeple emniyet ve rahatlıkları için padişaha dua ettiklerini söylemiştir. Buldukları hal için şükrederken bazı meydana gelen kötü olaylardan dolayı patrikhanenin ve ruhanilerin bu isyanların yapılmasına meydan vermeyeceklerini dile getirmiştir. Bütün bu olayların önünü almak gerektiğini söylemiş, eğitim, sanayi, ticaret ve ziraat alanlarında mutlu bir halde bulunan Ermenilerin Müslümanlar ve diğer milletlerle birlikte bir sorunları olmadığını, İstanbul'da isyanlar aleyhine çalışan Ermenilerin kendi menfaatlerini arayan kişilerden olduklarını ve bütün Ermeni milletinin bu gibi kişilere katılmadığını söyleyerek sadakatlerini bildirmiştir.¹³⁹

¹³⁸ 27 Kasım 1888 tarihli belge, *a.g.k.*, c. 6., Belge No:107.

¹³⁹ 1 Ekim 1890 tarihli telgraf, "Sâye-i seniyye-i mülûkânelinde katoğikosluk me'mûrîn-i dâ'iyânemin on sekizinci senesi olmak münâsebetiyle bin üç yüz senesinden beri katoğikosluğuna mahsus olan Akdamar manastırına ber mu'tâd gelmiş olan binlerce zevat ile beraber icrâ-yı âyin ve sâye-i seniyye-i hazreti pâdişâhiye nâil olduğumuz emn-ü âsâyiş ve refâh-ı hâlin şükranîyetinden âciz olduğumuz halde duâ-yı pîrâ-yı cihânânîleriyle lisân-ı musâdatımızı tezyîn eyledik şu hâl-i emn-i âsâyiş cümlemin uyûn-ı meşküresini tenvîr etmekte iken hilâf-ı hakikat bazı agrâz ve ma'rûzâtın vukûu ve hala patrik-i dâîleriyle patrikhânenin sâir me'mûrîn-i rûhâniyesi tarafından efkâr-ı muzır ve müfrita ashâbının icrâ-yı mâ-fizzamîrine meydan verilmemek ve mesela geçende patrikhânece zuhûra gelen vaka-i müte'essifenin önünü almak lazım gelir iken istihbârât ve hissiyâta nazaran patrikhâne meclisinin reisi Vanlı Karakin epsikoposun perde-i ihtifâ altında ma'hûd Portakalyan'ın Dersa'âdet'te bulunan Hamparsum'un tervîc-i

Bir süredir din işleriyle ilgili eski uygulamaların uygulanış tarzlarından dolayı bir takım güçlüklerin olduğunu ve bu güçlüklerin Osmanlı devleti tarafından alınan kararlarla giderilmiş olmasından dolayı İstanbul Ermeni Patriği Horen Aşıkyan, Ermeni cemaati teşekkürü etmiştir. Osmanlı devletinin koruması altına asırlardır din, dil ve ırklarını muhafaza ile refah ve saadete ulaştıklarını ve Osmanlı devletinin adaletine sığındıklarını söylemektedirler. Ermeni cemaatinin eski sadakatlerinden şaşmamasını Allah'ın emri olarak bildiklerini, her ne kadar son zamanlarda bazı kendini bilmezlerin yoldan çıktıkları görülüyorsa da bunların çoğunluğun sadakatini lekelemediğini belirtmişlerdir. Bu konuşmadan duyduğu memnuniyetini ifade eden Sultan, ermeni cemaatinin sadakatinden emin olduğunu kendini bilmez birkaç kişinin her zaman çıkabileceğini onlarında kendilerine yapacak nasihatlerle tekrar doğru yola girmelerini temenni etmiştir.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti himayesinde rahat ve emniyette olduklarını ancak bir takım kötü niyetli kişilerin hareketlerini esef ve lanetle yad ettiklerini ve kendilerinin sadakatten ayrılmayacaklarını belirten Maden Ermenilerinden Ruhani reis Matyos, Saracyan, Maldikyan, Aleksanyan, Muradyan, Bazikyan gibi isimlerin aralarında bulunduğu 21 imzalı belgede, meydana gelen karışıklıklar esnasında can ve mallarından korunduklarını söyleyerek, padişaha dualar etmiş ve teşekkürlerini sunmuşlardır.¹⁴¹

Anadolu'da yaşanan birtakım Ermeni olaylarını meydana getiren Ermeni isyancılarını kınadıklarını belirten Zor Ermenî Katolik Murassahası Nerses ve Süryani Patrik Vekili Rufer El-Huri, iki birader mesafesinde oldukları Müslüman vatandaşlarla, Ermeni

efkârlarına meydan verilmeyerek işin dağdağlandırılmasını müte'âkiben bazı metâlib ve müsted'iyât vesîlesiyle ser efser-i hümayunlarını tasdî'a kadar cüret edilmesi cümlemizin mûcib-i mahzûniyeti olmuştur. Ermenî kulları ma'ârif ve sanâyi'-i tüccârdan ziraat ve taraf-ı me'âbir gibi husûsâtta terakkîlerini ve her halde sa'âdet-i hallerini zîr-i cenâh-ı seniyyelerinde bulunan İslam ve sâir milletlerle beraber arzu edip öyle münferiden hiçbir arzu ve matlupları olmadığından Dersa'âdet'te Ermenî milleti nâmına bu bâbda çalışanlar kendi menfaatlerini arayan takımından olup dâ'ileriyle beraber bilcümle Ermenî kullarının bunlara kat'an iştirâkleri olmadığından kemâl-i sıdk-ı ubûdiyetle arz-ı ictisâr eylerim her halde emr ve fermân şevketli kudretlü pâdişâhımız efendimiz hazretlerindir.'' BOA, Y.MTV, 45/86.

¹⁴⁰ a.g.k. c. 9., Belge No:60.

¹⁴¹ 23 Kasım 1895 tarihli telgraf, BOA, HR.SFR.3, 441/36.

isyancıları yüzünden aralarına husumet girdiğini ifade etmişlerdir. Bu sebeple de bütün halkın can, mal ve ırzlarının tehlikeye düşmesi gibi uygunsuz bir durumun ortaya çıkması sebebiyle altı yüz seneden rahatlık içinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'ne olaylar sırasındaki gayretleri için teşekkür etmişlerdir. Özellikle Nizamiye Binbaşısı Halil Efendi tarafından karakolların düzenlendiğini, halkın rahatını temin etmek için gayret gösterdiğini ve bunun sonucunda da emniyet ve asayiş sağlamakta başarılı olduğu ifade edilmiştir. Bu sayede can, mal ve ırzlarının muhafaza edildiğini, büyük-küçük bütün Ermeni milletinin Sultan Abdülhamid'e dualarda bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴²

Adana'dan, Sis Katogikos vekili ve arkadaşları tarafından gönderilen telgrafta Sis Ermeni ahalisinin şimdiye kadar sadaktle yaşadıklarını, hükümetin idaresinden memnun olduklarını ancak bazı menfaatçi kişilerin yalan ve iftiradan oluşan ihbarları bulunduğu belirtilmiştir. Ahalinin işleriyle meşgul olduğunu, devlete karşı görevlerini bilerek itaatten zerre kadar ayrılmadığını, bu uğurda da canlarını bile feda etmek için her zaman hazır bulduklarını ve bu yapılanları kabul etmeyeceklerini dile getirmişlerdir.¹⁴³

Eski Ermeni Patriklerinden Horen Aşıkyan tarafından yazılan mektupta, Osmanlı Devleti'ne kendileri için çok kıymetli olan sadık millet sıfatı ile sığındıklarını söylemiş, asırlardan beri devletin adalet, imtiyaz ve ihsanlarına nail olduklarını ve Müslümanlar ile emniyetli bir şekilde yaşadıklarının devletin gücünden kaynaklandığını belirtmiştir. Üstelik kendilerinin ticaret ve sanat ile uğraşarak refah hallerini ve ilimlerini arttırdığını söylemiştir. Ancak bir süreden beri içeriden ve dışarıdan bazı kişilerin araya girip devlete zarar vermek istediğini, bazı taraftaki unsurların da ıslahat adı altında kendi menfaatlerine çalıştıklarını ve devlete hizmet etmekten uzak bulduklarının görüldüğünü dile getirmiştir. Sadık Ermeni tebaasını hiçbir zaman lekeleyemeyeceklerini, önceden olduğu

¹⁴² 27 Aralık 1895 tarihli telgraf, BOA, HR.SYS, 2889/24.

¹⁴³ 29 Ağustos 1896 tarihli telgraf, BOA, HR.SFR.3, 450/34. Ayrıca bkz. Adana Ermeni Kilisesi'nde yapılan ayinde Sis katogikosluğuna Kazancıyan Ohannes Efendi'nin seçildiği ve sadakat yönünde tavsiye verdiğine dair 24 Ekim 1896 tarihli belge, DH.TMIK.M, 20/49.

gibi Osmanlı Devleti'nde ırz, can ve mallarının muhafazasına devam edilmesini beklediklerini ve kendilerinin de sadakat ve bağlılıkta kalacaklarını ifade etmiştir.¹⁴⁴

Kayseri Ermeni Papazının Kayseri ve çevre Ermenileri adına Ankara Valiliği'ne gönderdiği sadakat ve teşekkür mektubunda, Osmanlı Devleti'nde ve Sultan Abdülhamid'in himayesinde gördükleri iyiliklerden dolayı, görevini sadakat ve bağlılıkla yaptığını, vazifesi gereği Ermenilere nasihatlerde de bulunduğunu söylemiştir. Görevi gereği Manastır'da bulunduğunu, Manastır'ın en büyük kilisesinde padişaha dualar edildiğini, patriklik görevi dâhilindeki bütün başpapazlara görevlerini hatırlatarak, nasihatlerde bulunduğunu belirtmiştir. Şimdiye kadar Kayseri ahalisinin sadık tebaadan olup, yolundan ayrılmadığını, bulunmuş oldukları refah hali için padişah ile iftihar ettiklerini, alınmış olan tedbirler içinde teşekkür ederek, dualarını dile getirmişlerdir.¹⁴⁵

2.3.2.1 Ermeni Komitecilerince Sadakat Bildiren Din Adamlarının Tehdit Edilmeleri

Ermeni isyancılarının saldırılarının hedefinde isyan etme gibi bir düşüncesi olmayan, barış ve güvenlik içinde yaşamak isteyen Osmanlı Ermenilerinin büyük bir kısmı yer almıştır. Çünkü bu Ermeniler Ermeni isyancılarının yaptıklarını desteklememişlerdir. Başta patrikler olmak üzere murahhasa ve papazlar isyancı Ermenilerin faaliyetlerine karşı çıkmış ve bu sebeple de saldırıların hedefleri olmuşlardır. Ermeni din adamlarının telkinleri devlet lehinde olmuş, hatta çoğu zaman isyancı Ermenileri devlete şikâyet eden taraf Ermeni din adamları olmuştur.¹⁴⁶

Ermeni patriği ile Ruhani Meclis Reisi Nurian Efendi, Londra'daki Ermenilerin ihtilalci hareketlerini desteklememiş ve bu kişilerin himayesini de reddetmiştir. Ayrıca ilgili kişilere gönderdiği telgraflarda bu kişilerin Ermeni milletini temsil etmeyen kişiler

¹⁴⁴ 14 Eylül 1896 tarihli belge, BOA, Y.A.RES, 84/8.

¹⁴⁵ BOA, HR.SFR.3, 451/20.

¹⁴⁶ Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, (İstanbul: İdeal Yayıncılık, 2016), s. 26.

olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Bulgaristan'dan tehdit mektubu almışlardır. Bu tehdit mektubunu yazarların da aslen Rus olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁷ Bu belgede görüldüğü üzere Ermeni patriği bu kişilerin Ermeni milletini temsil etmediğini belirtmiş ve bunun üzerine de tehdit mektubu almıştır.

Komitecilerin Ermeni din adamlarını tehditleri devam etmiş, Balat ve Ortaköy Ermeni kiliseleri başrahiplerine Hınçak Komitesi tarafından gönderilen tehdit mektubunda Ermeni Patriği Horen Aşıkyan Efendi'nin isminin kilisede anılmaması, aksi takdirde kendilerinin öldürüleceği bilgisi yer almaktadır.¹⁴⁸

Ermeni Patriği Horen Aşıkyan devlete sadakati sebebiyle tehdit edilmiştir. Devletin en sadık adamlarından olduğunu ve Ermeni cemaati içinde bulunan bazı kişilerin çıkardığı uygunsuz durumdan dolayı üzüntü duyduğunu belirttiği için Ermeni isyancıları ile ters düşmüştür.¹⁴⁹ Kumkapı Olayı'ndan sonra Aşıkyan'a karşı daha da düşman olan Hınçak Komitesi tarafından Üsküdar, Galata, Beyoğlu, Hasköy, Balat ve Ortaköy Ermeni kiliselerine ve bu kiliselerin başrahiplerine tehdit mektupları gönderilmiş, Aşıkyan'ın yolunda giden diğer arkadaşlarının da mahvedileceği belirtilmiştir.¹⁵⁰

Üsküdar'daki Yenimahalle Kilisesi Başpapaz Vekili Kirkor Efendi'ye gönderilen tehdit mektubunda da "Peder Efendi, Aşıkyan bir gammazdır. Layık değil Ermeni ruhbanlığının ismini taşımağa. Bu adam bundan sonra Ermeni Patriği değildir. Emir ederiz ki size, ne siz ne de ruhban biraderiniz Aşıkyan'n adını anmayasınız. Bu bizim emrimizi icra etmeyecek olursanız ömrünüz tehlikededir" denilerek, devlete sadık Ermeni din adamları Ermeni isyancıları tarafından engellenmek istenmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁷ 27 Kasım 1886 tarihli Rusçuk Ticaret Ateşesi D. Theodassiades'den Hariciye Nazırı Sait Paşa'ya gönderilen belge, *a.g.k.*, c. 6., Belge No:35.

¹⁴⁸ 28 Haziran 1893 tarihli belge, BOA, Y.MTV, 79/66.

¹⁴⁹ Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, s. 34.

¹⁵⁰ BOA, Y.A.HUS, 300/37.; BOA, BEO, 421/31515; BOA, BEO, 422/31584 'den naklen Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, s. 37.

¹⁵¹ BOA, Y.PRK.ZB, 13/31'den naklen Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, s. 37.

Ermeni milletine ait bazı kişilere gönderilen Bergos, Sofya, İslimiye, Şumnu, Edirne ve Avusturya postasıyla gelen ve dört kıtası elde edilen Ermenice imzasız mektuplarda “zât-ı hazreti pâdişâhîye du‘â ve sadâkat îrâsıyla millete hıyânetinizi izhâr ettiriniz biz ayaklı nihilistleriz sizin cezanızı ta‘yine teşebbüs ettik ve muvaffak da olacağız, sizi öldüreceğiz” gibi tehditlerde buldukları görülmektedir.¹⁵² Sadık Ermenileri korkutmak ve Ermeni olaylarında başarılı olmak adına isyancıların bu politikayı izlediği görülmektedir.

¹⁵² 19 Şubat 1895 tarihli belge, “Edirne Ermenî murahhasasıyla mu‘teberânı taraflarından takdîm olunan arzıdan dolayı murahhas aleyhinde Filibe Ermenî kilisesinde bazı güft ü gü olduğu mevsûkan işitildiği gibi Dersa‘âdet’te bazı Ermenilerce de birtakım sözler söylendiği ve hatta bazı Avrupa matbûâtında da muharrer bulunmuş olduğu vecihle patrikhânenen istizân etmeksizin o suretle arz-ı musâdakat etmesinden dolayı murahhasanın patrik tarafından tahrîren takbîh ve ta‘zîr edildiği sûret-i mahremânede istihbâr ve murahhasanın da Ermenî fesedesî tarafından bir su-i kasd vuku‘unda ihtirâzda olduğu anlaşılması üzerine mûmâileyhin vesvese ve endişesinin izâlesi için kendisine vesâyâ-yı lâzıme îfâ olunmakla berâber polis ve zâbitaca bazı vesâil-i te‘mîniyenin sûret-i hafiyede istihsâline ibtidâr kılınmıştı mûmâileyh ile bazı Ermenî mu‘teberânına bu kere Bergos ve Sofya ve İslimiye ve Şumnu ve Edirne’den Avusturya postasıyla gelen ve dört kıt‘ası elde edilen Ermenice imzasız mektuplarda zât-ı hazreti pâdişâhîye du‘â ve sadâkat îrâsıyla millete hıyânetinizi izhâr ettiriniz biz ayaklı nihilistleriz sizin cezanızı ta‘yine teşebbüs ettik ve muvaffak da olacağımızı sizi öldüreceğimiz mealinde tehditlerde ve daha bazı tefevvühât-ı bî-edibânede bulunduğu anlaşılmuş ve bunlardan ma‘adâ böyle birtakım mekâtibin de bizim posta ile geldiği halde vilâyete ma‘lûmât verilmeyerek posta memurları tarafından Dersa‘âdet’e gönderildiği işitilmiştir. Bu misillü evrak-ı muzıranın burada münderecâtı bir an evvel bilinerek ona göre ittihâz-ı tedâbire müsâra‘at edilmek üzere icap edenlerden sûret-i hafiyede vilâyetin haberdâr edilmesi ehem ve elzem iken posta memurlarının her ne sebebe mebnî ise bu lüzûma ehemmiyet vermemeleri halen ve âtiyen mahzurlu görüldüğünden icap edenlere evâmîr-i mahsûsa i‘tâsı ve Avusturya postasıyla vürûd etmekte olan evrakın hükümetçe ba‘de’l-muayene tevzi‘ ettirilmesi bilhassa bu sırada pek mühim ve muktazî görüldüğünden bu suretle muamele edilmesi ve Bulgaristan ve Şarkî Rumeli’de mitingler akdiyle günden güne tezyîd-i envâ‘-ı fesad ve mültefit etmekte oldukları anlaşılın Ermenî müfsidlerinin bu halde devamları buralarca bittabi te‘sîrât-ı muzırrayı mûcip olacağından bunların oralardan tard ve teb‘îdleriyle devâm-ı mefsedet ve menfaatlerine meydan verilmemesi vesâilinin istihsâl buyurulması vüçûbu kemâl-i ehemmiyetle arz ve diğer telgafla iş‘âr olduğundan üzere şimendifer muvâredesinin inkutâ‘ı hasebiyle postanın ne vakit sevk olunabileceği bilinemediğinden şu suretle şifre ile i‘tâ-yı tafsîlâta mecbur olduğu beyân olunur ol babda.” BOA, Y.A.HUS, 320/34.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeni din adamları dışında Ermeni memurlarında zaman zaman tehdit edildiği bilinmektedir.¹⁵³

Van vilayetinde hafiye ve tercümanlık yapan Dikran Efendi gönderilen tehdit mektubunda, Ermeni milleti aleyhindeki görevini terk etmezse öldürüleceği söylenmiş, bu olaydan sonra da bir gece evine giderken tabancayla bacağından vurulmuştur.¹⁵⁴

Mahkeme üyelerinden Panika Efendi'nin evine atılan Ermenice bir sayfanın özetinde, “Yarın ki gündün itibaren bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda memurluk yaparsanız milletimizce o anda bitirilirsiniz.” mesajı yer almaktadır.¹⁵⁵

Matbuat Kalemi'nde memur olarak görev yapan Yozgatlı Ohannes Efendi, Yozgat hadisesini yetkililere haber verdiği ve sadık bir Ermeni olduğu için, Kumkapı'daki evinin önünde kimliği bilinmeyen biri tarafından vurularak öldürülmüştür.¹⁵⁶

Ermeni komitecileri, devlete sadık olan Ermenileri tehdit ederek, öldürerek yanlarına çekmek istemişler fakat isyan etmek gibi bir düşüncesi olmayan Osmanlı Ermenilerinin birçoğu bu komitecileri onaylamamıştır. Komitecilerin buradaki esas amacı, Anadolu'yu yangın yerine çevirirken Ermeni din adamları ve Osmanlı Devleti'nde çalışan Ermeni memurların da desteğini alarak hedefe ulaşmaktır. Çoğu kez devlete sadık oldukları için tehdit edilen, öldürülen veya yaralanan Ermeni milletinin yine de birçok olay sebebiyle çekinmeyerek teşekkür ve sadakat belgesi göndermesi Osmanlı Devleti'nin Ermeni toplumu, Ermeni ileri gelenleri ve Ermeni din adamlarıyla ilişkilerinin gerçek boyutunu göstermesi açısından mühimdir.

¹⁵³ Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, s. 65.

¹⁵⁴ *a.g.k.*, c. 9., Belge No:56.

¹⁵⁵ 21 Eylül 1895 tarihli belge, BOA, A.MKT.MHM, 720/14.

¹⁵⁶ *a.g.k.*, c. 33., Belge No: 26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

ERMENİ OLAYLARININ ÇIKTIĞI YILLARDA YAZILAN TEŞEKKÜR BELGELERİ

3.1. Ermeni Olayları

Berlin Antlaşması'ndan sonra geçen süre zarfında umduklarını bulamayan Ermeniler, 1880'li yılların sonlarına doğru da teşkilatlanmalarını tamamlamışlar, komiteler kurmuşlar ve amaca varacak eylemleri gerçekleştirmeye sıra gelmiştir. Bilindiği gibi en önemli iki Ermeni örgütü olan Hınçaklar ve Taşnaklar Osmanlı toprakları dışında kurulmuşlardır.¹⁵⁷ Osmanlı Ermenilerini amaçları doğrultusunda harekete geçirmeye çalışan örgütler terörü en etkili yöntem olarak benimsemişlerdir.¹⁵⁸

Hınçak komitesinin örgütlemesiyle birlikte İstanbul, Divriği, Trabzon, Eğin, Develi, Akhisar, Erzincan, Gümüşhane, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Maraş, Muş, Kayseri, Yozgat, Zeytun gibi yerlerde olaylar çıkarılmıştır. Taşnak komitesi ise İstanbul, Van, Erzurum gibi şehirlerde etkili olmuştur. Hınçakların

¹⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Ermeni Sorunu El Kitabı*, (Ankara: TEİMK ve ASAM-ERAREN Ortak Yayımları, 2003), Haz. Şenol Kantarcı vd., s. 96-100.

¹⁵⁸ Ermeni olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları*, (Ankara: BOA Yayınları, 2008); Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, Haz. Necati Aktaş vd., c. I-II., (Ankara: BOA Yayınları, 1998).

gerçekleştirdiği olayların bazıları, Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Sasun İsyanı, Babıâli Olayı ve Zeytun İsyanı'dır. Taşnakların gerçekleştirdiği önemli eylemlerden bazıları ise, Osmanlı Bankası Baskını, II. Sasun İsyanı ve Yıldız Suikastı'dır. Hınçak ve Taşnakların öncülüğünde gerçekleşen bu büyük çaplı olayların dışında, özellikle 1895-1896 yıllarında Anadolu'nun hemen her bölgesinde Hınçak ve Taşnakların olaylar çıkardığı görülmektedir. Bu olaylarda Türklere ilave olarak kendilerine katılmayan Ermeniler de öldürülmüştür.¹⁵⁹

İhtilâlciler Ermeni komiteleri kendilerine taraftar ve destekçi bulmak ve parasal kaynak sağlamak amacıyla, kendi dindaşlarını tehdit ederek, onların üzerinde baskı kurmaktan geri kalmamışlardır. Kendi mezhepdaşlarını ihtilâlciler komitelere girmek için tehdit etmişler, bu tehditlere boyun eğmeyenler ihtilâlciler tarafından izlenerek öldürülmüş veya yaralanmışlardır.

Bu bölümde, Ermeni isyancılarının çıkardıkları olaylar sebebiyle sadık Ermeni milletin sadakat ve bağlılığı ile birlikte, Ermeni isyanları karşısında duydukları üzüntü ve rahatsızlığı dile getirdikleri teşekkür belgeleri değerlendirilecektir. Özellikle Ermeni olaylarının çıktığı yerlerde yaşayan Ermenilerin teşekkürleri önem arz etmektedir. Bunun yanında isyan çıkmayan yerlerde yaşayan Ermenilerinde bu isyanları kınamak için Osmanlı Devleti'ne yazdıkları teşekkür belgeleri de Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmının devlete sadakatlerini göstermesi açısından önemlidir.

3.2. Vilayetlerdeki Ermeni Olayları ve Bu Vilayetlerdeki Ermenilerden Gelen Teşekkür ve Sadakat Belgeleri

3.2.1. Adana Vilayeti Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

Adana Vilayeti'ne bağlı Çokmerzimen Ermenileri 24 Ekim 1895 tarihinde, Ocaklı köyünde İngiliz askeri geliyor diye gösteriş yapacaklarını, bu duruma karşı koyan olursa

¹⁵⁹ Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastleri*, (İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006), s.16.; Haluk Selvi, a.g.m., s. 47.

da silahla karşılık vereceklerini belirtmişlerdir. Bu durum üzerine, iki bölük asker Ocaklı köyüne sevk edilmiş ve isyan çıkarsa bastırılmak hedeflenmiştir.¹⁶⁰

Adana Ermeni olaylarının yine Çokmerzimen'de devam ettiği görülmüştür. 14 Kasım 1895 tarihinde, bölgede toplanan ve olay çıkarma düşüncesinde olan silahlı beş bin Ermeni'nin bulunduğu bilgisi alınmıştır. İskenderun, Adana ve Yarpuz'dan bölgeye asker sevk edilmiştir.¹⁶¹ Öncelikle Ermenilere dağılmaları için nasihatle bulunulması amaçlanmış, kabul etmedikleri takdirde dağıtılmaları gerektiği Adana Valisi Faik Bey ve Adana Redif Fırkası Kumandanı Şakir Paşa tarafından 15 Kasım 1895 tarihli bir telgraf ile ilgililere bildirilmiştir.¹⁶²

Olaylardan sonra gönderdiği teşekkür yazısında Kilikya Katogikosu Ohannes Fragbiyan, Osmanlı Devleti'nde asırlardan beri iyilik içinde yaşadıklarını, bu iyilik ve yardımların derecesini takdir edemeyen bir takım Ermeni isyancılarının halkı huzursuz ettiğini, ancak devletin memurlarının aldığı tedbirler sayesinde Kilikya manastırının bulunduğu Sis kazasında vukuata meydan ve imkân bırakılmadığından bahsetmiştir.¹⁶³

Adana Vilayeti'ne bağlı Cebel-i Bereket Sancağı Müslüman ve Hıristiyan ahalisi, asayiş ve huzurun hâkim olmasından dolayı 30 Mart 1896 tarihinde padişaha teşekkürlerini sunmuşlardır.¹⁶⁴

Yine Adana Ermenilerinden bir grup, beş yüz seneden beri tebaası olmaktan iftihar ettikleri Osmanlı Devleti'nde gördükleri çeşit çeşit iyiliklere karşı Ermeni milletinden birtakım kişilerin fesat hareketlerine kapılmalarından ötürü üzüntü duyduklarını yazmışlardır. Osmanlı Devleti'ne eskiden beri sadık olup, devletin adalet, merhamet ve şefkatiyle beslenmiş olduklarını, ancak kendi zümrelerinin isyanlarına itaat etmediklerini ve onları lanetlediklerini söylemişlerdir. Şimdiye kadar bir uygunsuz duruma denk

¹⁶⁰ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 97.

¹⁶¹ BOA, Y. PRK. ASK, 108/50.

¹⁶² BOA, Y. PRK. UM, 33/100.

¹⁶³ 23 Ocak 1896 tarihli belge, BOA, HR.SFR.3, 448/35.

¹⁶⁴ BOA, Y.A.HUS, 348/119.

gelmemiş olmalarından bahsederek, eş ve çocukları ile refah içinde olduklarını, bu yüzden sadakatlerini kuvvetlendirmek amacıyla bu telgrafi yazdıklarını belirtmişlerdir.¹⁶⁵

3.2.2. Ankara Vilayeti

3.2.2.1. Kayseri ve Yozgat Olayları Sebebiyle Gönderilen Ermeni Teşekkürleri

Kayseri ve Yozgat'ta kuyumcu Osep oğlu Dikran ile birlikte Ermeni komitecilerinin görevlendirdiği Avadis isimli bir şahıs, define aramayı bahane ederek Ermeni köylerini gezmiş ve bu gezdiği köylerde Ermenileri komiteye üye yapmışlardır. Bu süreçte para toplamış, topladığı paralarla silah ve cephane satın almış, böylece çıkaracakları isyana hazırlık yapmışlardır.¹⁶⁶

Yozgat'ta medresenin bahçesi ile bitişiğindeki caminin avlusuna, üç Ermeninin imzası ile Türklere karşı hakaret içeren iki yafta atılmasıyla 19 Ekim 1895 Cumartesi günü Yozgat olayları başlamıştır. Ermeni isyancılarının imzalarını taşıyan bu yaftalarda, ihtilal için cemiyet oluşturmaktan bahsedilmiş, mutasarrıf, kumandan ve polis komiserinin öldürülmesine dair karar yer almıştır.¹⁶⁷ Bunun üzerine şehirde kargaşa çıktıysa da bastırılmış, olaylara sebep olan Avadis isimli şahıs ise yakalanmıştır.¹⁶⁸

Yozgat'taki bu olaylardan sonra, Kayseri'de de 30 Kasım 1895 tarihinde Ermenilerin silah atmasıyla olaylar başlamıştır. Müslümanlardan altı ölü, üç yaralı, Rumlardan iki ölü, Katoliklerden on ölü, üç yaralı, Protestanlardan yedi ölü, üç yaralı, Gregoryen

¹⁶⁵ 25 Aralık 1896 tarihli telgraf, BOA, HR.SFR.3, 448/1.

¹⁶⁶ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 115; A.MKT.MHM, 645/1. Ayrıca bkz. Yozgat Ermeni Ruhani Meclisi'nin meydana gelen olaylar sebebiyle bölgeye Tahkikat Heyeti'nin gönderilip, asayişin sağlanması sebebiyle devlete teşekkürleri, Y.MTV, 88/131.

¹⁶⁷ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 101. Ayrıca bkz. Ahmet Kolbaşı, *1892-1893 Ermeni Yafta Olayları (Merzifon Yozgat Kayseri)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001).

¹⁶⁸ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 104.

Ermenilerden iki yüz yetmiş ölü, kırk yaralı olmuştur. Hükümetin ve askerlerin gayretiyle asayiş sağlanmıştır.¹⁶⁹

Boğazlıyan'ın eski ve yeni muhtarları ile birlikte, Boğazlıyan Ermeni meclisi tarafından gönderilen telgrafta, kaza kaymakamı Osman Bey ile Boğazlıyan taburu binbaşılığı görevinde bulunan Kolağası Ali ve tabur kâtibi İsmail Efendilerle, birinci bölük yüzbaşısı Hasan Ağa ve subayların, gece gündüz her saat asayişini sağlamak için kazayı dolaştığı, Boğazlıyan devriye kollarından asla ayrılmadığı belirtilmiştir. Asayiş yolunda ciddi bir gayret sarf ettikleri ifade edilmiş, bunun için padişaha dualar ederek, teşekkürlerini bildirmişlerdir.¹⁷⁰

Osmanlı Devleti tebaası olarak altı yüz yıl boyunca refah içinde yaşadıklarını belirten Kayseri Ermenileri, devletin kendilerine verdikleri nimetler için teşekkür etmeyi bilmeyen bir kısım Ermenilerin bulunduğunu ve bu kişilerin çıkardığı olaylarda devletin kendilerini koruyup asayişini sağladığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Kayseri Ermenilerinin kendilerinden olmayan Ermeni isyancılarını reddettiği görülmektedir.¹⁷¹

Kayseri Ermeni ileri gelenleri tarafından 1896 yılı Eylül ayında Babıali'ye gönderilen bir başka sadakat ve şükran arzına dair telgrafta, Ermeni milleti olarak, Sultan Abdülhamid Han'ın merhametini ve iyiliklerini gördüklerini, emniyet ve asayiş içinde yaşadıklarını, bazı fesat hareketlerinde bulunan kişilerin Ermeni cemaatinin adını lekelememesini istirham ettiklerini belirterek sadakat ve bağlılıklarını belirtmişlerdir.¹⁷²

¹⁶⁹ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 132.

¹⁷⁰ 17 Aralık 1895 tarihli belge, BOA, HR.SFR.3, 448/1.

¹⁷¹ 24 Aralık 1895 tarihli belge, BOA, HR.SFR.3, 448/1.

¹⁷² 21 Eylül 1896 tarihli belge, BOA, HR. SFR. 3, 450/50.

3.2.2.2. Çorum Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Ankara Vilayeti'ne bağlı Çorum kazası Ermenileri de asayişin temin edilmesinden dolayı teşekkür etmişlerdir. Devlete sadakatle bağlı olduklarını belirtmişler, devletin kendilerine karşı yapmış olduğu iyilikler için iyi dileklerde bulunmuşlardır.¹⁷³

3.2.3. Bitlis Vilayeti

3.2.3.1. Talori Olayları (Birinci Sason İsyanı) ve Ermeni Teşekkürleri

Talori, Bitlis vilayetine bağlı Genç sancağının Kulp kazasıyla, Muş livasının Sason kazası arasında doğudan batıya doğru uzanan bir coğrafyadır. Talori olayları adıyla da bilinen Birinci Sason İsyanı, isyan merkezindeki Talori'de çok sayıda Ermeni çetecinin toplanmasıyla başlamıştır. Bundan dolayı telaşa kapılan Müslümanların güvenliğini sağlamak amacıyla Erzurum'daki 25. Alay bünyesindeki 1. Tabur Muş'a sevk edilmiştir. Alınan askeri tedbirlerle birlikte, Ermenilerin Talori'de toplandığı, Müslümanlara ve oradaki bölüklere hücum etme fikri neticesinde 1894 yılı Ağustos ayında olayların başladığı görülmektedir.¹⁷⁴

Hınçak Komitecisi Hamparsum Boyacıyan, köylüleri isyana teşvik etmiştir. İsyanı katılan köyler arasında Şinik, Simal, Geliguzan, Hitenk, Akçeser köyleri yer almıştır.¹⁷⁵ IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa'nın komutasında Talori'ye giderek Ermeni isyancılarının teslim olmalarını isteseler de silahla karşılık verilmiş, çatışmalar başlamış, isyan bastırılarak Hamparsum Boyacıyan ele geçirilmiştir. Gerekli önlemlerin Zeki Paşa

¹⁷³ 22 Ocak 1896 tarihli belge, BOA, DH.TMIK.M, 1/131.

¹⁷⁴ BOA, Y.EE., 97/12. Sason İsyanı için bkz. Hamdi Doğan, "Sason Ermeni İsyanları", *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, (Niğde: 2000).

¹⁷⁵ BOA, A. MKT. MHM, 750/14.

tarafından alınmasıyla birlikte huzur ve asayiş sağlanmış, teslim olanlar köylerine gönderilmiştir.¹⁷⁶

Bu olay dolayısıyla Avrupa'da Türkler aleyhine büyük bir propaganda kampanyası başlatılmıştır. Çatışmalarda ölen Ermenilerin sayısı son derece mübalağalı rakamlarla duyurulmaya başlanmıştır. Aslında sırf yabancı müdahalesinin gerçekleşmesi amacıyla yapılmış olan bu isyan hareketi, Ermeni komiteleri ve patrikhanesi vasıtasıyla her tarafa heyecanlı bir şekilde duyurulmuştur.¹⁷⁷

Bölge halkının olaylardan sonra Dahiliye Nezareti'ne ve Padişah'a gönderdikleri telgraflar, onların olayların içinde yer almadıklarını ve devlete sadakatlerinden bir şey kaybetmediklerini göstermesi açısından önemlidir.

Sasun Kaymakamı Süleyman Rakım Bey, Ermeni temsilcisi olarak teşekkür belgesini getiren köy papazının elinden belgeyi bizzat teslim almış, 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa'ya göndermiştir. Sasun kazası Şıtak nahiyesi Ermeni köyleri sakinleri, ayaklanma ve bu ayaklanmanın bastırılması ile ilgili olarak orduya ve devlete teşekkür ve bağlılıklarını ifade etmiş, bütün halk tarafından kendi mühür ve imzalarını taşıyan bir teşekkür belgesini teslim etmişlerdir.¹⁷⁸

Tahkikat Heyeti'nce Talori isyanı için bilgisine müracaat edilen Muş Ermeni Katolik murahhasa vekili, Osmanlı Devleti lehinde sadıkane bir dil kullanmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ a.g.k., c. 21, s. XL, XLI.

¹⁷⁷ Mevlüt Yüksel, “Erzurum, Bitlis Ve Mamuretülaziz Vilayetlerindeki Ermeni İsyancıları (1890-1905)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 43., s. 178.; Tahkikat Hey'eti'nin hazırladığı rapor için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları*, I, s. 97-128 (Belge No: 22); Nurettin Gülmez, “Tahkik Hey'eti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyancı”, *Bellekten, Cilt LXX*, Sayı 258 (Ağustos 2006), s. 695-741; Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005), s. 46.; Bu raporun tam metni için bkz. *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği*, İstanbul 1330, s. 219-234.

¹⁷⁸ a.g.k., c: 21., Belge No: 151.

¹⁷⁹ 24 Mart 1895 tarihli telgraf, BOA, Y.A.HUS, 322/87.

Muş Ermeni Ruhani reisleri de bir telgraf göndererek, Osmanlı Devleti'nde gerçekten mesut bir şekilde altı yüz seneden beri emniyet içinde yaşadıklarını, hem bu durum için teşekkür etmek, hem de devlete bağlılıklarını cemaatleri adına bildirmek amacıyla sadakat ve teşekkür ifadeli telgrafı yazdıklarını söylemişlerdir.¹⁸⁰

Diğer bir belge ise Kulb kazasına bağlı Talori karyesinin Hıristiyan ahalisinin ileri gelenlerinin imzalarının yer aldığı altı imzalı belgedir. Dışarıdan gelen Ermeni isyancılarının teşvikiyle yapılanlardan dolayı pişmanlık duyduklarını beyan ederek kendilerinin bu durumu düzeltereklerini söylemişler, arz ve teşekkürlerini padişaha ileterek, sadakat ve bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹⁸¹

3.2.3.2. Bitlis Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

25 Ekim 1895 tarihinde Bitlis'te halkın Cuma namazı kıldığı esnada Ermeni isyancılarının Müslümanlar üzerine aniden saldırması ile Bitlis İsyanı başlamıştır. Cuma hutbesi devam ederken, Bitlis'te bulunan Protestan Mektebi'nden çalınan ilk çan sesi ile harekete geçen Ermenilerden bir kısmı saklanmışlardır. Çanın ikinci defa çalması ile hemen bütün Ermeniler derhal dükkânlarını kapatmışlar ve yollar üzerine Müslümanları yağmaya teşvik etmek için birkaç parça eşya atmışlardır. Aynı anda bir kısım Ermeniler ise bazı dükkânları ateşe vererek bir yangın telaşı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu esnada evlerinde sakladıkları silahları alarak sokaklara çıkan çete mensubu Ermeniler, her tarafta hücum anlamına gelecek olan mektep çanının üçüncü kez çalmasını beklemişlerdir. Çan üçüncü kez çalmadan evlerinin camlarından durumun vahametini anlayan Müslüman birkaç kadın, camiye çocuklarını göndermek suretiyle erkekleri durumdan haberdar etmiştir.

¹⁸⁰ 30 Ağustos 1896 tarihli Muş Ermeni ruhani reisleri tarafından gönderilen telgraf, Y.A.HUS, 358/33.

¹⁸¹ Kulb kazasına bağlı Talori karyesinin Hıristiyan ahalisinin, 3 Aralık 1896 tarihinde Kulb Kazası Kaymakamlığı'na gönderdiği varaka, BOA, DH.TMIK.M, 27/43.

Hutbenin bitmesini beklemeden camiden dışarıya çıkmaya başlayan ahali Ermenilerin kurşunlarına hedef olmuş ve olaylar bu şekilde başlamıştır.¹⁸²

Asayışı yeniden temin etmek amacıyla Bitlis'te bulunan ve yalnızca bir taburdan oluşan askeri birlikler ile zaptiye kuvvetleri derhal duruma müdahale etmiş ve isyanı bastırmayı başarmıştır.¹⁸³

Bitlis Ermenileri ileri gelenleri 26 Kasım 1895 tarihinde Sadaret'e gönderdikleri telgraflarında, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında Müslüman vatandaşların kendilerine kardeşleriymiş gibi muamele ettiğini ve bir aile halkı gibi birbirleriyle geçindiklerini, ancak bazı fenalık isteyenlerin bu hali çekemeyerek iki milleti birbirine düşürmek ve arada kendileri külah kapmak için Ermeni milletinin cühelasına fitne salıp, onları kandırdıklarını söylemişlerdir. O cühelaların her tarafta olduğu gibi burada da Müslüman vatandaşlara, yani kendi tabirleriyle "karındaşları" aleyhine isyanlar çıkardıklarını, itaate ve insaniyete verdikleri rahatsızlıklarla da bu kişilerin Ermeni milletine utanç getirdiğini belirtmişlerdir. Devlet-i Aliyye'nin bu hallere karşı ne muamele etse haklı olduğunu, müdafaaya da asla hakları olmadığını belirterek, sadakat, saygı ve affedilme ricasıyla yazılarını bitirmişlerdir.¹⁸⁴

Bitlis'te oturan bir grup Ermeni'den Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya gönderilen bir başka telgrafta, Bitlis'te bulunan Amerikalı Mr. George'un teşvik ve tahrikleriyle bazı Ermeni isyancılarının olaylar çıkardığı bilgisi yer almaktadır. Müslümanları öldürmek isteyen ve bu sebeple de Cuma günleri camilere saldıran Ermenileri nefretle karşıladıklarını ifade ederek, bu kişilerin cezalarını çekmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Kendilerinin muzır fikir

¹⁸² BOA, Y. PRK. UM, 33/13.; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, I, s. 174-175.

¹⁸³ BOA, A.MKT.MHM, 619/7.

¹⁸⁴ BOA, HR.SFR.3, 441/40. Ayrıca bkz. Bitlis'te Ermenilerin camilere saldırmaları ve ölüme sebebiyet vermeleri ile meydana gelen Ermeni olaylarından rahatsızlık duyduklarını dile getiren Bitlis, Silvan, Maden Katolik Ermenileri ile diğer Ermenilere mensup papaz ve ileri gelenleri ve Süryani tebaanın Sadaret'e gönderdiği 7 Aralık 1895 tarihli telgraflar, HR.SFR.1, 112/10.

ve hareketlere karışmadıklarını ifade ederek, Osmanlı Devleti'nin adaleti altında işleri ve güçleriyle uğraştıklarını dile getirmişler, padişaha duacı olduklarını söylemişlerdir.¹⁸⁵

Genç sancağına bağlı Çapakçur kazası Ermeni ahalisi, huzurlu ve emniyetli bir şekilde yaşadıklarını dile getirmişler, sahip oldukları için şükrederek, bunu onlara sağlayan padişaha teşekkürlerini iletmişlerdir.¹⁸⁶

Bitlis ve Besni Ermenileri de, padişah tarafından korundukları ve himaye edildikleri için bir teşekkür telgrafi göndermişlerdir. Padişahın merhametine nail oldukları için teşekkür etmişlerdir.¹⁸⁷

Bitlisli Ermeniler olay çıkaran Ermeni isyancılarını ve onları kandıranları lanetlemişlerdir.¹⁸⁸

3.2.3.3. Bulanık Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Anadolu'da çıkarılan olayları kınayan ve sadakatlerini bildiren, Bulanık kazası Ermeni halkının önde gelen kişilerine ait 10 imzalı belgede, altı yüz seneden beri Ermeni milletinin emniyet ve saadet içinde olduğu, her türlü haklarının korunduğu ifade edilmiştir. Özellikle de Ermeni isyancılarının sebep olduğu olaylardan dolayı can, mal ve ırzlarının korunduğu belirtilerek, padişaha dualar edilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁵ *a.g.k.*, c. 37., Belge No: 186.

¹⁸⁶ Bitlis Vilayeti'nin 95 numaralı tahrirat suretinde yer alan, 22 Eylül 1896 tarihli teşekkür belgesi, BOA, DH.TMIK.S, 1/47.

¹⁸⁷ BOA, Y.A.HUS, 340/92. Ayrıca bkz. Ermeni isyancılarını nefretle anan ve padişaha sadakatlerini bildiren doksan üç imzalı Bitlis Ermenilerinin telgrafi, Y.A.HUS, 341/44.

¹⁸⁸ Sadrazam Halil Rıfat Paşa'dan Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa'ya gönderilen telgraf, *a.g.k.*, c. 38., Belge No: 93. Ayrıca bkz. Bitlis'te Ermeniler tarafından karışıklıkların meydana geldiği ancak ahalinin devlete sadık olduğu, Y.PRK.AZN, 14/31.

¹⁸⁹ 28 Aralık 1895 tarihli belge, BOA, HR.SYS, 2889/25.

3.2.3.4. Malazgirt Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Padişaha sadakat ve bağlılıklarını ifade eden Malazgirt Ermeni Cemaati, Anadolu Müfettişi Yaveri Şakir Paşa'ya bir mahzar takdim etmişlerdir. Asırlardan beri refah içinde mutlu bir şekilde yaşadıklarını, sadakat ve bağlılıktan ayrılmamış olduklarını, cemaatlerinden bazı kişilerin asayiş bozan ve silah kullanan fedailerle olaylar meydana getirmelerinin kendileri için utanç duyulacak bir durum olduğunu, yine de bu durumun sadık tebaayı zerre kadar etkilemeyeceği noktasında ümitli olduklarını belirterek, teşekkürlerini iletmişlerdir.¹⁹⁰

3.2.3.5. Gevar Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Gevar Ermenileri, bazı Ermeni isyancıları tarafından gerçekleşen olaylardan dolayı üzüntü duyduklarını ve onları nefretle yâd ettikleri belirtmişlerdir. Asırlarca Osmanlı Devleti'nin himayesinde yer aldıklarını ve Müslümanlarla birlikte refah ve huzur içinde yaşadıklarını söyleyen Ermeni milleti, kendi cemaatlerinden bazı kişilerin çeşitli vilayetlerde meydana getirdiği karışıklıklarda, Ermenileri ayaklanmaya teşvik ettiklerinden dolayı, onları lanet ve nefretle yâd ettiklerini söylemişlerdir. Bir milleti mesut edebilecek birçok şeye sahip olduklarını, padişahın sağladığı imkânların kadir ve kıymetinin bilinmediğini, bütün bunları takdir etmeyen bazı Ermenilerin, sadık tebaa olan Ermenilerin huzur ve rahatlarını bozduğunu dile getirmişler, kendi mezheplerinden hiç kimsenin incitilmediğini, hatta bir koyunlarının bile zayi edilmeyerek, Müslüman vatandaşlar ile çoluk çocuk yaşamakta olduklarını ifade ederek, sadakat ve bağlılıklarını belirtmişlerdir.¹⁹¹

¹⁹⁰ 31 Aralık 1895 tarihli belge, BOA, Y.A.HUS, 344/63.

¹⁹¹ 13 Ocak 1896 tarihli telgraf, BOA, HR.SYS, 2889/54.

3.2.4. Diyarbakır Vilayeti Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

20 Ekim 1895 tarihinde Müslüman halk Cuma namazındayken silahlı Ermeniler camilere hücum ederek çok sayıda Müslümanı öldürmüştür. Ayrıca çarşı ve evleri ateşe vererek geniş yangınlar çıkarmışlar ve bu yangınların söndürülmesine 24 saat engel olmuşlardır.¹⁹² 21 Ekim 1895 tarihinde ise Ermeni isyancılar kilise ve evlere saklanmış, sivillere ve devriye gezen askerlere ateş ederek 6 jandarmayı şehit etmişler ve bunları yapanlar tutuklanmışlardır.¹⁹³ 23 Ekim 1895 tarihinde Ermeni isyancıları tarafından Diyarbakır'ın bütün kaza ve köylerinde güvenlik ihlal edilmiş, bu durum karşısında heyecana kapılan Kürt aşiretleri devlet tarafından sakinleştirilmiş ancak yine aynı gün Ermeniler tarafından Çermik, Hani ve Ergani kasabalarında da kargaşa çıkarılmaya çalışılmış ve devlet tarafından önlemler alınmıştır.¹⁹⁴

Bütün bu olaylardan sonra 1 Kasım 1895 tarihinde yaşanan Diyarbakır isyanı, Cuma günü Müslümanlar Cuma namazı için camilerde buldukları sırada Ermenilerin camilere baskın düzenlemesiyle meydana gelmiştir.¹⁹⁵

Olayların yatışmasından sonra, Aralık ayı içinde, Diyarbakır'da Süryâni-i Kadîm patrikliği ile Rum metropolidi, ruhani reisler ve halk tarafından sadakat belgesi gönderilmiştir. Bu sadakat belgesinde Ermeniler gibi diğer gayrimüslim tebaa da beş yüz seneden beri Osmanlı Devleti'nde din, dil, ırz, can ve mallarının korunduğunu, hallerinden ve Osmanlı idaresinden memnun olup, şükrettiklerini söylemişlerdir. Telgrafın devamında ise yaşadıkları durumu kendi ifadeleri ile şu şekilde ifade etmişlerdir: “Geçenlerde hiçbir şeyden haberdar olmadığımız halde Diyarbakır'da ve etrafımızda Ermenî müfsidlerinin îkâ'-ı bedenleri cerâimde Devlet-i Aliyye'nin bu sadık

¹⁹² a.g.k., c. 35., s. XXXIV. Ayrıca bkz. Oktay Bozan, *Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeniler ve Ermeni Olayları 1878-1920*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013).

¹⁹³ a.g.k., c. 35., s. XXXIV.

¹⁹⁴ a.g.k., c. 40., Belge No: 75.

¹⁹⁵ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I, s. 100.

teba'ası kulları iştirâke icbâr ve tehdit olunup babalarımızdan ve dedelerimizden bize en kıymetli miras olan tarîk-i ubûdiyetten çıkarılmaklığımıza çalışılmış ise de lehü'l-hamd meslek-i ubûdiyet ve tâbi'iyette devam etmekle iğtifâlâta kalmaktan cahillerimizi men ve tahzîr ederek velînimet-i bî-minnetmiz şevketli kudretli sevgili padişahımız efendimiz hazretlerinin üzerimize farz olan itaat-i nimetin kadrini bilerek her türlü ahvâl-i gayrı marziyeden ictinâb eylemek selâmetini istilzâm ve müfsidlerinin efkârını ret ve takbih ederek ubûdiyet ve sadakat-ı kadîmemizin muktaziyâtına tevfiik-i hareket eylediğimiz ve etmekte bulunduğumuz malum buyurulmak ve rızâ-yı mu'addelet irtifâ-yı hazreti şehensâhîyi istihsâle bu suretle dahi sa'y-i ubûdiyetkârânede bulunduğumuzu arz ve beyân ve ma'ruzunda işbu teşekkürnâmemiz hey'et-i tahkîkiyeye takdîm kılındı.''¹⁹⁶

Bu belge, Ermeni isyancılarının yaptığı baskılar ve çıkardığı olaylardan diğer gayrimüslim unsurların da rahatsız olduğuna bir örnektir. Ermeni olayları sebebiyle emniyette oldukları için çoğu kez teşekkür etmiş, sadakatlerini bildirmişlerdir.¹⁹⁷

Diyarbakır'dan 1896 yılı Ocak ayında da, Ermeni Katolikleri, Keldani patrikleri ve halkın ileri gelenleri tarafından sadakatlerini bildirmek amacıyla bir teşekkür telgrafi gönderilmiştir. Telgrafta asayişin yerinde olduğunu ve emniyette olduklarını belirtmişler, devletin bu konuda gösterdiği hassasiyet için teşekkür etmişlerdir. Sadakat ve bağlılıklarının devam edeceğini özellikle dile getirmişlerdir.¹⁹⁸

3.2.5. Edirne Vilayeti Ermenilerinin Teşekkürleri

Edirne Ermeni murahhasası ve Ermeni ileri gelenleri gönderdikleri arizada sadakatlerini belirterek, kendilerine yapılan iyilik ve yardımlar için teşekkür etmişlerdir. Ayrıca Anadolu'da bazı Ermeni fesatçıları tarafından meydana gelen olaylardan dolayı

¹⁹⁶ 21 Aralık 1895 tarihli telgraf, BOA, Y.A.HUS, 342/57.

¹⁹⁷ Ayrıca bkz. Yabancıların öteden beri, özellikle de son Ermeni olaylarında himaye edilmelerinden dolayı, İstanbul'da yerleşik bulunan ve farklı ülkelerin tebaası olan gayrimüslimler tarafından gönderilen 25 imzalı teşekkür belgesi, BOA, Y.A.HUS, 359/57.

¹⁹⁸ 15 Ocak 1896 tarihinde gönderilen telgraf, BOA, Y.A.HUS, 343/104.

üzüntülerini bildirerek, rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. Sadakat ve bağlılıklarını dile getiren Edirne Ermeni ileri gelenleri, padişaha dua ederek arizayı bitirmişlerdir.¹⁹⁹

3.2.6. Erzurum Vilayeti

3.2.6.1. Erzurum Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

Ermeni isyancıları tarafından Erzurum'da çıkarılan olayı komite mensubu birkaç Ermeni önceden planlamış ve 30 Ekim 1895 tarihinde de gerçekleştirmiştir.²⁰⁰ Ermeni isyancılar bir gün önce şehir merkezindeki Ermeni esnafını gezerek, ertesi gün gerçekleştirecekleri olaylar için tüm dükkânların kapatılmasını istemiş, 30 Ekim'de de Hükümet Konağı'nı basarak olayları başlatmışlar ve bu esnada konak içerisinde bir Ermeni isyancısı tarafından atılan kurşun ile Jandarma Bölük Emni şehit edilmesiyle birlikte güvenlik güçleri duruma müdahale etmiş, Ermeniler etkisiz hale getirilmiştir.²⁰¹ Etraftaki binaların damlarına önceden yerleştirilmiş olan silahlı Ermeni isyancılarının bir kısmı Vilâyet Konağı'nın camlarından içeriye ateş ederken, bir kısmı ise Müslüman ahali üzerine ateş etmeye başlamışlardır.²⁰² Bunun üzerine Kumandan Şakir Paşa ve Vali Rauf Bey'in talimatlarıyla askeri birlikler harekete geçmiş, iki-üç saatte isyan bastırılmıştır.²⁰³

Olaylardan sonra Erzurum Ermeni ileri gelenleri Müşir Şakir Paşa ile valiyi ziyaret etmiş, Ermeni isyancılarının sebep oldukları olaylar dolayısıyla üzüntülerini belirtmişlerdir. Ayrıca Ermeniler kilise ve okulların korunması için alınan tedbirler sebebiyle teşekkürlerini iletmişlerdir.²⁰⁴

¹⁹⁹ 2 Mayıs 1896 tarihli arıza, BOA, Y.MTV, 113/104.

²⁰⁰ Mevlüt Yüksel, a.g.m., s. 170.

²⁰¹ BOA, Y. PRK. UM, 33/24.

²⁰² Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 170.

²⁰³ BOA, Y. PRK. UM, 33/24; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 170.

²⁰⁴ Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın Osmanlı Dış Temsilcilikleri gönderdiği telgraf, *a.g.k.*, c. 37., Belge No: 157.

Olaylar yatıştırıldıktan sonra Erzurum Ermeni Cemaati 26 imzalı bir teşekkür telgrafı göndermiştir. Sadakat arzlarını ve son hadiselerin teskin olunmasından duyulan memnuniyetlerini içeren telgraf, İstanbul'a gönderilmiştir.

Altı yüz seneden beri Osmanlı Devleti'nde din, dil ve ırklarını koruduklarını belirten Ermeniler, can, mal ve ırzlarını korudukları içinde ayrıca teşekkür etmiş, sadakatlerinin devam edeceğini bildirmişlerdir.²⁰⁵

3.2.6.2. Kuruçay Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Kuruçay'da, Ermeni din adamlarından ve halktan oluşan 50 kişinin imzaladığı bir telgraf, İstanbul'a gönderilmiştir. Kuruçay Ermenileri, refah, emniyet ve asayişlerinin günbegün arttığını söylemişlerdir. Padişahın yaptığı iyilikleri inkâr edecek kadar kandırılan bir takım Ermeni milleti fesatçılarının bölgelerinde yaptıkları olayları duyan hükümetin hemen olaya el koyup, birkaç saatte asayiş sağladığından bahsetmektedirler. Bundan sonra da sadakatten ayrılmayacaklarını, mazhar oldukları iyilikler için sadakatlerini temin ettiklerini, Ermeni fesatçılarının çıkarttığı olaylar için de padişahın merhametine sığınarak affedilme ricasında bulunmuşlardır.²⁰⁶

3.2.6.3. Diyadin Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Diyadin'den gelen telgrafta, Diyadin Ermeni Milleti sadakatlerini belirtmiş ve bazı kimselerin zararlı faaliyetinden duydukları üzüntüyü ahalinin önde gelen kişilerinin imzalarıyla dile getirmişlerdir.

Kuyumlu Bucak İhtiyar Meclisi'nden Simon, Üçkilise Kâhyası Rato, Kuyumlu Bucak Ermeni Kâhyası Bogos, Bayezid Sancağı Akkilise Ermeni Murahhas Vekili Kirkor Vartan, Diyadin'de mukim tüccardan Bağdasar ve Abraham gibi halkın önde gelen

²⁰⁵ 1 Ocak 1896 tarihli belge, BOA, HR.SYS, 2889/34.

²⁰⁶ 19 Aralık 1895 tarihli telgraf, BOA, Y.A.HUS, 342/15.

isimleri ecdatlarından beri Müslümanlarla kardeşesine geçindiklerini, ancak kendi milletlerinden bazı isyancıların yaptığı olaylar sonucunda bile devlet tarafından adaletli ve şefkatli davranılıp korunduklarını, zerre kadar zarar görmediklerini ifade etmişlerdir. Özellikle görmüş olduğu bunca iyilikler karşısında bazı Ermeni isyancılarının yaptıklarından dolayı mahcup olduklarını dile getirmişlerdir.²⁰⁷

3.2.7. Halep Vilayeti

3.2.7.1. Zeytun Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

Zeytun, Ermenilerin en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Hınçak Komitesi'nden bazı kişiler 1895 yılında buraya gelmiş ve ihtilal hazırlığına başlamışlardır. Komitecilerin bölgeye gelmesinden birkaç ay önce Zeytun'daki Ermeni ve Protestan ruhani reislerinin bütün halk adına padişaha gönderdikleri teşekkür belgesi ilginçtir. 23 Nisan 1895 tarihinde gönderilen teşekkür belgesinde, Ermeni ve Protestan ruhani reisleri padişaha bağlılıklarını bildirmektedirler.²⁰⁸

24 Ekim 1895 tarihinde başlayan isyan sonucunda, tahrike kapılan 5000 kadar kişi kışlada bulunan 50 subay ve 600 askeri esir aldıktan sonra öldürmüşlerdir. Askeri birlikler 24 Aralık'ta Zeytun'u yakın mesafeden kuşatmış, bu sırada Kilis civarına kaçan 5000 kadar isyancının bir kısmı yakalanmıştır. Devreye giren 6 devletin büyükelçisi ile askeri harekât durdurulmuş, isyancılarla barış yapılmıştır. Savaşıkları silahları öncelikle teslim etmişler, bazı şartlar ile serbest kalmışlardır. İngiliz konsoloslugu himayesinde 13 Şubat'ta Zeytun'dan ayrılan isyancılar Mersin'e gelmiş, 12 Mart'ta da Marsilya'ya gitmişlerdir.²⁰⁹

²⁰⁷ 1 Ocak 1896 tarihli telgraf, BOA, HR.SYS, 2889/36.

²⁰⁸ BOA, Y.PRK.UM, 29/85.

²⁰⁹ Gürün, *a.g.e.*, s. 160. Zeytun İsyanı ile ilgili bkz. Yahya Bağçeci, "1895 Zeytun Ermeni İsyanı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, (Kayseri: 2008).

Osmanlı askerleri Zeytun'da meydana gelen olaylar neticesinden öncelikle asayiş iade etmiş, devamında ise fesatçıların yakalanması için mevcut askeri kuvveti çoğaltmıştır²¹⁰. Maraş ve Halep'in Ermeni ileri gelenleri, Zeytun'da asayişin sağlanması yolunda alınan tedbirler dolayısıyla Padişaha bir teşekkür arıza göndermişlerdir.²¹¹

Kozan'dan gönderilen telgrafta ise, Zeytun olaylarını çıkaranlar birçok tanınmış Ermeni tarafından kınanmış ve sultana bağlılıklarını açıklamak adına imzalı telgraflar göndermişlerdir.²¹² Ancak itaat konusunda Zeytun Kasabası halkının ittifak ederek sadakatte kaldığı ancak bazı Ermeni isyancılarının olay çıkartmaya devam ettiği bilinmektedir.²¹³

3.2.7.2. Maraş Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

24 Ekim 1895 tarihinde on beş kadar Ermeni isyancısı tarafından başlatılan Maraş isyanı, bir Müslüman gencin katledilmesiyle başlamış, daha sonra bir Müslüman ile bir Ermeni kasap arasında geçen tartışma geçmiştir. Bu tartışma ile birlikte "yangın var" diye bir parola çıkartılmış ve Ermenilerin hepsi dükkânlarını kapatarak evlerinde ve kiliselerde toplanmaya başlamışlardır.²¹⁴

Ermeniler, 27 Ekim günü dışarıda ve evlerinden silahla ateş etmeye başlamıştır. 30 Ekim'de de Maraş'ta bulunan bütün Ermeniler dükkânlarını kapatıp, silahlı bir halde bir eve toplanmıştı.²¹⁵

²¹⁰ a.g.k., c. 34., Belge No: 92.

²¹¹ a.g.k., c. 9., Belge No: 83.

²¹² a.g.k., c. 38., Belge No: 154. Ayrıca bkz. Zeytun Ermeni Murahhasası ve on bir arkadaşının validen memnun olduklarını belirten teşekkür telgrafları, BOA, DH.TMIK.S, 46/2.

²¹³ 23 Ekim 1895 tarihli belge, BOA, A.MKT.MHM, 646/11.

²¹⁴ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 119.

²¹⁵ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 106.

Maraş'ta Ermeni olayları Müslümanları öldürerek ve evleri hatta kiliseleri ateşe vererek devam etmiştir.²¹⁶ Ancak yine de Maraş'ta Müslüman ahalinin Hıristiyanlara saldırdıkları yönünde haberler çıkmıştır. Bu haberlerin tamamen yalan olduğunu tekzip eden yine Ermeni cemaati olmuştur. Olayları yalanlayarak, Padişah'a bağlılık ve teşekkür amaçlı telgraf çekmişlerdir. Ermeni cemaatinin ileri gelenleri tarafından gönderilen telgrafta, bu haberlerin tamamen asılsız olduğu belirtilmiş, Müslümanlarla kardeş gibi olmaktan başka niyetlerinin olmadığını söylemişlerdir. Eğer kendi bölgelerine Ermeni isyancılar gelecek olursa, cezalarını çekmeleri için derhal hükümete teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Asayişin yerinde olmasından dolayı teşekkür etmiş, padişaha dualarda bulunmuşlar, meydana gelen bu olay vesilesiyle padişaha sadakatlerini bildirmek istediklerini dile getirmişlerdir.²¹⁷ Maraş civarında asayişin sağlanmasından dolayı, Protestan ve Katolik cemaatleri de teşekkür mazbatasını göndermişlerdir.²¹⁸

3.2.7.3. Antep Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

Ermeni bölücülerinden Babek oğullarının köşklerinden bir silahın ateş edilmesiyle birlikte 16 Kasım 1895 tarihinde bir erkek çocuğu ölmüştür. Bunun sonucunda da Müslümanlar ile Ermeniler arasında çıkan çatışmalarda askerler olay yerine gelinceye kadar Müslümanlardan elli dokuz kişi ölmüş, yüz on kişi de yaralanmış, Ermenilerden ise yüz on bir kişi ölmüş, doksan yedi kişi yaralanmıştır. Yaralılar hemen tedaviye alınmış, olayın sorumluları tutuklanmıştır.²¹⁹

Olayların yatışmasından sonra, Antep Ermeni milleti ve Protestan Ermeni milleti ruhani liderleriyle halkın önde gelen isimleri, ahalinin can ve mal emniyetlerinin sağlanmasından dolayı padişaha teşekkür edip, dua etmişlerdir.²²⁰

²¹⁶ BOA, HR. SYS, 2810/2; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 116.

²¹⁷ 30 Haziran 1896 tarihli telgraf, BOA, HR.TH, 177/34.

²¹⁸ 5 Ağustos 1896 tarihli belge, BOA, Y.A.HUS, 356/54.

²¹⁹ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 131.

²²⁰ 10 Şubat 1896 tarihli belge, BOA, HR.TH, 170/37.

3.2.8. İstanbul Vilayeti

3.2.8.1. Kumkapı Olayı ve Ermeni Teşekkürleri

Hınçakların ilk organizasyonu Kumkapı olayı olmuştur. Ermeniler, Avrupa'nın müdahale etmesini sağlayamamışlar, ancak dikkatini çekmişlerdir. En önemlisi İstanbul'da olay çıkartabileceklerinin farkına varmışlardır.²²¹

Osmanlı Devleti, Hınçak Komitesinin kilisede bir eylem yapacağını önceden öğrenmiş, gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.²²² 27 Temmuz 1890 günü kilise önünde toplanan Hınçak komitesi üyeleri Mihran Damadyan, Hamparsum Boyacıyan ve Harutyun Cangülyan, Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin sefil durumunun farkına varmasını sağlamak ve kötü muameleye maruz kalan Ermenileri uyandırmak amaçlı bu eylemi yaptıklarını açıklamışlardır.²²³ Patriği de yanlarına alıp Yıldız Sarayına yürümek istemişler fakat ayinde bulunan bir papazın tepki göstermesi ortalığı karıştırmıştır. Askerlerin olaya müdahalesi ile her iki taraftan ölenler olmuştur.²²⁴

²²¹ Kumkapı Olayı'nın ayrıntıları için bkz. Musa Şaşmaz, "Kumkapı Ermeni Olayı 1890", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 19., S: 1., (İzmir: 2004), s. 101-118.; Ayrıca bkz. Adem Ölmez, *İstanbul'da Sosyal Barışın Bozulması: İstanbul Ermeni Olayları ve Yahudiler*, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010), s. 145 vd.

²²² "Bir takım Ermenilerin bugün Patrikhane ittisalinde kâin kilisede Patriği muaheze yolunda icrasını tamim etdikleri Zabtiye Nezareti makamından ihbar olunması üzerine hilaf-ı marzi hiçbir hareket bulmaması için lazım gelenlere icra-yı tenbihat olunması hakkında..." BOA, Y.A.HUS, 237/45.

²²³ Güllü, a.g.e., s.120-135.

²²⁴ "Dünkü gün Kumkapı'da kâin Ermeni Patrikhanesi kilisesinde icra-yı ayin olduğu sırada mukaddema mahkûm olmuş bir Ermeni, papasların va'az ettiği mahalle çıkıp hezeyandan ibaret bir nutuk iradına kalkışmış ve oradaki papas merkumu men' itmek istemesiyle şahs-ı merkum papasa iki el revolver atmıştır. Bu sırada merkum gibi bir takım çapkın Ermeniler tarafından kamalar çekilmiş ve bir takım rezaletler edilmiş olup civardan yetişmiş olan asakir-i şahane ve polis ve jandarmaların üzerine dahi taşlar atıp..., Boğaziçi'nde bir karakolhanede nevbet beklemekte olan bir nefere dahi kurşun endah edilmiş ise isabet eylememiştir." BOA, HR.SYS, 2823/60.

Ermeni isyancılarının çıkardığı olaylar sebebiyle olaylara katılmayan Ermeni halkı endişe duymuş, her fırsatta üzüntü ve sadakatlerini dile getirerek, Ermeni isyancılarıyla ilgilerinin olmadıklarını belirtmişlerdir. Kumkapı olayından sonra Osmanlı Devleti'nde görev yapmakta olan bazı Ermeniler bağlılıklarını padişaha doğrudan sundukları mahzarlarla ortaya koymuşlardır.

Maliye Nazırı Agop Paşa başta olmak üzere, Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan Paşa ve Adliye Nezareti Müsteşarı Vahan Efendi ile birlikte Ermeni ileri gelenleri otuz beş imzalı bir mahzar takdim etmişlerdir.

Bu mahzarda, Ermeni milletinin selamet ve menfaatini zarara sokan fikre hizmet ederek, Ermenilerin eskiden beri Devlet-i Aliyye'ye olan bağlılığını koparmak maksadıyla bazı kişilerin neşriyat ile kanuna aykırı muamelelere cüret ederek, sadakati terk etmeye çalışmalarından bahsetmektedir. Adı geçen kişilerin çok az oldukları, cemaat namına hareket etmeye ve iş yapmaya hiçbir sıfatları ve hakları olmadığını ifade etmişlerdir. Ermeni tebaasının beş yüz seneden beri Osmanlı himayesinde mezhep, dil ve ırklarını muhafaza ettiklerini ve bununla beraber refah ve saadete eriştiklerini söylemişlerdir. Bu halin teşekkürü için, devlete olan borçlarını ödemek amacıyla sadakati en kutsal vazife addederek, bunun karşılığında Osmanlı Devleti tarafından sahip çıkıldıklarını ve emniyette olduklarını belirtmişlerdir.²²⁵

Kumkapı olayından sonra Anadolu vilayetlerinde yaşayan Ermeni halkından bazı kişiler de Padişaha bağlılıklarını gösteren telgraflar göndermişlerdir.

Keskin kazasının Ermeni ruhani reisi, meclis ve mahalli azaları yirmi sekiz imzalı bir teşekkür ve sadakat belgesini İstanbul'a göndermişlerdir. Belgede imzası bulunanlar Ermeni toplumunun ileri gelenleridir. Meclis Katibi Misak, halkın ileri geleninden ve Meclis azasından Bozarakyan, bölgenin ileri geleninden ve Millet Meclisi azasından Savalyan Hacı Artin, Keskin kazasının Ermeni ruhani reisi Papaz Tavid, Meclis azaları Bahtiyaryan Nazaret, Gülşekeryan Avadis, Abacıyan Hacı Bedros, Çilingiryan Oseb,

²²⁵ 29 Kasım 1890 tarihli mahzar, BOA, Y.PRK.AZJ, 18/13; Ayrıca bkz. Güllü, *a.g.e.*, s. 132-134.

tüccar Germiyan Manuk ve tüccar Sulyan Hamparsumi gibi isimler bu teşekkür belgesini imzalamışlardır.

Teşekkür telgrafının içeriğine bakıldığında, Anadolu Ermenileri, birkaç Ermeninin, İstanbul Kumkapı'da Ermeni patrikhane ve kilisesinde bazı olaylar meydana getirmesini üzüntü ile karşıladıklarını, Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün Ermenilerin ve diğer milletlerin devlet tarafından can, mal, ırz ve namusunun korunduğunu, devletin kendilerine adaletli davrandığını, huzur, asayiş, refah ve saadete eriştiklerini, emniyet içinde işlerinde güçlerinde olduklarını, hatta bu durumun günden güne hızlı bir şekilde mesafe kat ettiğini ve durumlarının daha da iyi olduğunu belirtmişlerdir. Hangi millet ve dine mensup olursa olsun bir insan için bundan daha büyük bir nimet ve mutluluk olamayacağını açık olduğunu ifade etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin en sadık milleti olduklarını ve devlet memuru olmak gibi pek çok şansa sahip olduklarını belirten Ermeniler, üzerlerine düşen görevi yapmak adına devlete sadakatle bağlı olduklarını, isyanlara teşebbüs edenleri lanet ve nefretle andıklarını, hatta kendi milletleri içinde o kişilerin isim ve milliyetlerini ihraç ettiklerini söylemişlerdir. Osmanlı Devleti'ne karşı hep bağlı ve sadakatte kalacaklarına dair din ve namusları üzerine yemin etmişlerdir.²²⁶

İstanbul'da çıkan bu olaylardan dolayı Van'daki Ermeniler de sadakatlerini göstermek amacıyla iki yüz yirmi bir imzalı bir telgraf göndermişlerdir. İstanbul'daki Ermenilerin gösterdiği sadakat ve bağlılık hislerinin kendilerince de iftihar edilmesi gereken bir durum olduğundan bahsetmektedirler.²²⁷

²²⁶ Keskin Kazasından Mabeyn'e gönderilen 3 Eylül 1890 tarihli telgraf, BOA, Y.MTV, 45/35.

Yine aynı dönemdeki bir başka belge için bkz. Ermeni Toplumunu Temsilcileri'nden Mabeyn Başkitabeti'ne; içlerinden bir kısmının olaylar çıkardığı, ancak bunların bir avuç insan olduğu, Ermeni toplumunu temsil etme yetkileri olmadığı, aksine cemaatleri tarafından kınandığı bilgisi yer almaktadır. *a.g.k.*, c. 9, Belge No: 78.

²²⁷ 20 Aralık 1890 tarihinde gönderilen telgraf, BOA, Y.A.HUS, 242/18.

3.2.8.2. Osmanlı Bankası Baskını ve Ermeni Teşekkürleri

Osmanlı Bankası baskını ise 3 ay önceden yabancı ülkelerdeki komitecilerin planlamasıyla oluşmuş, 3 hafta önceden İstanbul'a gelen eylemciler 26 Ağustos sabahı bankayı işgal etmiş, isteklerini bildirmişlerdir.

Taşnakların planı Osmanlı Bankası'nı dinamitle havaya uçurmaktan ibaret olmamakla birlikte, İstanbul'un birçok farklı yerinde eş zamanlı yapılması planlanan eylemlerde bankayı merkez yapmak hedeflenmişti.²²⁸ Devlet tarafından isteklerinin yapılmasını isteyen isyancı Ermeniler, çatışmalara katılanlar serbest bırakılmazsa bankanın havaya uçurulacağını söyleyerek, tehditlerde bulunmuşlardır. Banka Genel Müdürü Sir Edgar Vincent, Rus sefaretî Baştercümanı Maximoff ile birlikte saraya giderek, sorunun çözülmesini ve kendilerinin ülkeden serbest bir şekilde çıkmalarını sağlamak için görüşmeler yapmışlardır. Böylece Fransız gemisiyle birlikte 17 kişi Marsilya'ya hareket etmiştir.²²⁹ Eylem boyunca bankadaki paralara dokunulmamış sadece siyasi istekler talep edilmişti.²³⁰ Dış basında oldukça yer eden bu baskın çoğunlukla Ermenilere hak verilen bir şekilde yazılıp çizilmiştir.²³¹

Osmanlı Devleti'ne sadık Ermenilerin büyük çoğunluğu banka baskını ve aynı gün meydana gelen olaylardan dolayı büyük üzüntü duymuşlar, Ermeni patrik kaymakamı olaya dair rahatsızlığını dile getirmiş, bu olaya karışan kişiler Hazreti İsa namına aforoz etmiş, bu bilginin gazetelerde yer almasını istemiştir.²³²

²²⁸ Atilla Tuygan, *Osmanlı Bankası, Armen Garo'nun Anıları*, (İstanbul: Belge Yayınları, 2009), s. 119-120.

²²⁹ Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, s. 29.

²³⁰ Fikrettin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü: 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), s. 234.

²³¹ Bkz. Yavuz, *a.g.e.*

²³² "Ermenilerin kısm-ı azamı hükümet-i seniyyeye sâdik oldukları cihetle vatandaşlarının harekât-ı mücrimâne ve şenâ'atkârânelerinden ol derece müteessir ve müteessif olmuşlardır ki Ermenî patrik

Müslümanlarla Osmanlı Devleti saltanatı altında altı yüz yıllık muhabbetleri olduğunu ve bu bağılıklarının değişmeyeceğini belirten Ermeni patriğinin bu tutumu İstanbul ve Anadolu'da yaşayan Ermenilerin çoğunluğunun Ermeni isyancılarını desteklemediğini göstermesi açısından önemlidir.²³³

Banka Baskını'ndan sonra iki gün boyunca devam etmiştir. Bu semtlerden biri de Eyüp'tür.²³⁴ Eyüp'te Babahaydar Mahallesi'nde yaşayan Ermeniler, olaylar sebebiyle himaye edilip, korundukları için teşekkür etmişlerdir.²³⁵

Ermeni patriğinin bu söyleminde samimi olduğunu ve kendisinin bu samimiyetten hiç şüphesi olmadığını dile getiren Hüseyin Nazım Paşa hatıralarında bu durumdan bahsetmiştir. Ermeni patriği ile sürekli temas halinde bulunan Şurayı Devlet üyelerinden Nurian Efendi'nin olaydan iki günden sonra kendisini ziyarete geldiğini ve patriğin olaydan duyduğu üzüntüyü dile getirdiğini belirtmiştir.²³⁶

Banka baskınından sonra, birçok Anadolu vilayetinden bağılık ve sadakat telgrafları İstanbul'a gelmiştir. Olaylara sebep olan Ermenileri Hazreti İsa adına lanetleyen bir ayin düzenleyen Trabzon Ermeni murahhaslığı, padişaha ve saltanata sadık olduklarını

kaymakamı dünkü iğtişâşâtın fail ve muhriklerini Hazreti İsa namına aforoz eylemiştir. Kaymakam müşârünileyh kilisece ittihâz olunan işbu tedbiri hükümet-i seniyyeye tebliğ eylediği sırada keyfiyetin gazeteler vâsıtasıyla resmen ilan edilmesini dahi rica eylemiştir". BOA, Y.PRK.HR, 22/22.

Olaydan bir yıl sonra benzer hadiseleri çıkarmaya çalışan Ermeni isyancıları, saygın Ermeniler tarafından kınanmış ve bunu onaylamadıklarına dair haber New York Herald gazetesinde yer almıştır. New York Herald, 19 Ağustos 1897.

²³³ "Müslüman kardeşlerimizle olan altı yüz yıllık muhabbet saltanata ve padişaha olan kulluğumuz ve bağılılığımız değişmez bir şekilde kalacaktır. İstanbul ve ülkenin her tarafında bulunan Ermeni kiliselerine hazreti İsa adına bu melun canilerin haklarında kilisece gerekli olan muamelenin yapılması emri verilecektir." Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. II., s. 341.

²³⁴ Yavuz, *a.g.e.*, s. 145.

²³⁵ BOA, Y.A.HUS, 359/59. Ayrıca bkz. Ermeni olaylarının başlangıcından beri Kadıköy'de alınan tedbirlerden dolayı halkın önde gelen kişilerinin 7 Eylül 1896 tarihli teşekkürleri, Y.PRK.ŞH, 7/29.

²³⁶ Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım Ermeni Olaylarının İyüzü*, Der.: Tahsin Yıldırım, (İstanbul: Selis Kitap, 2003) s. 285.

belirterek olaylar sebebiyle asayiş ve emniyetlerinin sağlanmasından dolayı teşekkür etmişlerdir.²³⁷

Bir diğer telgraf ise Kayseri'den gelmiştir. Ermeni cemaatinin bir problemi olmadığını, emniyet ve asayişin yerinde olduğunu, yirmi üç imzalı telgraf ile bildirmişlerdir. Ayrıca Ermeni isyancılarının meydana getirdiği olaylarla kendilerinin ilgileri olmadığı ifade edilmiştir.²³⁸

Bir kısım Ermenilerin İstanbul'da olaylar çıkardığını öğrenen Kırşehir Ermenileri on sekiz imzalı olarak gönderdikleri telgrafta, bu kişilerin Ermeni halkı tarafından daima lanetle anıldığını, hatta bu kişilerin cezalandırılması gerektiğini ifade etmişlerdir.²³⁹

3.2.9. Konya Vilayeti

3.2.9.1. Akşehir Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Civar vilayetlerde meydana gelen uygunsuz olaylardan duydukları üzüntüyü ve sadakati bildirmek adına, Akşehir Ermeni Milleti başkanları ve ileri gelenleri 12 imzalı bir teşekkür belgesini Sadaret'e göndermişlerdir. Akşehir Kazası Kaymakamlığı vasıtasıyla gönderilen teşekkür belgesinde, bazı isyancıların çıkardığı olayları duyup üzüldüklerini çünkü altı yüz senedir sadık tebaa olduklarını, yek-dil ve yekvücut kardeşçesine yaşadıklarını, sadakatlerinden ayrılmalarının mümkün olmadığını ve hiçbir zaman olmayacağını belirtmişlerdir. Buldukları kazanın üç milletten oluştuğu halde asayiş ve emniyet içinde olduklarını, bunu da sağlayanların mahalli hükümetlerinin dikkat ve özeni sayesinde olduğunu söylemişlerdir.²⁴⁰

²³⁷ BOA, Y.A.HUS, 359/72.

²³⁸ Kayseri'den Sadaret'e 6 Eylül 1896 tarihinde gönderilen telgraf, BOA, Y.A.HUS, 358/93.

²³⁹ BOA, Y.A.HUS, 358/93.

²⁴⁰ 30 Aralık 1895 tarihli belge, BOA, HR.SYS, 2889/28. Ayrıca bkz. Konya'daki Ermeni ve Rum ileri gelenlerinden altmış kadar kişinin sadakat ifadeleri, BOA, Y.A.HUS, 341/126.

3.2.10. Mamuretülaziz Vilayeti

3.2.10.1. Harput Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

Bağcıyan Krikor adlı bir Ermeni isyancının bir Müslümanı şehit etmesiyle başlayan Harput olayları, Ermeni isyancılarının köy içerisinde Müslümanlar üzerine saldırması ile devam etmiş, bunun üzerine Müslümanlar ile Ermeniler arasında karşılıklı çatışma şeklinde olaylar meydana gelmiştir.²⁴¹

Olayların ardından Anadolu Ermenilerinin padişaha bağlılıklarını bildiren Patrik eski vekili İlya, Hamparsum, Estaltaşo gibi isimler tarafından gönderilen teşekkür belgesinde, altı yüz seneden beri Osmanlı devletinin vatandaşları olarak mutlu bir şekilde yaşadıklarını, ne hükümetten ne de Müslüman halktan, hak ve hukuka aykırı hiçbir durum görmediklerini, Müslüman vatandaşlardan memnun ve müteşekkir olduklarını, Padişaha dualar ederek, dünya var oldukça Osmanlı vatandaşlığıyla iftihar etmekten başka bir amaçları olmadığını dile getirmişlerdir.²⁴²

3.2.10.2. Arapkir Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

9 Kasım 1895 tarihinde birkaç Ermeninin Müslümanlar üzerine ateş açması sonucunda Arapkir’de olaylar başlamıştır.²⁴³ Müslümanların kendini korumak istemesiyle olaylar silahlı çatışma halini almış, mahalli hükümetin olaya müdahalesi ile yatıştırılmış fakat birkaç saat sonra saldırıya geçen Ermeni isyancılar Müslümanlara ait evleri yakmış ve çok sayıda Müslümanı katletmişlerdir.²⁴⁴

²⁴¹ BOA, HR. SYS, 2811/1-2.’den naklen Mevlüt Yüksel, ‘Erzurum, Bitlis Ve Mamuretülaziz Vilayetlerindeki Ermeni İsyancıları (1890-1905)’, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 43., s. 183-184.

²⁴² 1 Kasım 1895 tarihli Harput’tan gönderilen telgraf, BOA, Y.PRK.AZN, 14/9.

²⁴³ Mevlüt Yüksel, a.g.m., s. 184.

²⁴⁴ BOA, HR. SYS, 2811/1-2.’den naklen Yüksel, a.g.m., s. 184-185.

Arapkir’de Ermeniler tarafından meydana getirilen olaylar esnasında Katolik cemaatine mensup olan kişilerin, emniyette oldukları ve olaylar sebebiyle korundukları için Katolik cemaati murahhaslığı tarafından Osmanlı Devleti’ne teşekkür telgrafi gönderilmiştir.²⁴⁵

Arapkir ve Bitlis’te Ermeni isyancıları tarafından çıkarılan olayları onaylamadıklarını belirten Bitlis Ermeni ileri gelenleri, Bitlis Katolik Ermeni ileri gelenleri ve Arapkir Katolik Ermeni murahhaslığı, devlete bağlılıklarını göstermek amacıyla Sadaret’e telgraflar göndermişlerdir. Gönderilen bu telgraflarda, Ermeni isyancılarının çıkardığı olaylar sırasında emniyette olduklarını, can, mal ve ırzlarının korunduğunu söylemişler, olaylar sebebiyle devletin aldığı önlemler için teşekkür etmişlerdir.²⁴⁶

3.2.10.3. Eğin Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Eğin’de bazı Ermeniler tarafından vukua getirilen fesat hareketler sebebiyle üzüntülerini dile getiren Eğin Ermeni Cemaati, hükümet tarafından Eğin Ermeni hadisesinin yatıştırılmasında gösterilen gayret ve asayişin sağlanmasından dolayı teşekkür etmişlerdir. Gönderilen teşekkür belgesini Ermeni cemaatinden birçok kişi imzalamıştır.²⁴⁷ Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa tarafından telgrafnamenin gazetelerle yayımlanması istenmiştir.²⁴⁸

²⁴⁵ 28 Kasım 1895 tarihli telgraf, BOA, Y.A.HUS, 340/114.

²⁴⁶ BOA, HR.SFR.1, 112/4.

²⁴⁷ Mamuratülaziz’den Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 26 Eylül 1895 tarihli telgraf, BOA, A.MKT.MHM, 659/7. Ayrıca bkz. Mamuratülaziz Ermeni Cemaati’nin emniyette ve refah içinde olmaları sebebiyle padişaha teşekkürleri, BOA, Y.PRK.AZJ, 17/107.

²⁴⁸ BOA, İ.HUS, 49/110. Ayrıca bkz. Eğin kazasının Stegha ve Kertela köyleri Ermeni ileri gelenleri Babiali’ye sadakat ve teşekkür amaçlı gönderdiği telgraf, BOA, HR.SFR.3, 450/78.

3.2.11. Sivas Vilayeti

3.2.11.1. Sivas Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan Ermeni Sorunu'nda Sivas önemli bir vilayettir. Çünkü literatüre “Vilayat-ı Sitte” olarak giren altı vilayetten biridir ve bazı emperyalistlerin hak iddia ettiği bir vilayet olmuştur.²⁴⁹

Sivas önemi nedeniyle her dönem Ermeni isyancılarının hedefi olmuştur. Bu yüzden ilk Ermeni olaylarının meydana geldiği 1890'lı yıllardan itibaren Sivas Ermenileri teşekkür ve sadakat belgeleri göndermeye başlamıştır.²⁵⁰ Sadece kendi bölgelerinde meydana gelen Ermeni olayları için değil, diğer bölgelerdeki Ermeni olayları içinde

²⁴⁹ Kemalettin Kuzucu, *İsmail Hakkı Paşa'nın Sivas Valiliği ve İlk Ermeni Olayları 1880-1882*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), s. 9. Sivas'ta ilk isyanlar Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü bu antlaşmalarda Sivas Vilayeti'ni içeren ıslahatlar yapılması istenmekteydi. 1880 yılında reformları içeren projeler yapan birtakım Sivas Ermenileri, nüfuslarının Sivas'taki Müslümanlara oranla beşte bir olduğunu belirten Wilson'ın da tepkisiyle karşılaşmıştır. Albay Charles W. Wilson, Ermenilerin vilayet yönetimi ile ilgili özellikle eşitlik isteklerinin haksızlığına vurgu yapmıştır. Böylece İngiltere'den de yeterli desteği göremeyen bir takım Ermeniler Sivas'ta silahlı eylemlere başvurmuştur. Kendisinin Akdeniz hayalini gerçekleştirmek isteyen Rusya'nın desteğini alan Ermeniler, sorunun büyüüp gelişmesinde rol oynamıştır. Öteden beri Ermenileri kullanan ve terör faaliyetlerini destekleyen Rusya, Ermenileri Osmanlı Devleti yönetimine karşı tahrik etmesi ve isyan hareketlerine öncülük etmesi amacıyla 1880 yılının sonbaharında Sivas'a subaylar göndermiştir. Henüz üzerinden bir ay geçmeden ilk Ermeni gösterisi Sivas'ta 1880 yılının sonlarında meydana gelmiştir. Kuzucu, *a.g.e.*, s. 76-77.; BOA, A.MKT.MHM, 486/23.

²⁵⁰ Kendilerinin çıkan olaylarla ilgisinin bulunmadığını göstermek amacıyla, Sivas'ta bulunan saygın Ermeni milletinden bazı kişiler padişaha hürmet gösterme ve nail oldukları çeşitli nimetlere teşekkür etmek amacıyla bir mahzar düzenlemişlerdir. Sivas'ta asayiş ve emniyetin yerinde olduğunu belirtmek için, Sivas murahhasası tarafından Sivas Valisi Memduh Bey'e bir mahzar gönderilmiştir. Tokat ve Amasya sancakları murahhasalarının da Memduh Bey'in yanına gelerek ruhanilerin ve milletin hazır olduklarını, Amasya'da da yine aynı düşüncelerle padişaha birer mahzar düzenlediklerini söylediklerini iletmektedir. Sivas Valisi Memduh Bey tarafından Sivas Vilayeti'nden Yıldız Sarayı'na 9 Ağustos 1890 tarihinde gönderilen şifreli telgraf, BOA, Y.PRK.UM, 17/119.

rahatsızlıklarını bildirmişler, kendi ifadeleriyle yaşananları yorumlamış, haklarında çıkan yalan haberleri tekzip etmişlerdir.²⁵¹

11 Eylül 1895 tarihinde Karahisar-ı Şarkî Mutasarrıfı Mustafa Bey, Mabeyn Başkitabeti'ne bir yazı yazmıştır. Bu yazıda Ermenilerin önemsiz olayları bahane ederek kargaşa çıkarmak istedikleri, bir kısım Ermenilerin kilise ve mezarlıkta toplandıkları bilgisi yer almaktadır. Sivas'tan gelen savcı muavini Necip Efendi'yi Çobandere adlı yerde dağa kaldırıp öldürdükleri, tahrirat kâtibiyle iki neferi ağır yaraladıkları ve

²⁵¹ 9 Aralık 1891 tarihli Sivas Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Nazaret Bodukyan Efendi'ye İstanbul Galata Postahanesi'nden içinde Ermenice ibareler bulunan bir mektup gelmiştir. Mektubu aynen Mabeyn-i Hümayuna ulaşması için Sivas Vilayeti Valisi Mehmet Memduh'a Ermenice mektubun tercümesini yaparak aslı ile birlikte göndermiştir. Ayrıca Nazaret Efendi devlete olan sadakat ve bağlılığından söz ederek, iyilikleri için padişaha dualarda bulunmuştur.

Karahisar-ı Şarkî'de Posaid karyesinin papası Matyos'un manastır içinde padişah hakkında küstahça sözlerde bulunmasından dolayı, yine o köyde bulunan Ermeni mektebinin muallimi Varcebet Karabet'in bu durumu hükümete ihbar etmesiyle birlikte Karabet sokak ortasında yirmi beş otuz yerinden yaralanarak, cesedi sokak ortasına atılmak suretiyle de öldürülüyor.

Mektupta, 1,5 yıl önce Dersaadette meydana gelen olay sebebiyle bir daha böyle karışıklıkların çıkmaması adına, olaya karışanların cezalandırılacaklarını belirten telgraf gönderildiğini, Ermeni fesatçılara meydan verilmemesi emri geldiği belirtilmiştir. Evrak ve matbaalarıyla bu fikre hizmet eden Ermenilerin mahkemeye gönderildiğini ancak mahkeme de bulunan Hıristiyan azalar sebebiyle bu kişiler hakkında beraat kararı alındığını söylemişlerdir. Bu durumdan cesaret alan Ermeni fesatçılarının gizlice para toplayarak tüfek, rovelver ve fişek satın aldıklarını, bu teşebbüslerinin ise komiteler kurmaya çalıştıklarının hissedildiğini ifade etmişlerdir.

Ermenilerin oturduğu vilayetlerde halin değişmediğini, özellikle Sivas vilayetinde asayişin devam ettiğini, her sınıf tebaanın dualar ederek şükrettiğini belirtmekte iseler de bazı Ermenilerin paralar topladıklarını, sadık Ermenileri mektuplarla tehdit ettiklerini, Ermenilerin silah satın almaları ile birlikte yaralama ve öldürme olaylarının artacağı düşüncesinde olmalarına rağmen, canlarını korumak amacıyla sadık Ermenilerin diğer fikre sapmalarının mümkün olmadığı belirtilmiştir. BOA, Y.MTV, 57/12. Ayrıca bkz. Ortaya çıkarılan Ermeni meselesinin kendilerini ilgilendirmediklerini ve huzur içinde yaşadıklarını belirten Sivas Ermenilerinin, Vali Memduh Bey'in asayişini temininden dolayı teşekkürünü içeren 13 Mayıs 1892 tarihli telgrafi, BOA, Y.PRK.AZJ, 21/91.

neferlerden birinin öldüğü, olayların bazı müfsitlerin tahriklerinin sonucu olup, murahhas vekilinin ifadesinin yalan olduğu belirtilmektedir.²⁵²

İstanbul olaylarının Sivas'ta duyulmasıyla birlikte Ermeni isyancıları daha cesaretlenmiştir. 1 Ekim 1895 tarihinde ihtilal çıkarmak amacıyla Müslüman kolluk kuvvetlerinin kıyafetlerini giyerek etrafta dolaşmaya başlamışlardır. Silahlarıyla birlikte yakalanan bu Ermeni isyancıları, tehditle Ermenilerden para koparmaya çalışıyor, kendilerince hükümete sadık olan Ermenileri cezalandırmaya çalışıyorlardı.²⁵³

Şarkikarahisar'ın Suşehri kazasına bağlı, ahalsinin büyük kısmı Ermeni olan Igvans ve Ezbeder köyleri ahali de olaylarla ilgili telgraf göndermişlerdir. Gönderdikleri telgraflarda, Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini bildirerek, Ermeni isyancılarını kınadıkları ve rahat yaşadıkları için teşekkürlerini bildirdikleri görülmektedir.²⁵⁴

Gönderdikleri telgrafta sadakatlerini arz eden Yenihan kasabası Ermenileri, Ermeni isyancıları nefretle anmışlardır. Sivas'ın Yenihan kasabasının şimdiye kadar isimlerine bir zarar getirmeyen beş yüz nüfuslu sadık Ermeni milletinden oluştuğunu, ancak gece ve gündüz demeden pek çok olaya karışan Ermeni isyancılarının cemiyetlerini perişan ettiklerini belirtmişler, sadık Ermeni milletinin sadakatini bir kez daha bildirmek amacıyla bu yazıyı yazdıklarını söylemiş ve padişaha dua ederek sözlerini bitirmişlerdir.²⁵⁵

Aziziye, Sivas, Divriği, Karahisar-ı Sahip, Urfa ve Parpuz'un rahipleri ve ileri gelenleri de telgraflar göndermişlerdir. Gönderdikleri telgraflarda karışıklıkların bastırılması için

²⁵² a.g.k., c. 34., Belge No: 4.

²⁵³ a.g.k., c. 35., s. XL.

²⁵⁴ Sivas Valisi Halil Paşa'dan Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya gönderilmiştir. a.g.k., c. 38., Belge No: 30. Ayrıca bkz. 23 Haziran 1895 tarihli Sivas Vilayeti'ne bağlı Tora Köyü Ermeni ahalsinin teşekkürü, A.MKT.MHM, 660/74.

²⁵⁵ 21 Kasım 1895 tarihinde Sivas'ın Yenihan kasabasında yaşayan Ermeni papazlar, muhtarlar, mahkeme ve meclis azaları ve ileri gelenlerin mühüleriyle İstanbul'a gönderilen telgraf, BOA, Y.A.HUS, 341/60. Ayrıca bkz. Sivas Ermenilerinden Şahinyan Agop ve arkadaşlarının padişaha bağlılık telgrafları, Y.PRK.UM, 19/54.

hükümetçe alınan önlemlerin kendilerine bir zararı olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne ve padişaha teşekkürler etmiş, sadakatlerini bildirmişlerdir.²⁵⁶

3.2.11.2. Darende Kazası Ermenilerinin Teşekkürleri

Sivas Vilayeti'ne bağlı Darende Ermeni ileri gelenleri, on iki imzalı teşekkür ve sadakat telgrafi göndermişlerdir. Meydana gelen olaylarda hükümetin can ve namuslarını korumak için gösterdiği gayret ve hassasiyete teşekkür etmiş, bu vesile ile de hem teşekkür etmek hem de sadakatlerini bildirmek istediklerini ifade etmişlerdir.²⁵⁷

3.2.11.3. Amasya Sancağı Ermenilerinin Teşekkürleri

Amasya sancağına bağlı Gümüşhacıköy Ermeni ahalisinin on iki imzalı telgrafında, mahallelerindeki bazı Ermenilerin isyancılara katıldığını, bu durumun sadık olan Ermenileri üzdüğünü, meydana getirilen olayların kaza kaymakamı Rıza Bey ve bazı kişilerin gayreti ile can, mal ve ırzlarına zarar gelmeden çözüldüğünü, ayrıca olaylar sırasında kimseye zarar gelmediğini bildirmişlerdir. Padişaha teşekkür edip, sadakatte olduklarını iletmişlerdir.²⁵⁸

²⁵⁶ Çeşitli vilayetlerden Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya gönderilmiştir. *a.g.k.*, c. 38., Belge No: 14. Ayrıca bkz. Emniyetlerinin sağlanması için hükümetin gösterdiği özenden dolayı teşekkür telgrafi gönderen Sivas Vilayeti'ne bağlı Mecidözü Kazası Ermeni ve Protestan cemaatleri ruhani reisleri ile birlikte ileri gelenlerinin dokuz imzalı, 5 Aralık 1895 tarihli sadakat ve teşekkür telgrafi, BOA, HR.TH, 166/101.

²⁵⁷ 1 Aralık 1895 tarihli belge, BOA, HR.TH, 166/60.

²⁵⁸ 30 Aralık 1895 tarihli belge, BOA, HR.SYS, 2889/27.

3.2.12. Trabzon Vilayeti

3.2.12.1. Trabzon Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

1895 olaylarının başlangıcı sayılabilecek olaylar Ermenilerin, Van Valisi Bahri Paşa ve Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa'yı yaralamaları üzerine 2 Ekim 1895'de meydana gelmiştir. Vali ile Kumandan ayaklarından yaralanmış ve ateş eden Ermeniler kaçmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda olayla ilgili birkaç Ermeni tutuklanmıştır.²⁵⁹

8 Ekim günü bir Ermeninin çevreye ateş açmaya başlamasıyla olaylar tekrar alevlenmiş, çevrede bulunan diğer Ermenilerin katılımıyla büyüyen olaylar üzerine bölgeye kolluk kuvvetleri gönderilmiş, olaylar yatıştırılmıştır.²⁶⁰ Olaylar sırasında, 177'si erkek ve 5'i kadın olmak üzere 182 Ermeni'nin öldüğü 18 Ermeni'nin yaralandığı, Müslümanlardan da 11 ölü ve 5 yaralı olduğu anlaşılmıştır. Olaylar sırasında birçok dükkân ve ev yağmalanmış, bu olaylara karışan kişiler derhal yakalanmış ve yargılanmıştır.²⁶¹

Trabzon Ermeni Murahhaslığı, Bab-ı Ali'ye bir tezkire göndermiş, Osmanlı Devleti'nin tebaası olarak yaşadıklarından dolayı iftihar ettiklerini ve devletin ebediyen ilerlemesi dışında başka arzuları olmadığını, Ermeni fesatçılarının Trabzon Ermeni cemaatince lanetlenmiş olduğunu, kendilerinin sadakat ve bağlılıklarının bundan katiyen etkilenmeyeceğini belirtmiştir.

Sadakat belgelerinin devamında şu cümleleri dile getirilmektedir: “Melûn cânilerin dahi matrûd ve la'net olunduklarına dair hazreti İsa Aleyhisselâm Efendimiz namına olarak Trabzon kilisemizce muamele-i lâzime icrâ kılınmakta idiğinin ve diğer taraftan

²⁵⁹ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 92. Ayrıca bkz. Ahmet Halaçoğlu, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2005).

²⁶⁰ BOA, İ.AS, 12/77.

²⁶¹ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I., s. 94, 165. Muzaffer Başkaya, "Trabzon'da 1895 Ermeni Olayları ve İngiliz Basınına Yansıması", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 3, (Ocak 2017), s. 176-188.

1895 yılındaki Trabzon olaylarından sonra suçluların yargılanması için Divan-ı Harb teşkil edilmiştir. BOA, İ. AS, 12/76.

şehrimizin kemâl-i inzibâtı ve müslim ve gayrı müslim ahalinin yekdiğeriyle hüsn-i muâşeret ve uhuvvette ber devâm olmaları ve ale'l-umum emn ve asayişin istikmâli emrinde hükümetin leyl ü nehâr sarf etmekte olduğu himmetten an samîmü'l-kalb minnettâr ve şükkrâniyetle mâle mâl olmamak kâbil-i imkân olamayacağı gibi bilhassa efrâd-ı millet-i dâiyâneme mütedâir kâffe-i mevâd ve mesâilin hemen sûret-i hasenede tesviye buyurulması dahi nezd-i â'iyânemce müsbet ve nümâyân bulunduğundan bu bâbda dahi gerek dâ'ileri ve gerek murahhasahâne-i dâ'iyânem idâre-i erkânı ve gerek Trabzon umûm Ermenî cema'ati namına olarak kemâl-i ubûdiyet ve sadakatla arzına mücâseret olunan şu ma'rûzât-ı çâkerânemzin merci'-i âlîsine dahi müsta'cilen arz buyurulmasını istirhâm ederim her halde emr ve fermân hazreti min lehü'l-emrindir.²⁶²

Trabzon Valisi Kadri Bey'den Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya gönderilen bir başka belgede, Trabzon Vilayetine bağlı yerlerden çekilen telgrafların içeriğine dair bilgiler yer almaktadır. Telgrafları gönderenler, Ermeni isyancılarının çıkardığı olaylarda mahalli idarelerin ve askerlerin aldıkları tedbirler sayesinde emniyette olduklarını belirtmişlerdir. Bu durum sebebiyle de sultana teşekkür edip, bağlılıklarını dile getirmişlerdir.²⁶³

Trabzon Vilayeti'ne bağlı Giresun Kazası Ermeni murahhasa Vekili Papaz Ohannes ve cemaatin ileri gelenleri, Ermeni isyancılarını kınadıklarını, isyancıların çıkardığı olaylar esnasında askerler ve yerel yöneticiler tarafından korunduklarını ve bu sebeple kendilerine hiçbir zarar gelmediğini dile getirmişlerdir.²⁶⁴

3.2.13. Van Vilayeti Olayları ve Ermeni Teşekkürleri

Van, Ermeni komitelerinin burayı gelecekteki merkezleri olarak görmesinden dolayı önemli bir konuma sahipti ve bölgede birçok isyan çıkmıştı. Ancak devlete sadık olan Van

²⁶² Olayların üzerinden bir süre geçtikten sonra, 3 Eylül 1896 tarihinde, Trabzon Ermeni murahhasalığının, Bab-ı Ali'ye gönderdiği tezkiredir. BOA, Y.A.HUS, 359/72.

²⁶³ *a.g.k.*, c. 39., Belge No: 48.

²⁶⁴ 8 Aralık 1895 tarihli telgraf, BOA, HR.TH, 166/108.

Ermenileri, hem isyanlar öncesi dönemde hem de isyanların çıktığı dönemlerde defalarca teşekkürlerini dile getirerek devlete sadakatlerini ve bağlılıklarını göstermişlerdir.²⁶⁵

Sadrazam Sait Paşa'dan Mabeyn Başkitabeti'ne gönderilen 1895 yılına ait bir tezkirede, Kürtler tarafından Van'ın Hasep köyü kilisesinin kirletildiği ve sokaklarda gezdirilen bir köpeğin alnında haç resmi ile dolaştırıldığına Patrikhane tarafından iddia edildiği, yapılan tahkikat sonucu iddianın gerçek olmadığını anlaşıldığı, bu olay sebebiyle Van Ermeni ileri gelenlerinin kırk küsur imzalı bir belge göndererek, böyle bir olayın meydana gelmediğini bildirdikleri bilgisi yer almaktaydı.²⁶⁶

Van'da Ermeni isyanları başlamadan önce de Ermeniler tarafından bir takım karışıklıklar çıkarılmıştır. 6 Mart 1896'da Çakılıbent karakolundan Erek karakoluna sahur yemeği götürmekte olan üç askere, yaklaşık on kişiden oluşan Ermeni isyancı grubu ateş açmıştır. Bunun sonucunda bir asker ölmüş, ikisi de yaralanmıştır.²⁶⁷

Bütün hazırlıklarını tamamlayan Ermeniler, Van isyanını, 14-15 Haziran 1896 gecesi saat dört buçuk civarında şehre bir buçuk saat mesafede bulunan Ermeni mahallesinin arkasında devriye gezen askeri birliğe, pusu kurarak ateş etmesiyle başlatmıştır.²⁶⁸ Aynı gece Ermeni evlerinin pencerelerinden de ateş edilmeye başlanmış, Saadettin Paşa ve Şemsi Paşa tarafından gerekli yerlere askerler sevk edilmesi ile birlikte saat on sıralarında

²⁶⁵ Anadolu Ordusu Müşiri Reşid Paşa'nın Van vilayeti için yaptığı hizmetlerden dolayı memnuniyetlerini dile getiren papaz ve kocabaşılar ile birlikte Ermeni Milleti Meclisi ile Patrik Agop 29 Mayıs 1849 tarihli Ermenice mahzar sunmuşlardır. BOA, A.DVN, 47/49. Ayrıca Van Ermeni Cemaati, Sadrazam Kamil Paşa'ya 1889 yılında 131 imza ile bir telgraf göndermiş, Van Ermenilerinin padişahın adaletinden ve şefkatinden memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Dışarıda bulunan bazı Ermenilerin etkisiyle ve onlardan emir alarak bazı Ermenilerin olaylar çıkarmak istediklerini ve bunu yaparken de tüm Ermenilerin adına bu işi yaptıklarını söylemişlerdir. Ortalığı karıştırmak isteyen Ermenilerden olmadıklarını belirtmek amacıyla sadakatlerini ifade etmişlerdir. Başka hiçbir ülkede görülmemiş şekilde din ve dillerini muhafaza ettiklerini dile getirmişler, sadakatlerine devam edeceklerini belirtmişlerdir. *a.g.k.*, c. 7., Belge No: 82.

²⁶⁶ *a.g.k.*, c. 30., Belge No: 57.

²⁶⁷ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. II., s. 252.

²⁶⁸ Ergünöz Akçora, "Ermenilerin Çıkarmış oldukları Van İsyanı (1896) Hakkında Sadettin Paşa'nın Raporu", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995 İstanbul)*, (Ankara: 1997), s. 249.

durum kontrol altına alınmıştır.²⁶⁹ Gerek gönderilen takviye birliklerle ve gerekse alınan diğer tedbirlerle Van'daki isyan, dokuz gün devam ettikten sonra 24 Haziran 1896 tarihinde son bulmuştur. Ancak Ermeniler, sonraki tarihlerde de Van'da olaylar çıkarmak istemişlerdir. 22 Eylül 1896 tarihinde Van'da isyan yeniden başlamıştır. Yaklaşık beş ay gibi bir zamana yayılan Van isyanları, Ekim ayı sonlarına doğru büyük oranda bastırılabilmiştir.²⁷⁰ Ferik Sadeddin Paşa 25 Eylül 1896 tarihinde, köylerde ve şehirde sükûn ve asayişin berkemal olduğunu, kimse tarafından işe müdahale olunmadığını ve herkesin kendi işleriyle meşgul olduğunu, Ermenilerin pek çoğunun dükkânlarını açtığını, emniyet içinde işlerine gidip geldiklerini, Ermeni milleti adına murahhas ve katogikos vekili tarafından memnuniyetlerinin dile getirildiğini ifade etmiştir. Ahtamar Katogikosluğu Vekili Arsin bir teşekkür mektubu göndermiş, olayların yatıştırılarak eşkıyaya meydan verilmemesi ve kendilerinin korunmasından dolayı milletçe teşekkür ettiklerini belirtmiştir.²⁷¹ Ayrıca Van Ermeni mahallelerine giren Ermeni isyancılara devletin hemen müdahale edip, isyancıları bölgeden uzaklaştırması sebebiyle Van Ermeni murahhasa vekili teşekkür etmiştir.²⁷²

Van'da meydana gelen olaylarla ilgili olarak birçok kaza Ermenileri tarafından Babıali'ye telgraflar gönderilmiştir. Olaylar münasebetiyle devletin gösterdiği himaye için teşekkürlerini dile getirmek adına, Sis Ermeni Patriği, Hamidiye, Darendede ve Kızıl Manastır Ermeni ileri gelenleri tarafından telgraflar gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin himayesinde asırlardan beri her türlü hukuk ve eşitliğe sahip olduklarını söyleyen Ermeniler, Ermeni isyancılarının Van şehrinde olaylar meydana getirdiklerini ve bu durumun sadık Ermeni milletini üzdüğünü söylemişlerdir. Van valisinin şehrin asayişini sağladığı, Hamidiye kazasının sınırda bulunmasına rağmen hükümetin özen gösterdiğini

²⁶⁹ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. II., s. 246-248.

²⁷⁰ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. II., s. 412-413. Şenol Kantarcı, "Van'da Ermeni İsyancıları (1896-1915)", *Ermeni Araştırmaları*, Asam Yayınları., S. 5, (Ankara: Bahar 2002), s. 142.

²⁷¹ BOA, Y.PRK.AZJ, 33/67; BOA, HR.TH, 181/46.

²⁷² 18 Ekim 1896 tarihli telgraf, BOA, DH.TMIK.M, 19/49.

ve önlemler aldığını belirtmişlerdir. Bu olaylar esnasında kendilerine bir şey olmadığından dolayı teşekkürlerini iletmişlerdir.²⁷³

²⁷³ 12 Ocak 1896 tarihli belge, BOA, HR.SFR.3, 448/35.

SONUÇ

Bu çalışmanın temelini, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bazı Ermenilerin, zaman zaman siyasi, sosyal, ekonomik ve dini olaylar sebebiyle devlete verdikleri teşekkür ve sadakat telgrafları oluşturmaktadır. Ermenilerin henüz Ermeni meselesi ortada yokken sadakat ve teşekkür belgesi yazmaları, sonrasında ise Ermeni olaylarının çıktığı dönemde, sadakat ve teşekkür belgesi yazmaya devam etmeleri, onların Osmanlı Devleti'yle ilgili bir problemlerinin olmadığını göstermesi açısından önem teşkil etmektedir.

Bir kısım Ermeni tarihçiler ve onların destekçileri, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı, özellikle II. Abdülhamid döneminde sistemli bir şekilde katliamlar yaptığını iddia ederek, 1894-1896 yılları arasında Ermenilerin Anadolu'da çıkardıkları olayları görmezden gelmekte ve Türklerin, Kürtler ve Çerkezlerle birlikte yaklaşık iki yüz bin Ermeni'yi öldürdüklerini ileri sürmektedirler.

Fakat olayların Ermeni tarihçiler ve onların destekçilerinin anlattıkları şekilde olmadığı, her olay sonrasında teşekkür ve sadakatlerini ifade eden telgraflar gönderen Ermeni milletinin, Ermeni din adamlarının, Osmanlı Devleti'nde görev yapan Ermeni memurların ve halkın önde gelen kişilerinin ifadelerinde görülmektedir.

Ermeni milletinin ileri gelenlerinin ve sıradan insanların, hem Ermeni meselesinin bir problem olarak ortaya çıkmasından önce hem de Ermeni meselesinin Avrupa'nın gündemine girmesinden sonra ve olayların çıktığı dönemlerde yazmış oldukları teşekkür ve sadakat belgeleri, kendi dillerinden gerçekleri ve devletle ilişkilerini ifade etmeleri bakımından önemlidir.

Ermeniler 1880'li yılların sonlarına doğru komiteler kurmuşlar ve Anadolu'yu yangın yerine çevirecek plan ve eylemlerini uygulamaya koymaya başlamışlardır. Hınçak ve

Taşnak Komiteleri Osmanlı Devleti'nde yaşayan sadık Ermeni tebaayı da harekete geçirmeye çalışmış, terörü en etkili yöntem olarak benimseyerek devlete sadık olan Ermenileri özellikle de din adamlarını ve devlet görevlilerini sadakat ve teşekkürleri sebebiyle çoğu kez tehdit etmişler, birçok yerde kendilerine destek vermeyen sadık Ermenileri de öldürmüş veya yaralamışlardır.

Osmanlı Devleti'ne teşekkür belgesi gönderen Ermenilerin, Ermeni isyanlarından nasıl etkilendiklerini ve Ermeni isyancılardan dolayı duydukları mahcubiyetin izlerini belgelerde görmekteyiz. Bu belgeler, hem Ermenilerin üzüntülerini dile getirmeleri açısından hem de bu isyancı kişilerin çoğunun Osmanlı toprakları dışında yaşadıklarının Ermenilerin dilinden vurgulanması açısından önem taşımaktadır.

Ermeni olayları esnasında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler, yüzyıllardır din, dil ve ırklarını muhafaza ettiklerini belirtmiş, devlet tarafından kendilerine sahip çıkıldığını ve korunduklarını söylemişlerdir. İsyanlar sonrasında da telgraf göndermeye devam eden sadık Ermeniler olaylar sebebiyle üzüntü ve sadakatlerini dile getirmişler, bu olayları çıkartanları kınamışlar ve bu kişilerin kendi millet ve cemaatlerine ait olmadıklarını, olayları çıkaranların Osmanlı topraklarında yaşamadıklarını belirtmişlerdir.

Bir milletin sahip olabileceği birçok şeye sahip olduklarını, padişahın sağladığı imkânların kıymetinin bilinmediğini ve bütün bu olayların bunları takdir etmeyen bazı Ermeniler tarafından çıkarıldığını, bu sebeple de binlerce sadık Ermeni tebaanın huzur ve rahatlarının bozulduğunu ifade etmişlerdir.

Osmanlı Devleti içerisindeki Ermenilerin açlık ve sefalet içerisinde buldukları iddiaları da, yine devletin kendilerine yaptığı sosyal ve ekonomik yardımlar sebebiyle Ermenilerin defalarca teşekkür belgeleri göndermeleriyle çürük bir iddia olmaktan ileri gidememiştir.

Arşiv araştırmaları sırasında yaklaşık üç yüz kadar teşekkür ve sadakat belgesi tespit edilmiş, bunların yüz kırkı kadar belge kullanılmıştır. Erzurum, Sis, Hamidiye, Darende, Erzincan, Ankara, Van, Muş, Talori, Maraş, Antep, Halep, Trabzon, Eğin, Bitlis, Gümüşhacıköy, Konya, Malazgirt, Diyadin, Diyarbakır, Sivas, Kayseri, Adana,

Boğazlıyan, Bulanık, Akşehir, Gevar, Edirne, Kuruçay, Boyacı, Beşiktaş, Kumkapı, İstanbul gibi yerlerden gelen teşekkür ve sadakat belgeleri çalışmanın kapsamındadır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumlarda özellikle savaş zamanlarında devlete olan desteğini bildiren telgraflar kaleme alan Ermeniler, aynı zamanda dinleri ve mezheplerinin de gereği olarak sadakat, fedakârlık ve padişaha kulluktan ayrılmayacaklarını ifade etmişlerdir.

Bazı dönemlerde Ermenilerin sadakatten ayrıldıklarına yönelik haberler çıksa da Ermeni Milleti Sis Patriği'nin bunların doğru olmadığını ifade ettiği 23 Nisan 1881 tarihli teşekkür ve sadakat belgesinde, Avrupalı Devletlerin durumun aksini iddia eden yazılarına rağmen, patriğin dile getirmekten çekinmediği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde çeşitli kademelerde görev alan Agop, İbrahim ve Artin Paşalar, Vahan Efendi ve Sarkiz Bey, Maksuzade Simon Bey gibi isimler, Müslüman tebaadan farksız bir şekilde Osmanlı Devleti'ne çeşitli görevlerde hizmet etmiş, yeri geldiğinde olaylar karşısında tepkisini dile getirmiş, teşekkür ve bağlılıklarını bildirmekten çekinmemiştir. Özellikle bu isyancı kişilerin Ermeni cemaatine ait olmayıp, cemaat adına hareket ettiklerini gördüklerini, sadık Ermeni milletinin onların kötü fikirlerine asla iştirak etmediklerini söylemişlerdir.

Kumkapı olayı sebebiyle 29 Kasım 1890 tarihinde otuz beş imzalı mahzarı Maliye Nazırı Agop Paşa, Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan Paşa ve Adliye Nezareti Müsteşarı Vahan Efendi ile Ermeni ileri gelenlerinin gönderdiği görülmektedir.

Trabzon isyanı sebebiyle Trabzon Ermeni murahasalığının, Eğin isyanı sebebiyle Eğin Ermeni cemaatinin, Erzurum isyanı sebebiyle Erzurum Ermeni cemaatinin teşekkürlerinin bulunması, Ermeni tebaanın gerçek durumunu göstermesi açısından önemlidir. Ermenilerin teşekkür ve sadakatlerini içeren bu belgeler içinde Ermeni din adamlarının yazdığı ve çoğu zaman Ermeni tebaaya sözlü telkinlerde bulunarak devletin yanında olması, Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin din ve mezheplerine karşı verilen

imtiyazlarının ve hoşgörüsünün bir sonucudur. Ermeni din adamları, Ermeni isyancılarını reddetmiş ve bu kişilerin görüşünün çoğunluğun görüşüne uymadığını belirtmiştir.

Can, mal ve ırzlarının emniyette olduğunu belirten ve özellikle Ermeni olaylarının çıktığı bölgelerden telgraflar gönderen sadık Ermeni milletinin, kendilerine hatta kendi ifadeleri ile “bir koyunlarına bile zarar gelmediğinin” dile getirilmesi, Avrupa’nın o dönemde sürekli bahsettiği ve gazetelerinde sıkça yer verdiği “Ermeniler katlediliyor” tezlerine dair iddiaları zayıflatmaktadır.

Ermeni olaylarından sonra Sis, Hamidiye, Darende, Kızıl Manastır, Bulanık, Amasya, Akşehir, Malazgirt, Diyadin, Edirne, Adana, Kuruçay gibi bölgelerden gönderilen teşekkür ve sadakat belgelerinde, Ermeni olayları esnasında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin, yüzyıllardır din, dil ve ırklarını muhafaza ettikleri belirtilmiş, devlet tarafından kendilerine sahip çıkıldığı ve korundukları söylenmiştir. İsyancılar sonrasında da telgraf göndermeye devam eden sadık Ermeni milleti, olaylar sebebiyle üzüntü ve sadakatlerini dile getirmiş, Ermeni isyancılarını kınamışlardır. Bu kişilerin kendi millet ve cemaatlerine ait olmadıklarını, olayları çıkaranların Osmanlı topraklarında yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bir milletin sahip olabileceği birçok şeye sahip olduklarını, padişahın sağladığı imkânların kıymetinin bilinmediğini ve bütün bu olayların bunları takdir etmeyen bazı Ermeniler tarafından çıkarıldığını, bu sebeple de binlerce sadık Ermeni tebaanın huzur ve rahatlarının bozulduğunu ancak isyancıların çıkardığı olaylar esnasında askerler ve yerel yöneticiler tarafından korunduklarını ve bu sebeple kendilerine hiçbir zarar gelmediğini dile getirmişlerdir.

Ermenilerin teşekkür ve sadakatlerini içeren belgeler içinde Ermeni din adamlarının yazdığı teşekkür ve sadakat belgeleri önemlidir. 1874-1884 yılları arasında görev yapmış olan Ermeni Patriği Nerses Varjabedian ile 1888-1894 yılları arasında görev yapmış olan Ermeni Patriği Horen Aşıkyan’ın teşekkür ve sadakatleri, Osmanlı Devleti’nin Ermenilerin din ve mezheplerine karşı verilen imtiyazlarının ve hoşgörüsünün bir sonucudur. Ermeni din adamları, Ermeni isyancılarını reddetmiş ve bu kişilerin görüşünün çoğunluğun görüşüne uymadığını belirtmiştir. Ermeni patrikleri dışında

Ermeni ruhani reisleri, Ermeni murahhasa ve papazlarının da sadakat ve teŖekkür mektupları mevcuttur.

İsyancılarla arasına mesafe koymak isteyen sadık Ermeni milleti, kendileri ile ilgili çıkan yalan haberleri de yine kendileri tekzip ederek, emniyette ve rahat olduklarını her fırsatta belirtmişlerdir. Gönderilen bu teŖekkür telgrafları ve sadakat ifadeleri, Ermenilerin Türk-Ermeni ilişkilerine bakışını ve devlete sadakatlerini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
(BOA)

1. Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.)

2. Dahiliye Nezareti Evrakı (DH.)

-Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT.)

-Dahiliye Muamelat Evrakı (DH. TMİK.M.)

-Dahiliye Islahat Evrakı (DH.TMİK.S.)

3. Hariciye Nezareti (HR.)

-Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR.MKT.)

-Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

-Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1)

-Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3.)

-Hariciye Nezareti Siyasi Kalemî (HR.SYS.)

4. İrade (İ.)

-İrade Askerî (İ.AS.)

-İrade Dahiliye (İ.DH.)

-İrade Hususî (İ.HUS)

-İrade Hariciye (İ.HR.)

5. Sadaret(A.)

- Divan Kalemi Evrakı (A.DVN.)
- Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.)
- Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM.)
- 6. Yıldız Evrakı (Y.)
- Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)
- Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.)
- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)
- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)
- Yıldız Perakende, Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı Kataloğu (Y.PRK.AZN)
- Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)
- Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)
- Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK.)
- Yıldız Umumi Evrakı (Y.PRK.UM.)
- Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.)
- Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Acar, Kezban, “Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi”, *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 88.

Akçora, Ergünöz, “Ermenilerin Çıkarmış oldukları Van İsyanı (1896) Hakkında Sadettin Paşa'nın Raporu”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995 İstanbul)*, (Ankara: 1997).

Akçora, Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları 1896-1916*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994).

Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991).

Bağçeci, Yahya, "1895 Zeytun Ermeni İsyancı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, (Kayseri: 2008).

Bağçeci, Yahya, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4*, (Summer 2008).

Başkaya, Muzaffer, "Trabzon'da 1895 Ermeni Olayları ve İngiliz Basınına Yansıması", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 3, (Ocak 2017).

Baykal, B. Sıtkı, "Makamât-ı Mübareke Meselesi ve Babıâli", *Belleten XXIII/90*, (Ankara: 1959).

Baykara, Tuncer, "Nizam, Tanzimat ve Medeniyet Kavramları Üzerine", *Tanzimat'ın 15. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, (Ankara: Milli Kütüphane Yayınları, 1991).

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.1., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991).

Beydilli, Kemal, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).

Bozan, Oktay, *Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeniler ve Ermeni Olayları 1878-1920*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013).

Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*.

Çelik, Recep, "Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2007).

Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, c. 1, (İstanbul: Papirüs Yayınları, 1997).

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2001).

Doğan, Hamdi, Sason Ermeni İsyancıları, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, (Niğde: 2000).

Doğan, Orhan, “Ermeni Komiteleri Hınçak Ve Taşnaksütyun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 20.

Ermeni Komiteleri (1891-1895), (Ankara: BOA Yayınları, 2001).

Ermeni Sorunu El Kitabı, (Ankara: TEİMK ve ASAM-ERAREN Ortak Yayını, 2003), Haz. Şenol Kantarcı vd.

Evren, Gürbüz, “Fransa’nın Ermeni Politikası: Kilikya’dan Marsilya’ya”, *Uluslararası Türk-Ermeni Sempozyumu*, Bildiriler, (İstanbul: 2001).

Göyünç, Nejat, *Türkler ve Ermeniler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005).

Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, (İstanbul: Gültepe Yayınları, 1983).

Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi 1878-1923*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015).

Gülmez, Nurettin, “Tahkik Hey’eti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyancı”, *Bellekten*, Cilt LXX, Sayı 258 (Ağustos 2006).

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005).

Halaçoğlu, Ahmet, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2005).

Hülagü, Metin, “Osmanlı'dan Cumhuriyet' e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, *Journal of Islamic Research* 2007 20(4).

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. I-II., Haz. Necati Aktaş vd., (Ankara: BOA Yayınları, 1998).

Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım Ermeni Olaylarının İçyüzü*, Der.: Tahsin Yıldırım, (İstanbul: Selis Kitap, 2003).

İlter, Erdal, “Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri ve Gerçekler (1890-1918)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 25, (Ağustos 1983).

Kantarcı, Şenol, "Van'da Ermeni İsyancıları (1896-1915)", *Ermeni Araştırmaları*, Asam Yayınları., S. 5, (Ankara: Bahar 2002).

Karacakaya, Recep, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, (İstanbul: İdeal Yayıncılık, 2016).

Karacakaya, Recep, *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastleri*, (İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006).

Karacakaya, Recep, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, (İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2005).

Karacakaya, Recep, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005).

Karacakaya, Recep, ”Belgelerle Türk-Fransız-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1878-1914)”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV (2004).

Karacakaya, Recep, “İngiltere’de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devleti’nin Buna Karşı Aldığı Önlemler (1878-1900)”, *Ermeni Araştırmaları*, (Ankara: 2003), S: 11.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988).

Karal, Enver Ziya, ‘‘Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856’’, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970).

Karayumak, Ömer, *Ermeniler Ermeni İsyancıları Ermeni Katliamları*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2007).

Kodaman, Bayram, ‘‘II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 21, (Mayıs 2010).

Kolbaşı, Ahmet, *1892-1893 Ermeni Yafta Olayları (Merzifon Yozgat Kayseri)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001).

Konukçu, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, (Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992).

Kuzucu, Kemalettin, *İsmail Hakkı Paşa'nın Sivas Valiliği ve İlk Ermeni Olayları 1880-1882*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008).

Küçük, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, (Ankara: Ocak Yayınları, 1997).

Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984).

Mınassian, Anahide Ter, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, Çev. Mete Tunçay, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

New York Herald, 19 Ağustos 1897.

New-York Daily Tribune, Nr. 3809, 1 Temmuz 1853.

Oğuz, Ahmet, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2010).

Ölmez, Adem, *İstanbul'da Sosyal Barışın Bozulması: İstanbul Ermeni Olayları ve Yahudiler*, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010).

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

Osmanlı Belgeleri'nde Kırım Savaşı (1853-1856), (Ankara: BOA Yayınları, 2006).

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları, c. I-II., (Ankara: BOA Yayınları, 2008).

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu, haz. Başbakanlık Arşivi Araştırma Kurulu, (İstanbul: 1987).

Öke, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 2004).

Özcan, Besim, “Kırım Savaşı (1853-1856)”, *Osmanlı*, c. II., (Ankara: 1999).

Özcan, Besim, “Osmanlı Devleti ve Ermeni Teşekkürnameleri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 4. , (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

Pamukciyan, Kevork, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, yay. haz. Osman Köker, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002).

Sarınay, Yusuf, Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918), *Ermeni Araştırmaları*, 1, Ankara 2002.

Selvi, Haluk, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, c. 2.

Sevim, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983).

Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, (Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, 1990).

Şaşmaz, Musa, “Kumkapı Ermeni Olayı 1890”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 19., S: 1., (İzmir: 2004).

Şimşir, Bilal, *Osmanlı Ermenileri*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986).

Tuygan, Atilla, *Osmanlı Bankası, Armen Garo'nun Anıları*, (İstanbul: Belge Yayınları, 2009).

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, c. II., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987).

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1987).

Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği, İstanbul 1330.

Yavuz, Fikretin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü: 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015).

Yılmaz, Durmuş, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları: 2001).

Yüksel, Mevlüt, "Erzurum, Bitlis Ve Mamuretülaziz Vilayetlerindeki Ermeni İsyancıları (1890-1905)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 43.

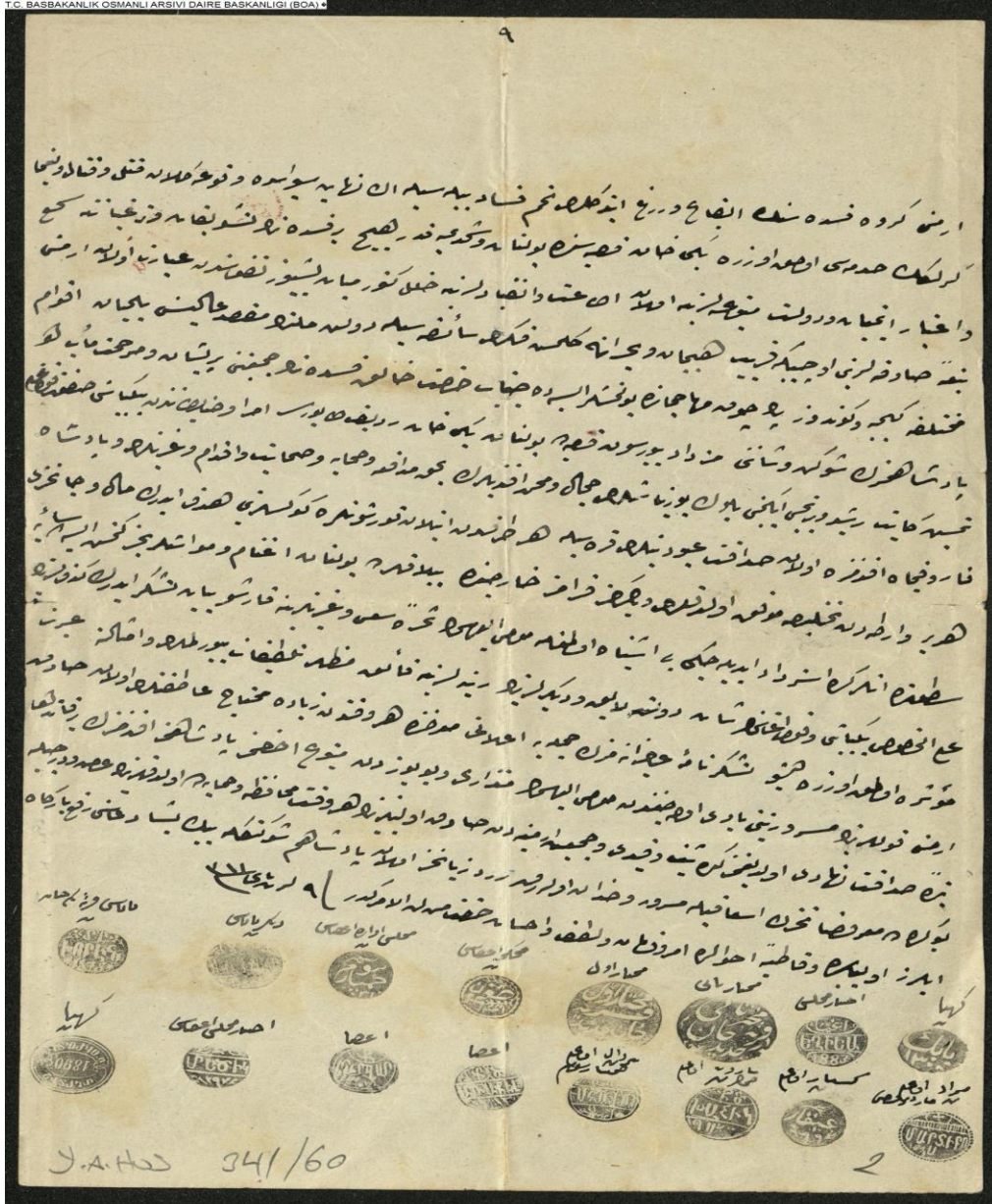
EKLER

Ek-1: 1876'da La Turki Matbaası'nda basılmış, Ermeni harfli Türkçe Kanun-ı Esasi'nin ilk sayfasıdır.²⁷⁴

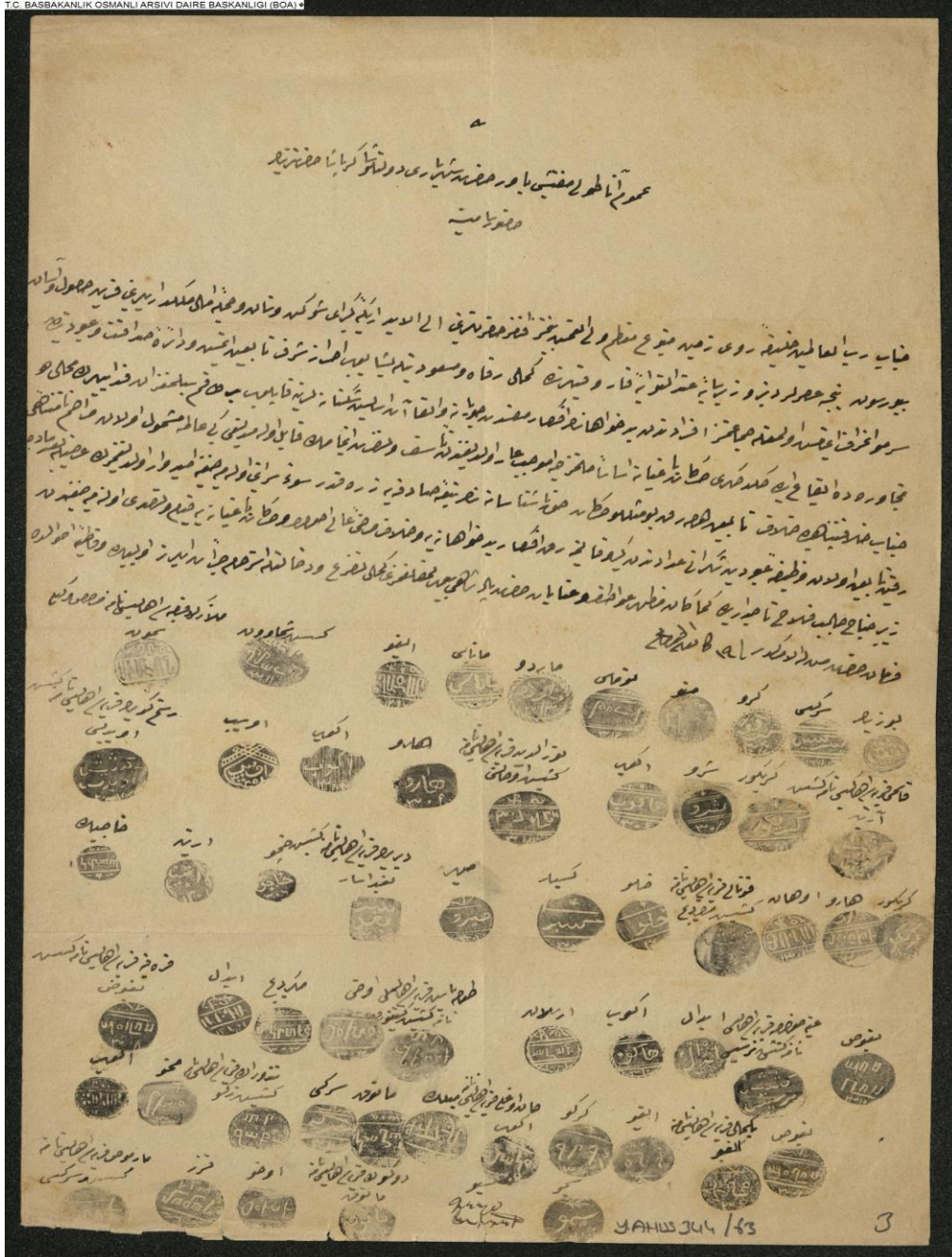
²⁷⁴ Kevork Pamukciyan, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, Haz. Osman Köker, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002), s. XXVI.

Ek-2: Papazları, muhtarları, mahkeme ve meclis azaları ve ileri gelenleriyle, Sivas'ın Yenihan kasabasından on altı mühürlü sadakat ve teşekkür belgesi.²⁷⁵

²⁷⁵ Y.A.HUS, 341/60.

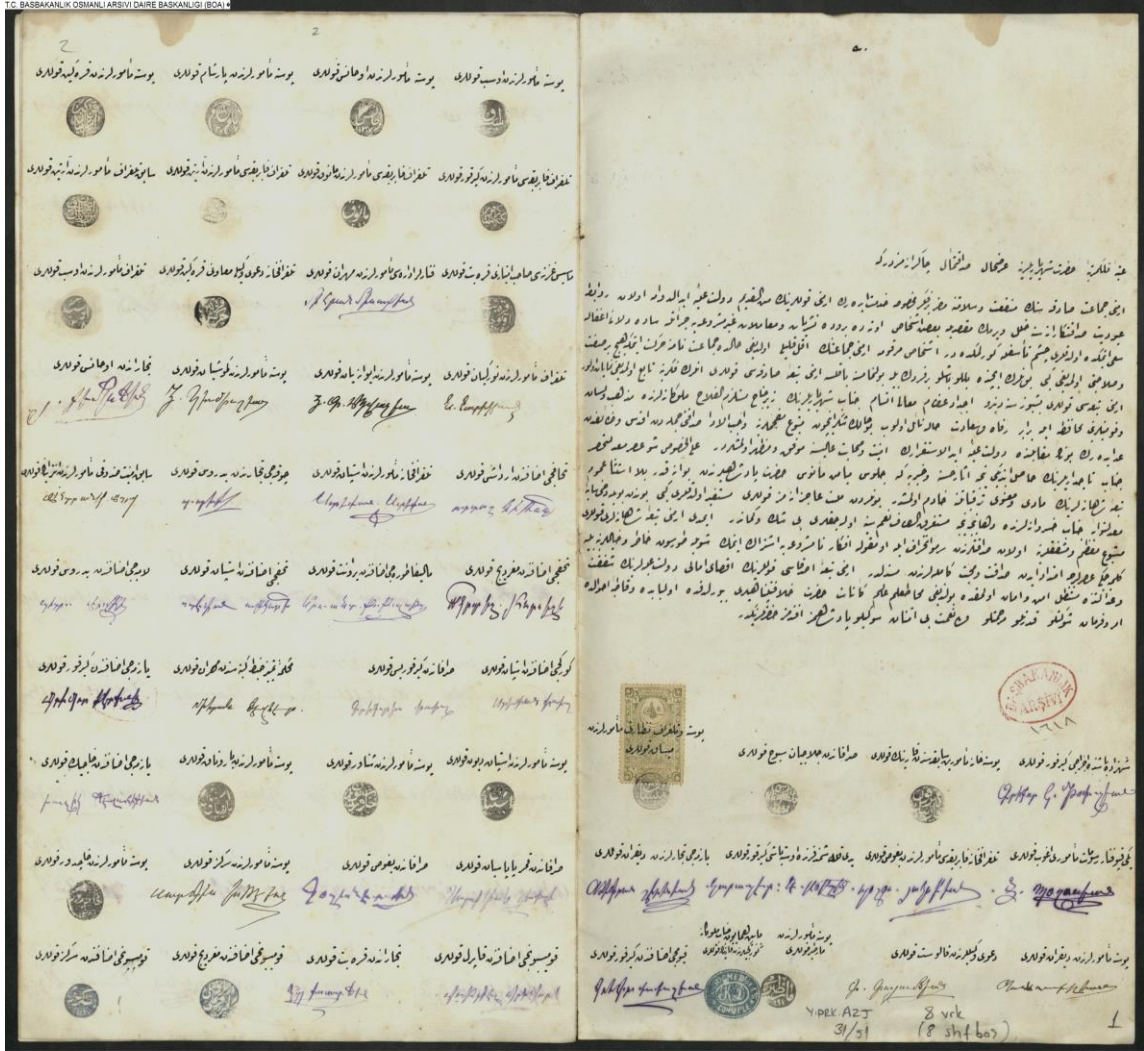
Ek-3: Malazgirt Ermeni cemaatinin Padişah'a sadakat ve bağlılığını bildirdikleri mazhar.²⁷⁶

Y.A.HUS.00344.00063.003

²⁷⁶ Y.A.HUS, 344/63.

Ek-6: Ermeni cemaatinin sadakat ve bağlılığını birçok memurun imza ile bildirmesi.²⁷⁹

Y.PRK.AZJ.00031.00051.001

279 Y.PRK.AZJ, 31/51.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Rûmeysa Ülkü

Doğum Yeri: Şişli/İstanbul

e-posta: lrumeysaulku@gmail.com

Eğitim Bilgileri

Yüksek Lisans: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (2019)

Lisans: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (2013)

Yabancı Dili

İyi seviyede Ermenice.

İyi seviyede İngilizce.

Başlangıç seviyesinde Fransızca.